

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Мр Милена Л. Јовановић - Крањец

**КАРАКТЕРИСТИКЕ И ОБЛИЦИ
ПРЕСТУПНИЧКОГ ПОНАШАЊА УЧЕНИКА
СРЕДЊЕ ШКОЛЕ У ЈУГОИСТОЧНОЈ СРБИЈИ**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ниш, 2015.

UNIVERSITY IN NIŠ
FACULTY OF PHILOSOPHY

Milena Jovanović-Kranjec

**FEATURES AND FORMS OF DELINQUENT
BEHAVIOR OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS
IN SOUTHEAST SERBIA**

doctoral dissertation

Niš, 2015.

Подаци о ментору и члановима комисије

Ментор: Професор др. Наталија Јовановић, редовни професор Филозофског факултета Универзитета у Нишу,

Члан комисије: Професор др. Драгана Захаријевски, редовни професор Филозофског факултета Универзитета у Нишу,

Члан комисије: Професор др. Невенка Жегарац, редовни професор Факултета политичких наука Универзитета у Београду,

Члан комисије: Др Сузана Марковић-Крстић, доцент Филозофског факултета Универзитета у Нишу,

Члан комисије: Др Лела Милошевић-Радуловић, децент Филозофског факултета Универзитета у Нишу.

Датум одбране докторске дисертације: 9.10.2015. године

Подаци о докторској дисертацији

Наслов докторске дисертације:

Карактеристике и облици преступничког понашања ученика средње школе у југоисточној Србији

Резиме:

Преступничко понашање ученика како у нашој земљи тако и у земљама у региону и свету представља веома актуелан и комплексан проблем и као такав отвара простор за једно социолошко истраживање.

У овом раду је из веома комплексне проблематике преступничког понашања ученика у школи, тежиште истраживања стављено на питања и проблеме који се односе на преступничко понашање ученика средње школе у југоисточној Србији као и повезаности карактеристика и облика преступничког понашања са социо-економским и демографским карактеристикама ученика.

Од карактеристика преступничког понашања ученика средње школе у раду су се испитивали место дешавања преступничког понашања, време дешавања, учесталост преступничког понашања, и то колико ученици учестало врше преступничко понашања, као и колико су често жртве преступничког понашања. На крају се као посебна карактеристика испитивало да ли се ученици обраћају за помоћ уколико су жртве преступничког понашања у школи, и ако се обраћају, коме се најчешће обраћају за помоћ.

Од облика преступничког понашања испитивало се насиље, као најучесталији облик преступничког понашања, и то које облике насиља ученици најчешће врше према другим ученицима, а које према наставницима, као и које облике насиља најчешће трпе или доживљавају од стране других ученика и од стране наставника. Поред насиља као једног од облика преступничког понашања ученика средње школе, испитивали су се и следећи облици преступничког понашања: бежање са часова, пушење цигарета у школи, пушење марихуане у школи, ножење пиштоља и ножа у школу као и организовање и учествовање у тучи.

Предмет овог рада је истраживање карактеристика и облика преступничког понашања ученика средње школе на територији југоисточне Србије. *Циљ* истраживања је био утврдити колико и како је присутно преступничко понашање у средњој школи у југоисточној Србији, као и да ли социо-економске и демографске карактеристике ученика утичу на појаву и начин испољавања преступничког понашања. Из постављеног предмета и циља истраживања произилазе многобројни задаци истраживања. Теренско истраживање је спроведено од фебруара до јуна 2014. године у средњим школама у Нишу, Врању, Трговишту, Зајечару и Пироту. У пет градова и девет средњих стручних школа и гимназија испитано је укупно 540 ученика од првог до четвртог разреда. Како се у избору метода пошло од специфичности проблема, за прикупљање података користио се метод анкетирања, а од инструмента посебно конструисан упитник самоисказа Ликертовог типа. Резултати добијени истраживањем статистички су обрађени одабраним статистичким методама. Од мера дескриптивне статистике коришћена је аритметичка средина, са опадајућом стандардном девијацијом, као и фреквенције и проценти. Разлике међу групама одређене су помоћу АНОВА-једнофакторска анализа варијансе, а додатна тестирања варијанси испитана су Turkey's тестом. За велике независне узорке коришћен је т-тест, док је за повезаност две континуиране варијабле коришћен Пирсонов коефицијент корелације. Статистичка значајност дефинисана је на нивоу $p < 0.05$ до $p < 0.01$.

Резултати истраживања показали су да се преступничко понашање ученика средње школе најчесталије одиграва у школском дворишту и за време школског одмора. Уколико су жртве преступничког понашања ученици се у великом броју обраћају за помоћ и помоћ најчешће траже од наставника. Када говоримо о учесталости насиља ученика средње школе у југоисточној Србији, нешто више од 10% ученика је у току досадашњег школовања доживело неки облик насиља, а од тог броја је око 4% ученика доживело поновљено насиље. Много већи проценат, више од 30% ученика је одговорило да је било жртва насиља од стране наставника, и од тог броја скоро 4% је било жртва поновљеног насиља од стране наставника. Како би слика о учесталости насиља била потпунија испитивало се и колико су ученици били насилни према наставницима. Резултати истраживања су показали да је 5% ученика у досадашњем школовању вршило насиље над наставницима. Код испитивања учесталости насиља када су ученици починиоци насиља над ученицима резултати су показали да ученици учестало врше облике насиље над другим ученицима. У оквиру

испитивања насиља ученика над учеником у школи, посебно се испитивало насиље према ученицима који долазе из осетљивих друштвених група, у овом истраживању према ученицима ромске националне мањине и према ученицима са сметњама у развоју. Утврђено је да је 93,5% испитаних ученика одговорило да ни једном нису вршили вербално насиље над ученицима ромске националне мањине, односно да их нису вређали, псовали и исмевали, док је 4,4% одговорило да је једном то учинило, а 2% да је више пута то учинило. Код испитивања да ли су ученици у школи вршили физичко насиље над ученицима ромске националне мањине 97,2% ученика је одговорило да ни једном то нису урадили, док је 1,7% одговорило да је више пута вршило такво насиље, а 1,1% да су једном то учинили. У циљу да се испита да ли су ученици вређали, исмевали или називали ружним именима ученике са сметњама у развоју од укупног броја испитаника чак 98,3% је одговорило да то ни једном нису урадили док је 1,7 % ученика одговорило да је то једном урадио.

Поред истраживања насиља, као једног од облика преступничког понашања испитивали су се и остали облици преступничког понашања. Највећи број ученика је одговорио да је бежао са часова, затим следе ученици који су пушили цигарете у школи, па они који су пушили марихуану у школи, после њих следе ученици који су организовали и учествовали у тучама и на крају постоји и један бриј ученика који је носио пиштољ и нож у школу.

Добијени подаци у овом истраживању осим дијагностичке вредности имају и одређене прогностичке вредности, што може послужити као средство предвиђања даљег развоја преступничког понашања у школама као и приликом писања и примене превентивних програма. Превентивни програми треба да се базирају и руководе досадашњим резултатима релевантних емпиријских истраживања у нашој земљи, уважавајући социо-економске и демографске карактеристике ученика и социо-економска обележја региона где се истраживање спроводи, а не само копирањем међународних програма превенције насиља у школи.

Кључне речи:

преступничко понашање, карактеристике преступничког понашања, средња школа, ученици, насиље, облици преступничког понашања

Научна област: Социологија

Ужа научна област: Социологија

УДК број и класификациона ознака за дату научну област:

УДК број 316.624-053.6(497.11-12)

Класификациона ознака: S 210

Information about doctoral dissertation

Title of doctoral dissertation:

Features and forms of delinquent behavior of secondary school students in southeast Serbia

Summary:

Delinquent behavior of students, both in our country and in the countries in the region and the world, is a very topical and a complex issue, and, as such, opens up space for a sociological study.

Based on a very complex problem of delinquent behavior at school, the research emphasis in this paper is on issues and problems relating to the delinquent behavior of secondary school students in Southeast Serbia, as well as on the correlation of features and forms of delinquent behavior and socio-economic and demographic features of students.

Among the features of delinquent behavior of secondary school students, the paper examines the place of occurrence of delinquent behavior, time of occurrence, the incidence of delinquent behavior, how often students engage in delinquent behavior, as well as how often they are the victims of delinquent behavior. Finally, in the context of the features of delinquent behavior of students, the paper specifically examines whether students seek help if they are victims of delinquent behavior at school, and if they do, who they usually turn to for help.

In respect of the forms of delinquent behavior, the paper examines violence, as the most common form of delinquent behavior, as well as which forms of violence are usually committed by students against other students, and which against teachers, and which forms of violence they usually suffer or experience from other students and teachers. In addition to violence, as a form of delinquent behavior of secondary school students, the paper examines the following forms of delinquent behavior: truancy, smoking cigarettes in school, smoking marijuana in school, bringing guns and knives to school, as well as organizing and participating in a brawl.

The *subject* of this paper is the examination of the features and forms of delinquent behavior of secondary schools students in Southeast Serbia. The *aim* of the research is to

determine the extent and manner of manifestation of delinquent behavior in secondary schools in Southeast Serbia, and whether socio-economic and demographic features of students affect the occurrence and manifestation of delinquent behavior. The subject and aim of the research give rise to numerous research tasks.

Field research was conducted in the period from February to June 2014, in secondary schools in Niš, Vranje, Trgovište, Zaječar, and Pirot. A total of 540 students from first to fourth grade of nine vocational secondary schools and grammar schools were surveyed in five cities. As the method selection was based on the problem specifics, the collection of data used the survey method, whereas specially designed Likert-type self-report questionnaire was used as an instrument. The results obtained in the survey were statistically analyzed by using the selected statistical methods. In respect of the descriptive statistics measures, arithmetic mean was used, with decreasing standard deviation, as well as frequency and percentage. Differences between groups were determined by ANOVA one-factor analysis of variance, and additional testing of variances was performed by using Turkey's test. For large independent samples, t-test was used, while the correlation between two continuous variables used Pearson's correlation coefficient. Statistical significance was defined at the level of $p < 0.05$ to $p < 0.01$.

The results of the research have shown that the delinquent behavior of secondary school students most frequently occurs in the school yard and during school recess. If the victims of delinquent behavior are students, they largely turn to teachers for help. When the incidence of violence of secondary school students in Southeast Serbia is taken into consideration, somewhat more than 10% of the students have experienced some form of violence at school, and, out of that number, about 4% of the students have suffered repeated violence. Much higher percentage, more than 30% of students, have responded that they have been the victims of violence by teachers, and, out of that number, nearly 4% have been the victims of repeated violence by teachers. In order to make the picture of the incidence of violence more complete, the survey questioned the extent to which the students have been violent towards teachers. The results of the research have shown that 5% of students have committed violence against teachers at school. When examining the incidence of violence of students against students, the results have shown that students often perform forms of violence against students. In the course of examining violence of students against students at school, the specific focus has been on violence against students coming from vulnerable social groups, in this study, against the Romany minority students and students with

disabilities. It was found that 93.5% of the students responded that they never performed verbal violence against the Romany minority students, i.e. that they did not insult them, swore at them, or ridiculed them, while 4.4% said that they did it once, and 2% that they did it several times. When examining whether the students performed acts of physical violence against Romany students at school, 97.2% of students answered that they never did that, while 1.7% said that they repeatedly performed such violent acts, and 1.1% that they did it once. In the course of examining whether students insulted, ridiculed, or called students with disabilities names, out of the total number of respondents, 98.3% said that they never did that, while 1.7% of students responded that they did it once.

In addition to the research of violence, as a form of delinquent behavior, the paper examined other forms of delinquent behavior. The largest number of students responded that they played truant, followed by students who smoked cigarettes in school and those who smoked marijuana in school, then the students who organized and participated in brawls, and, finally, a number of students who brought a gun and a knife to school.

Except diagnostic value, the data obtained in this study has certain prognostic value, which can serve as a tool to predict the further development of delinquent behavior in schools, as well as when drafting and implementing prevention programs. Prevention programs should be based on and guided by the results of previous relevant empirical research in our country, taking into account the socio-economic and demographic features of students and socio-economic features of the region where the research is being conducted, rather than just copying international violence prevention programs in schools.

Key words: delinquent behavior, features of delinquent behavior, secondary school, students, violence, forms of delinquent behavior.

Scientific field: Sociology

Scientific discipline: Sociology

UDK number and classification marking for a given scientific field:

UDK 316.624-053.6(497.11-12)

classification marking for a given scientific field S 210

Резиме

Преступничко понашање ученика како у нашој земљи тако и у земљама у региону и свету представља веома актуелан и комплексан проблем и као такав отвара простор за једно социолошко истраживање.

У овом раду је из веома комплексне проблематике преступничког понашања ученика у школи, тежиште истраживања стављено на питања и проблеме који се односе на преступничко понашање ученика средње школе у југоисточној Србији као и на повезаност карактеристика и облика преступничког понашања са социо-економским и демографским карактеристикама ученика.

Од карактеристика преступничког понашања ученика средње школе у раду су се испитивали место дешавања преступничког понашања, време дешавања, учесталост преступничког понашања, и то колико ученици учестало врше преступничко понашања, као и колико су често жртве преступничког понашања. На крају се, у оквиру карактеристика преступничког понашања ученика, као посебна карактеристика испитивало да ли се ученици обраћају за помоћ уколико су жртве преступничког понашања у школи, и ако се обраћају, коме се најчешће обраћају за помоћ.

Од облика преступничког понашања испитивало се насиље, као најучесталији облик преступничког понашања, и то које облике насиља ученици најчешће врше према другим ученицима, а које према наставницима, као и које облике насиља најчешће трпе или доживљавају од стране других ученика и од стране наставника. Поред насиља као једног од облика преступничког понашања ученика средње школе, испитивали су се и следећи облици преступничког понашања: бежање са часова, пушење цигарета у школи, пушење марихуане у школи, ношење пиштоља и ножа у школу као и организовање и учествовање у тучи.

Предмет овог рада је истраживање карактеристика и облика преступничког понашања ученика средње школе на територији југоисточне Србије. *Циљ* истраживања је био утврдити колико и како је присутно преступничко понашање у средњој школи у југоисточној Србији, као и да ли социо-економске и демографске карактеристике ученика утичу на појаву и начин испољавања преступничког понашања. Из постављеног предмета и циља истраживања произилазе многобројни задаци истраживања.

Теренско истраживање је спроведено од фебруара до јуна 2014. године у средњим школама у Нишу, Врању, Трговишту, Зајечару и Пироту. У пет градови и девет средњих стручних школа и гимназија испитано је укупно 540 ученика од првог до четвртог разреда. Како се у избору метода пошло од специфичности проблема, за прикупљање података користио се метод анкетања, а од инструмента посебно конструисан упитник самоисказа Ликертовог типа. Резултати добијени истраживањем статистички су обрађени одабраним статистичким методама. Од мера дескриптивне статистике коришћена је аритметичка средина, са опадајућом стандардном девијацијом, као и фреквенције и проценти. Разлике међу групама одређене су помоћу АНОВА-једнофакторска анализа варијансе, а додатна тестирања варијанси испитана су Turkey's тестом. За велике независне узорке коришћен је т-тест, док је за повезаност две континуиране варијабле коришћен Пирсонов коефицијент корелације. Статистичка значајност дефинисана је на нивоу $p < 0.05$ до $p < 0.01$.

Резултати истраживања показали су да се преступничко понашање ученика средње школе најчесталије одиграва у школском дворишту и за време школског одмора. Уколико су жртве преступничког понашања ученици се у великом броју обраћају за помоћ и помоћ најчешће траже од наставника. Када говоримо о учесталости насиља ученика средње школе у југоисточној Србији, нешто више од 10% ученика је у току досадашњег школовања доживело неки облик насиља, а од тог броја је око 4% ученика доживело поновљено насиље. Много већи проценат, више од 30% ученика је одговорило да је било жртва насиља од стране наставника, и од тог броја скоро 4% је било жртва поновљеног насиља од стране наставника. Како би слика о учесталости насиља била потпунија испитивало се и колико су ученици били насилни према наставницима. Резултати истраживања су показали да је 5% ученика у досадашњем школовању вршило насиље над наставницима. Код испитивања учесталости насиља када су ученици починиоци насиља над ученицима резултати су показали да ученици учестало врше облике насиље над другим ученицима. У оквиру испитивања насиља ученика над учеником у школи, посебно се испитивало насиље према ученицима који долазе из осетљивих друштвених група, у овом истраживању према ученицима ромске националне мањине и према ученицима са сметњама у развоју. Утврђено је да је 93,5% испитаних ученика одговорило да ни једном нису вршили вербално насиље над ученицима ромске националне мањине, односно да их нису вређали, псовали и исмевали, док је 4,4% одговорило да је једном то учинило, а

2% да је више пута то учинило. Код испитивања да ли су ученици у школи вршили физичко насиље над ученицима ромске националне мањине 97,2% ученика је одговорило да ни једном то нису урадили, док је 1,7% одговорило да је више пута вршило такво насиље, а 1,1% да су једном то учинили. У циљу да се испита да ли су ученици вређали, исмевали или називали ружним именима ученике са сметњама у развоју од укупног броја испитаника чак 98,3% је одговорило да то ни једном нису урадили док је 1,7 % ученика одговорило да је то једном урадио.

Поред истраживања насиља, као једног од облика преступничког понашања испитивали су се и остали облици преступничког понашања. Највећи број ученика је одговорио да је бежао са часова, затим следе ученици који су пушили цигарете у школи, па они који су пушили марихуану у школи, после њих следе ученици који су организовали и учествовали у тучама и на крају постоји и један бриј ученика који је носио пиштољ и нож у школу.

Добијени подаци у овом истраживању осим дијагностичке вредности имају и одређене прогностичке вредности, што може послужити као средство предвиђања даљег развоја преступничког понашања у школама као и приликом писања и примене превентивних програма. Превентивни програми треба да се базирају и руководе досадашњим резултатима релевантних емпиријских истраживања у нашој земљи, уважавајући социо-економске и демографске карактеристике ученика и социо-економска обележја региона где се истраживање спроводи, а не само копирањем међународних програма превенције насиља у школи.

Кључне речи: преступничко понашање, карактеристике преступничког понашања, средња школа, ученици, насиље, облици преступничког понашања.

S u m m a r y

Delinquent behavior of students, both in our country and in the countries in the region and the world, is a very topical and a complex issue, and, as such, opens up space for a sociological study.

Based on a very complex problem of delinquent behavior at school, the research emphasis in this paper is on issues and problems relating to the delinquent behavior of secondary school students in Southeast Serbia, as well as on the correlation of features and forms of delinquent behavior and socio-economic and demographic features of students.

Among the features of delinquent behavior of secondary school students, the paper examines the place of occurrence of delinquent behavior, time of occurrence, the incidence of delinquent behavior, how often students engage in delinquent behavior, as well as how often they are the victims of delinquent behavior. Finally, in the context of the features of delinquent behavior of students, the paper specifically examines whether students seek help if they are victims of delinquent behavior at school, and if they do, who they usually turn to for help.

In respect of the forms of delinquent behavior, the paper examines violence, as the most common form of delinquent behavior, as well as which forms of violence are usually committed by students against other students, and which against teachers, and which forms of violence they usually suffer or experience from other students and teachers. In addition to violence, as a form of delinquent behavior of secondary school students, the paper examines the following forms of delinquent behavior: truancy, smoking cigarettes in school, smoking marijuana in school, bringing guns and knives to school, as well as organizing and participating in a brawl.

The *subject* of this paper is the examination of the features and forms of delinquent behavior of secondary schools students in Southeast Serbia. The *aim* of the research is to determine the extent and manner of manifestation of delinquent behavior in secondary schools in Southeast Serbia, and whether socio-economic and demographic features of students affect the occurrence and manifestation of delinquent behavior. The subject and aim of the research give rise to numerous research tasks.

Field research was conducted in the period from February to June 2014, in secondary schools in Niš, Vranje, Trgovište, Zaječar, and Pirot. A total of 540 students from

first to fourth grade of nine vocational secondary schools and grammar schools were surveyed in five cities. As the method selection was based on the problem specifics, the collection of data used the survey method, whereas specially designed Likert-type self-report questionnaire was used as an instrument. The results obtained in the survey were statistically analyzed by using the selected statistical methods. In respect of the descriptive statistics measures, arithmetic mean was used, with decreasing standard deviation, as well as frequency and percentage. Differences between groups were determined by ANOVA one-factor analysis of variance, and additional testing of variances was performed by using Turkey's test. For large independent samples, t-test was used, while the correlation between two continuous variables used Pearson's correlation coefficient. Statistical significance was defined at the level of $p < 0.05$ to $p < 0.01$.

The results of the research have shown that the delinquent behavior of secondary school students most frequently occurs in the school yard and during school recess. If the victims of delinquent behavior are students, they largely turn to teachers for help. When the incidence of violence of secondary school students in Southeast Serbia is taken into consideration, somewhat more than 10% of the students have experienced some form of violence at school, and, out of that number, about 4% of the students have suffered repeated violence. Much higher percentage, more than 30% of students, have responded that they have been the victims of violence by teachers, and, out of that number, nearly 4% have been the victims of repeated violence by teachers. In order to make the picture of the incidence of violence more complete, the survey questioned the extent to which the students have been violent towards teachers. The results of the research have shown that 5% of students have committed violence against teachers at school. When examining the incidence of violence of students against students, the results have shown that students often perform forms of violence against students. In the course of examining violence of students against students at school, the specific focus has been on violence against students coming from vulnerable social groups, in this study, against the Romany minority students and students with disabilities. It was found that 93.5% of the students responded that they never performed verbal violence against the Romany minority students, i.e. that they did not insult them, swore at them, or ridiculed them, while 4.4% said that they did it once, and 2% that they did it several times. When examining whether the students performed acts of physical violence against Romany students at school, 97.2% of students answered that they never did that, while 1.7% said that they repeatedly performed such violent acts, and 1.1% that they did it

once. In the course of examining whether students insulted, ridiculed, or called students with disabilities names, out of the total number of respondents, 98.3% said that they never did that, while 1.7% of students responded that they did it once.

In addition to the research of violence, as a form of delinquent behavior, the paper examined other forms of delinquent behavior. The largest number of students responded that they played truant, followed by students who smoked cigarettes in school and those who smoked marijuana in school, then the students who organized and participated in brawls, and, finally, a number of students who brought a gun and a knife to school.

Except diagnostic value, the data obtained in this study has certain prognostic value, which can serve as a tool to predict the further development of delinquent behavior in schools, as well as when drafting and implementing prevention programs. Prevention programs should be based on and guided by the results of previous relevant empirical research in our country, taking into account the socio-economic and demographic features of students and socio-economic features of the region where the research is being conducted, rather than just copying international violence prevention programs in schools.

Key words: delinquent behavior, features of delinquent behavior, secondary school, students, violence, forms of delinquent behavior.

**КАРАКТЕРИСТИКЕ И ОБЛИЦИ ПРЕСТУПНИЧКОГ ПОНАШАЊА
УЧЕНИКА СРЕДЊЕ ШКОЛЕ У ЈУГОИСТОЧНОЈ СРБИЈИ**

С А Д Р Ж А Ј

УВОД	1
ПРВИ ДЕО	
ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА	
I ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА	6
1. Осврт на ранија објашњења преступничког понашања	6
2. Научни приступи и теоријске орјентације у проучавању преступничког понашања	11
2.1. Еколошки приступ у проучавању преступничког понашања	12
2.2. Функционалистички приступ.....	15
2.3. Интеракционистички приступ	19
2.4. Теорија контроле.....	22
2.5. Теорија друштвеног сукоба	23
2.6. Теорија левог реализма	24
2.7. Мултидисциплинарни (интердисциплинарни) приступ	25
3. Дефинисање основних појмова-преступничко понашање	27
4. Карактеристике преступничког понашања ученика	33
4.1. Место и време дешавања преступничког понашања ученика у школи	33
4.2. Учесталост преступничког понашања ученика у школи.....	35

4.3. Жртве насиља и помоћ жртвама насиља у школи.....	33
4.4. Карактеристике жртве и починиоца преступничког понашања у школи	38
5. Облици преступничког понашања ученика	41
5.1. Бежање са часова као облик преступничког понашања у школи	43
5.2. Пушење цигарета као облик преступничког понашања у школи	45
5.3. Пушење марихуане у школи као облик преступничког понашања	47
5.4. Ношење оружја (ножа и пиштоља) у школу облик преступничког понашања.....	49
5.5. Организовање и учествовање у тучама као облик преступничког понашања.....	51
6. Насиље у школи као облик преступничког понашања.....	53
6.1. Облици и врсте насиља у школи	56
6.2. Подела насиља у школи на према актера	64
6.2.1. Насиље ученика над учеником	64
6.2.2. Насиље ученика над наставником	67
6.2.3. Насиље наставника над учеником	68
7. Социо-економски и демографски фактори ризичног понашања ученика средње школе	69
8. Преглед неких досадашњих истраживања проблема преступничког понашања ученика у свету, региону и у Републици Србији	80
8.1. Преглед досадашњих истраживања преступничког понашања у нашој земљи.....	80
8.2. Преглед досадашњих истраживања преступничког понашања у региону (у бившим југословенским републикама).....	88
8.3. Преглед досадашњих истраживања преступничког понашања у свету.....	92

II МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

1. Проблем истраживања	96
2. Предмет, циљ и задаци истраживања	97
3. Значај истраживања	99

4. Хипотетички оквир истраживања	102
5. Метод, технике и инструменти истраживања	103
6. Узорак истраживања	110
7. Организација, време и ток истраживања	112

ДРУГИ ДЕО

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА – АНАЛИЗА И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА

I КАРАКТЕРИСТИКЕ ПРЕСТУПНИЧКОГ ПОНАШАЊА	
УЧЕНИКА СРЕДЊЕ ШКОЛЕ У ЈУГОИСТОЧНОЈ СРБИЈИ	115
1. Место вршења преступничког понашања ученика у школи	115
2. Време када се преступничко понашање најчешће	
дешава у школи	118
3. Учесталост насиља у школи и осталих облика преступничког	
понашања ученика у школи	120
3.1. Учесталост насиља у школи –<i>ученици жртве насиља</i>	121
3.1.1. Учесталост <i>доживљеног</i> насиља ученика у школи од стране	
других ученика	122
3.1.2. Учесталост <i>доживљеног</i> насиља ученика у школи од стране	
наставника	127
3.1.3. Социо-економске и демографске карактеристике ученика	
(жртве насиља) и њихова изложеност насиљу у школи.....	129
3.2. Учесталост вршења насиља- ученици <i>починиоци</i> насиља	136
3.2.1. Учесталост <i>вршења</i> насиља ученика над	
другим ученицима	137
3.2.1а. Насиље ученика над ученицима који долазе из осетљивих	
друштвених група	138
3.2.2. Учесталост <i>вршења</i> насиља ученика над	
наставницима у школи	141
4. Ученици жртве насиља и обраћање за помоћ	143

II ОБЛИЦИ ПРЕСТУПНИЧКОГ ПОНАШАЊА УЧЕНИКА СРЕДЊЕ ШКОЛЕ У ЈУГОИСТОЧНОЈ СРБИЈИ.....	149
1. Насиље у школи као облик преступничког понашања.....	149
1.1. Облици насиља у средњој школи у односу ученик – ученик када је ученик жртва насиља.....	152
1.2. Облици насиља наставника над ученицима у средњој школи	158
2. Најзаступљенији облици преступничког понашања ученика средње школе	165
2.1. Бежање са часова као облик преступничког понашања.....	167
2.2. Пушење цигарета у школи као облик преступничког понашања	170
2.3. Пушење марихуане у школи као облик преступничког понашања.....	171
2.4. Организовање туча у школи као облик преступничког понашања	172
2.5. Ношење оружја у школу као облик преступничког понашања	173
3. Ученици <i>починиоци</i> преступничког понашања-повезаност облика преступничког понашања ученика и варијабли пол, разред, успех и тип школе	175
4. Повезаност насиља као облика преступничког понашања и социо-економских карактеристика ученика када су ученици жртве и када су починиоци преступничког понашања	184
 ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА.....	200
ЛИТЕРАТУРА.....	212
ПРИЛОЗИ.....	224
БИОГРАФИЈА АУТОРКЕ.....	244
Изјава о ауторству	247
Изјава о истоветности штапаног и електронског облика докторске дисертације..	248
Изјава о коришћењу	249

„Једно од основних права детета је право на живот и развој. Сви облици злоупотребе, насиља, злостављања или занемаривања деце, којима се угрожавају или нарушавају физички и лични интегритет детета и осујећује оптимални развој, представљају повреде тог основног права. Заштита права подразумева, пре свега, разноврсне друштвене активности усмерене на спречавање и искорењивање ових појава, као и организовање и непосредно спровођење заштитних интервенција у конкретним случајевима злостављања и занемаривања деце“.

Конвенција о правима детета

У В О Д

Многи догађаји из прошлости нас подсећају да ми људи нисмо само разумни појединци који волимо, делимо и градимо хармоничне односе са другима, већ нам показују да смо често склони да се понашамо агресивно, насилно или рушилачки према другим људима или стварима око нас. Наш „агресивни“ импулс је бивао све израженији што је друштво постајало сложеније. Емил Диркем (Emile Durkheim), један од оснивача социологије, можда је био први који је приметио „да је цена коју плаћају велика сложена друштва – пораст свих видова девијација.“¹

Ако посматрамо развој једног човека, можемо да приметимо да је посебно у периоду адолесценције, најизраженију тежњу младих да истражују и испробавају разне нове облике понашања. Они тако стичу нова искуства, али она не морају увек да буду праћена позитивним понашањем. У току одрастања се „ период адолесценције у литератури описује као доба експериментисања са различитим облицима понашања, која имају своју адаптивну сврху, јер млади на тај начин стичу искуства и вештине које ће им користити у прихватању нових улога и формирању идентитета. Међутим, недовољно зрели и припремљени, адолесценти су склони некритичком преузимањау свега што им околина нуди, па чешће прибегавају и проблематичним видовима понашања који немају увек позитивну и адаптивну

¹ Ц. Тарнер (2009) *Социологија*. Нови Сад/Београд: Центар за демократију, стр. 194.

функцију“.² Период адолесценције је, иначе, најбурнији период у одрастању деце јер, са једне стране млади доживљавају велике промене у биолошком, физичком и психичком смислу, а са друге стране добијају нове улоге у животу и прилагођавају своје понашање новим ситуацијама.

Преступничко понашање младих је само један од облика девијација у друштву. Оно није појава новијег датума. Било је примера и у прошлости где су се млади понашали лоше. Знали су да се потуку, да побегну са наставе, да исмевају своје другове, да украду туђу ствар или слажу родитеље и наставнике. Међутим, преступничко понашање ученика данас све више излази из тих оквира и прераста у много агресивније облике понашања, који нису више ни шутирање, називање погрним именима или сл, већ прераста у организоване туче приликом којих се често користе и различита оружја. Преступничко понашање ученика средње школе доживљава све већу експанзију и сваке године је тежина преступничких дела која изврше већа. Средства масовног комуницирања нас свакодневно обавештавају о преступничком понашању ученика које је све бруталније и креће се од туча два ученика, масовних и организованих туча већег броја ученика, преко пребијања бејзбол палицом, убода ножем, до рањавања из ватреног оружја и сл.

Данас смо, у савременом друштву, сведоци праве експанзије понашања младих које називамо деструктивним, насилничким, агресивним, преступничким, проблематичним, антисоцијалним, девијантним, ризичним, делинквентним, неприхватљивим итд. Сви ови називи нису синоними већ различите форме преступничког понашања.

Појава преступничког понашања данас изазива пажњу стручне и друштвене јавности и отвара низ различитих питања од социолошких, психолошких, преко криминолошких, правних, етичких али и многих других.

У овом раду обрађена су питања и проблеми који се односе на преступничко понашање ученика средње школе у југоисточној Србији. Акцент истраживања је стављен на карактеристике и облике преступничког понашања ученика средње школе и на испитивање повезаности карактеристика и облика оваквог понашања са социо-економским и демографским карактеристикама ученика. Социолошки приступ

² Према: М. Марић, (2011) Проблематично понашање деце и адолесцената – појам, учесталост, порекло и превенција. *Норма*. 16(2), стр. 175-183.

истраживања заснован је на разумевању преступничког понашања ученика средње школе у друштвеном контексту у ком ученици одрастају, живе и образују се.

Преступничко понашање има и своје територијалне особености које се испољавају у различитим облицима и карактеристикама, и у вези су са укупним социо-економским и демографским карактеристикама територије на којој се преступничко понашање посматра. У том контексту је оправдано говорити посебно о преступничком понашању ученика у југоисточној Србији.

Ово социолошко истраживање преступничког понашања ученика средње школе представља синтезу теоријских и емпиријских истраживања. *Предмет* овог рада је истраживање карактеристика и облика преступничког понашања у средњој школи на територији југоисточне Србије. *Циљ* истраживања јесте утврдити колико и како је присутно преступничко понашање ученика средње школе на подручју југоисточне Србије, као и утврдити да ли постоји повезаност карактеристика и облика преступничког понашања ученика са социо-економским и демографским карактеристикама испитаника. Из постављеног предмета и циља истраживања произилазе многобројни задаци истраживања.

У својој структури рад је подељен на два дела. Први део је *Теоријско-методолошки оквир* истраживања у коме је на самом почетку дат преглед ранијих објашњења преступничког понашања и преглед теоријских приступа у социологији који су се бавили проблемом девијантног и преступничког понашања и покушали да дају објашњења о узроцима, појави и подели таквог понашања. У првом делу рада дато је и појмовно одређење преступничког понашања, објашњење карактеристика и облика преступничког понашања, са посебним освртом на облике преступничког понашања ученика у школи као што су: бежање са часова, пушење цигарета у школи, пушење марихуане у школи, организовање туча и ношење оружја у школу, вршење физичког, вербалног, емоционалног, електронског и сексуалног насиља. Сви ови облици преступничког понашања испитивани су и у ситуацијама кад их ученици врше, односно када су починиоци таквог понашања, и када су жртве насиља у школи. У даљем делу рада дат је преглед и објашњење социоекономских и демографских ризичних фактора који утичу на појаву преступничког понашања код ученика. На крају овог теоријског дела дат је преглед досадашњих истраживања преступничког понашања у Републици Србији, региону и свету.

Први део рада обухвата и методолошки оквир истраживања који садржи одређење предмета истраживања и објашњење проблема истраживања, као и преглед циљева и истраживачких задатака који су водили ка проверавању постављених хипотеза. Такође, дат је преглед метода, техника и инструмената који су се користили приликом процеса истраживања, и на крају првог дела дато је објашњење узорка, организације и тока истраживања.

У другом делу рада: *Резултати истраживања – анализа и интерпретација*, представљени су резултати истраживања и дата њихова анализа и интерпретација оним редом како су представљени и истраживачки задаци у методолошком оквиру истраживања. Од карактеристика приказани су резултати који се односе на место када се преступничко понашање најчешће дешава у школи, време када се оно најчешће дешава, затим учесталост преступничког понашања када је ученик починилац таквог понашања, као и учесталост када је ученик жртва насиља у школи као једног од облика преступничког понашања. Приказани су резултати учесталости насиља као најчешћег облика преступничког понашања на релацији ученик - ученик и наставник - ученик онда када је ученик жртва преступничког понашања, и карактеристике преступничког понашања ученика на релацији ученик - ученик и ученик - наставник када је ученик починилац насиља. У овом делу су приказани и резултати истраживања који се односе на остале облике преступничког понашања, као што је: бежање са часова, пушење цигарета у школи, пушење марихуане у школи, организовање туча и ношење оружја у школу. Резултати овог дела приказују облике преступничког понашања које ученици најчешће врше, односно, односи се на ученике као починиоце преступничког понашања. На крају овог дела рада дати су резултати истраживања који су имали за циљ да прикажу корелацију облика преступничког понашања ученика и варијабила, и појединих социоекономских и демографских варијабила.

Преступничко понашање ученика је веома комплексан проблем савременог друштва који није само социолошки, већ и правни, економски, демографски и криминолошки проблем, једноставније је рећи проблем друштва. Свако истраживање које за предмет има проблем преступничког, насилног, агресивног понашања, а тиме и ово истраживање, има за циљ да употпуни грађу о преступничком понашању младих чији резултати треба да помогну што хитнијој превенцији насилничког понашања младих и успостављању ненасилне комуникације међу младима.

ПРВИ ДЕО

ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

I ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

1. Осврт на ранија објашњења преступничког понашања

Преступничко понашање младих није новина са којом се суочава друштво данас. Млади су се од давнина понашали преступнички према другима, себи, стварима и околини. Често су за такво своје понашање били осуђивани од стране друштва уколико су кршили неке моралне или обичајне норме или кажњавани уколико су кршили нека правила регулисана законом. У литератури можемо прочитати много примера који објашњавају како су учитељи и родитељи терали децу да клече на пасуљу или кукурузу, како су их шибали прутом, слали у ћошак или закључавали у подруме и друге мрачне просторије ако су се деца понашала преступнички. Тада се такво понашање родитеља и учитеља сматрало оправданим, али данас за такво понашање наставника према ученику или родитеља према детету кажемо да је насилничко. И ученици су се понашали преступнички у прошлости. Доказе о постојању преступничког понашања, како код нас, тако и у региону и у свету, налазимо још у давној прошлости. Мисао о људском понашању стара је колико и само друштво. Још у раној прошлости налазимо податке о преступничком понашању младих. Тако Милана Љубичић пише да су још „Стари Сумерци предвиђали скору пропаст света на основу пораста друштвено неприхватљивог понашања младих. Већ се у Хамурабијевом законику (писан је око 2.270 година п.н.е) помињу казне за младе који не слушају своје родитеље.“³ То указује на понашање младих које излази из оквира прихватљивог понашања и које је због тога и кажњавано. Млади су у то време кажњавани веома сурово.

Филозофи се нису бавили преступничким понашањем, али су у својим радовима објашњавали људско понашање уопште. Тако је један од представника софиста писао да у људима доминирају три основна мотива: мотив за задовољством, за богаћењем и за чашћу. Сваки од ових мотива у одређеној мери, по њему, има и девијантне последице. У античкој филозофској мисли, у расправама, често се говорило о младима и њиховом понашању. Тако је Сократ рекао: „Деца воле раскош. Она имају лош став, омаловажавају старије. Она су супротност својих родитеља,

³ М. Љубичић, Кретање малолетничког преступништва у Србији 1980-2004. *Социолошки преглед*, 2006, вол.40, број 4., стр. 591-613

брбљају пре социјализације.“⁴ Такође, Платон је тврдио да злочин извире из људске природе: „Злочин је последица унутрашњих чинилаца, због чега казну треба прилагодити стању психе конкретног учиниоца.“⁵

И Стари Кинези су били суочени са проблемима младих, а доказе за то налазимо у законима који су предвиђали и „примењивали оштре казне за малолетне починиоце недозвољених дела, а граница кривичне одговорности је била седам година.“⁶ У феудализму је било облика криминалитета који су се тада схватили као прекршаји Божијих заповести, а за таква понашања следила је казна, односно Божија правда. Тек у периоду хуманизма и ренесансе почиње да се говори о друштвеном карактеру криминалитета. Сматра се да је Томас Мор (Thomas More) први који је говорио да узроци криминалитета леже у друштву.

И за период после хуманизма и ренесансе постоје подаци који говоре о преступничком понашању младих. Наводи се да „уобичајена казна за малолетне преступнике у 18. и 19. веку у Енглеској је била затвор, с тим да је енглеско законодавство прописивало и мере интернације: 1829. године у Аустралију је на ‘Еуријалису’ послато 4.000 затвореника, од којих је 300 било деце. У 17. веку, избегавање учења, или извршавања задатих обавеза, као и тврдоглаво, непристојно понашање, кажњавано је одвајањем од породице. Деца до четрнаест година су новчано кажњавана за лаж, а она старија од шеснаест су, за псовање, могла бити убијена.“⁷ Филип Аријес, француски социјални историчар је написао да: „Бич постаје симбол учења: првобитно су телесно кажњавана само млађа и деца из сиромашнијих породица, а од 17. века се телесне казне инкорпорирају у школски систем као свакодневно ‘васпитно средство’ за ученике свих узраста и свих социјалних статуса.“⁸

⁴ Адлер ет ал. (1991) *Criminology*. New York. Наведено према: А. Шабани, М. Будимлић, *Криминологија*, Факултет криминалистичких наука, Сарајево, 2007, стр. 20.

⁵ Наведено према: А. Шабани, М. Будимлић, *Криминологија*, Факултет криминалистичких наука, Сарајево, 2007, . стр. 20.

⁶ М. Љубичић, Кретање малолетничког преступништва у Србији 1980-2004. *Социолошки преглед* вол.40, број 4., 2006. године, стр. 591-613

⁷ Исто, стр. 591-613

⁸ Ф. Аријес, (1989) *Векови детињства*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства. Наведено према: Жегарац, Н. *Деца која чекају*. 1989. године, стр. 8

Драган Попадић у својој књизи *Насиље у школама* наводи како су још у 16. и 17. веку ученици долазили наоружани у школу и како су их други називали због њиховог понашања „хордом искварене балавурдије“.⁹

Истраживањем малолетничког преступништва кроз историју у Србији бавио се Владимир Јовановић. У свом чланку који је објавио 2001. године акценат је ставио на малолетничко преступништво у Краљевини Србији. Тако, овај аутор наводи у свом раду следеће: „У Краљевини Србији је у 19. веку постојала скромна законска регулатива малолетничког преступништва, (...) Кривични Законик из 1860. године је сматрао да су родитељи сами дужни како васпитати, тако и кажњавати децу до дванаест година старости (...) Основно средство за постизање послушности код младих су биле батине, а у кажњаване иступе младих је спадала: лењост, непридржавање задате речи, непристојно понашање на јавном мјесту, мање штете настале непажњом, ситне преваре и крађе. Поред физичке казне, малолетни изгредници су кажњавани новчано, или, ретко, затворском казном.“¹⁰

После српско-турских ратова укинута је јавно батинање као казна и уведена је казна боравка у затвору. У исто време је дошло до пораста малолетничког преступништва, међутим, држава није строго деловала по питању кажњавања таквих преступника иако је постојала законска регулатива. „Поред тога, држава је показивала високу пермисивност у погледу кажњавања малолетника, захваљујући лошим здравственим условима који су владали у затворима, те је кажњенике често пуштала. Они су били лоше ресоцијализовани, а подаци кажу да је сваки пети малолетник, који је робијао у Топчидерском затвору у периоду од 1896-1900, рецидивирао.“¹¹

Веома су вредни подаци које Владимир Јовановић наводи, а уз помоћ којих можемо да се упознамо са врстама и кретањем малолетничког преступништва тога времена, реч је о прегледу малолетничког преступништва од 1888. до 1900. године.

⁹ Д. Попадић, *Насиље у школама*, Институт за психологију, Београд, 2009. године, стр.82.
Електронска верзија <http://www.unicef.rs/files/nasilje-u-skolama-za-web.pdf>

¹⁰ В. Јовановић, *Малолетничко преступништво у Србији крајем 19-ог века. Годишњак за друштвену историју*. Београд, Чигоја, 2001. године, стр. 19-31.

¹¹ Исто, стр.19-31.

Табела 1. *Годишњи профил малолетничког преступништва у Србији од 1888 до 1900. године*

	Опасна крађа	Проста крађа	Телесна повреда	Силовање	Убиство из нехата	Убиство са предумишљајем
1888.	154	50	49	13	32	25
1889.	134	31	19	7	8	22
1890.	168	40	30	15	34	21
1896.	164	49	22	7	47	11
1897.	158	67	26	10	55	10
1898.	176	51	27	11	26	28
1899.	118	64	22	7	37	26
1900.	130	49	19	5	32	29

Извор: Јовановић В. (2001) *Малолетничко преступништво у Србији крајем 19. века.*

Из табеле 1 се може закључити да су најчесталије врсте малолетничког преступништва: опасна крађа, проста крађа, телесне повреде, силовање, убиство из нехата и убиство са предумишљајем. Такође се може закључити да су се све врсте малолетничког преступништва са годинама смањивале, и да је у то време једино убиство из нехата и убиство са предумишљајем остало на истом, високом нивоу.

У бившој СФР Југославије сматрало се да ће преступничко понашање и остали видови криминала временом нестати, примарно због друштвеног уређења, које неће правити разлике између класа, јер ће се успоставити друштво једнакости и правде за све.. Таква очекивања се нису показала оправданим, а преступништво младих је наставило свој раст. На простору бивше СФР Југославије, проблем малолетничке делинквенције је постао предмет повећане пажње научника (превасходно оних правне и социолошке научне оријентације) крајем 70-тих година. Овај интерес се задржао све до половине 80-тих, а потом, барем у социологији, се у потпуности губи интерес за ову проблематику, док је баш у том периоду у свету интересовање за насиље у школи расте, и то је период интензивног истраживања ове проблематике. Занимљиво је да су се узроци криминалитета и преступничког понашања у нашој земљи 80-тих година, од стране истраживача који су тада бавили овом проблематиком налазили искључиво у друштвеним условима као што су миграција, индустријализација и масовна култура и сматрало се да су то били основни узроци друштвено санкционисаног понашања младих.

После тога уследиле су 90-те године и донеле талас нових врста преступништва младих. То је период крупних друштвених промена: економска криза, политичка превирања, ратови у бившим југословенским републикама, сиромаштво итд. Све те друштвене промене значајно су утицале на јачање и ширење преступничког понашања младих у друштву. Од тада па до данас вршњачко насиље је доживело праву експанзију. Како су се облици, врсте, форме и интензитет оваквог насиља шириле, друштво је имало све више пермисивни став према вршњачком насиљу. Као да нас више не изненађује преступничко понашање ученика. Свакодневно смо у прилици да прочитамо како су ученици нанели тешке телесне повреде свом вршњаку, како су шамарали учитељицу, или отимали мобилне телефоне ученицима, снимали мобилним телефоном сексуални чин неког вршњака па такав порнографски садржај ширили преко друштвених мрежа, како су шишали друга из разреда, бацали ученика кроз прозор, носили ватрено оружје и још много тога, а да о вербалном насиљу и не говоримо. Вршњаци се међусобно ословљавају са „смаде“, „дебилу“, „кретену“, „стоко“, „мамлазе“, псују се најсочнијим псовкама и, што је највећи проблем, они такво своје понашање не препознају као врсту насиља.

Тек последњих неколико година држава покушава да, у сарадњи са школама и родитељима, учини нешто на превенцији. Посвећеност државе Србије поштовању права и унапређењу положаја деце, а посебно спречавању и заштити деце од насиља, огледа се и у бројним стратешким документима Владе и законима које је Народна скупштина Републике Србије усвојила, као и у реформским процесима у области социјалне и здравствене заштите, образовања, правосуђа и полиције и другим областима почев од 2000. године, па до данас.

Од бројних докумената, који регулишу проблем превенције и заштите деце од насиља, у раду су анализирани следећи документи:

Од међународних докумената: *Конвенција о правима детета, Миленијумски циљеви развоја, Свет по мери детета, Квалитетно образовање за све;*

Од докумената који су усвојени и примењују се у Србији: *Закон о основама система образовања и васпитања, Национални план акције за децу, Општи протокол о заштити деце од насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама, Посебни протокол о заштити деце од насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама, Национална стратегија за заштиту деце од насиља и Оквирни акциони план за превенцију насиља у образовно-васпитним установама.*

2. Научни приступи и теоријске орјентације у проучавању преступничког понашања

Велики број наука, као што су: биологија, педагогија, психологија, криминологија, социологија, право али и остале науке, бави се проблемом преступничког понашања. Свака наука покушава да, из свог угла, пружи одговоре на многобројна питања о настанку, узроцима, облицима, врстама, учесталости, последицама или превенцији преступничког понашања.

Бројни су научни приступи и теоријске орјентације у социологији којима се истраживачи у области преступничког понашања управљају. Ови приступи нису искључиви, већ представљају покушај да се истом проблему приђе са различитих страна. У оквиру социологије посебно треба навести: еколошки (системски) приступ, функционалистички приступ, структуралистички приступ, интеракционистички приступ, теорију контроле, теорију друштвеног сукоба, теорију левог реализма и интердисциплинарни приступ. Треба правити разлику итмеђу научних приступа и теоријских орјентација. „Научни приступ је мисаона тачка посматрања и анализе са које се види одређена област научних проблема који се издвајају од осталих у циљу теоријског објашњења, док теоријска орјентација, пак, јесте одређен, мање или више повезан скуп општих принципа, у којима се настоји објаснити елементи и односи у оквиру одређеног поља теоријског посматрања.“¹²

У овом делу рада биће приказане поједине социолошке теорије и приступи који су дали одговор на нека од питања и извршили значајан утицај на савремена схватања преступничког понашања. Социолошке теорије полазе од схватања да је девијантно понашање резултат друштвених и културалних околности које су изван било којег појединца.

¹² Поповић, М. (1974) *Проблеми друштвене структуре*. Београд: БИГЗ: Наведено према: Иковић, М. (2003) *Социологија образовања*. Књажевац: НОТА. стр.52.

2.1. Еколошки приступ у проучавању преступничког понашања

Традиционални приступи у објашњењу девијантног понашања полазили су „од идеје о постојању линеарног ланца узрока и последица, предвидивих у исходима и дешавањима у одређеном временском интервалу“.¹³ Како наводе аутори Александар Југовић и Мирослав Брковић шема настанка малолетничког преступништва по традиционалном приступу би могла да изгледа овако:

Сиромаштво – дисфункционална породица – утицај вршњачких група – фактори личности = малолетничко преступништво

Свакако да дисфункционална породица на првом месту, а затим незапосленост, неписменост, утицај вршњачких група као и фактори личности, али и многи други фактори представљају потенцијалне ризичне факторе за појединца, али не можемо никако закључити да они аутоматски и увек доводе до настанка малолетничког преступништва. Тако се јавила потреба „ за формулисањем новог приступа - трансакционог приступа. Овај приступ је основ еколошко-системских теорија. Заступници оваквог приступа, се слажу да задовољавање људских потреба и решавање људских проблема у највећој мери зависе од система у најближем човековом окружењу.“¹⁴ Зато је веома битан елемент еколошко-системског приступа сарадње са ширим системом: са школом, полицијом, центром за социјални рад итд.

Еколошки приступ се развио на темељу истраживања које су урадили представници Чикашке школе која је настала на Универзитету у Чикагу у периоду између два светска рата. Сматра се да је еколошки приступ један од најширих приступа у проучавању феномена насиља. По овом приступу друштвени контекст треба посматрати тако као да има више нивоа, да је сачињен од макросоцијалних, мезосоцијалних и микросоцијалних структура између којих постоји сложена интеракција и међузависност. Рећи да је „насиље у школи еколошки феномен значи истаћи да је оно резултат сложене интеракције социјалних и индивидуалних варијабила.“¹⁵ Теоретичари који се позивају на еколошки (системски) приступ у

¹³ Према: Југовић, А., Бркић, М. (2010) Социјална заштита и превенција малолетничког преступништва, улоге, контроверзе и добре праксе. *Годишњак ФПН*. бр.4. стр.435-452. УДК 343.91-053.6

¹⁴ Исто

¹⁵ Попадић, Д. *Насиље у школи*. (2009) Београд: Институт за психологију. (доступно и у електронском издању), стр.122.

проучавању насиља су Ортега и Лира (Ortega i Lera)¹⁶, Крег (Rahey i Craig),¹⁷ Еспелања и Свирер (Espelage i Swearer).¹⁸

Почетком 20. века, услед индустријализације и урбанизације, у Сједињеним Америчким Државама се јављају теоретичари који су се бавили истраживањима социјалних проблема у граду у оквиру Чикашке школе урбане екологије. Теоретичари овог приступа проучавали су девијације у великим градовима, и облике таквог понашања налазили и проучавали у области локалних средина и друштвених група, сиротињских четврти, црначких гета с високом стопом криминалитета и других облика девијантног понашања, као што су проституција и самоубиство.¹⁹ Постоје четири теорије у оквиру еколошког приступа: еколошка теорија, теорија диференцијалне асоцијације, теорија културних сукоба и теорија социјалне дезорганизације.

Неколико значајних ствари су нагласили представници оваквог приступа. Као прво „еколошко-системске перспективе скренуле су пажњу на одговорности локалне заједнице у настанку и отклањању социјалних проблема. Такође, истакле су нове улоге социјалне заштите, које се не свде искључиво на психосоцијалну подршку и пасивне мере, већ на процесе повезивања људи и њихове околине, у којима су стручни радници носиоци тих процеса.“²⁰

Оснивачем еколошке теорије сматра се Ернест Барцес (Ernest Burgess). Он је сматрао да постоје битни утицаји простора на коме људи живе на њихово понашање. У оквиру својих истраживања бавио се утицајем социјалне средине (окружења) на понашање људи, у чијем фокусу је било истраживање девијантног понашања у друштву. Ернест Барцес (Ernest Burgess) је град Чикаго поделио на пет зона и то: језгро (средишња зона), транзитна зона, зона становања радничких породица, мешавина индустријске зоне и зоне становања и последња, периферна зона. Тврдио је

¹⁶ Ortega. R., Lera. M. J (2000) The Seville anti-bullying and School project. *Agressive Behavior*. 26(113'123)

¹⁷ Rahey, L., Craig, W.M. (2002) Evaluation of an ecological program to reduce bullying in school. *Canadian Journal of Counselling*. 36 (281-296).

¹⁸ Espelage, D.L., Swearer, S.M. (2003) *Bullying in American school: A social-ecological perspective on prevention and intervention*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

¹⁹ Бошковић, М. (2005) *Криминологија*, Нови Сад, Правни факултет у Новом Саду, стр.56.

²⁰ Према: Југовић, А., Бркић, М. (2010) Социјална заштита и превенција малолетничког преступништва, улоге, контроверзе и добре праксе. *Годишњак ФПН*. бр.4. стр.435-452. УДК 343.91-053.6

да је највећи број девијација у централној зони, а да опада што се више крећемо ка перферној зони.

Како је то сликовито објаснио Јури Бронфенбренер (Urie Bronfenbrenner): „Еколошко окружење сматрамо светом угнежђених структура од којих се свака налази на наредној, као сет руских бабушки. На крајњем унутрашњем нивоу налази се непосредно окружење у коме је особа која се развија.“²¹

На учење Ернеста Барџеса (Ernest Burgess), надовезала су се учења Шо-а (Shaw) и Makeј-а (McKay), који се и сматрају главним представницима еколошке теорије. Они су 20-их година, сада већ прошлог века, започели проучавање дистрибуције непожељних понашања у Чикагу, јер је он у то време био град са великим бројем миграната и приливом великог броја становништва из унутрашњости, што је представљало окружење са израженим хетерогеним становништвом и великом могућношћу да може доћи до различитих врста преступничког понашања. Ови аутори криминалитет објашњавају променом градске околине и еколошког развоја града. Примећују да је највећа стопа криминалитета у унутрашњој зони настањеној досељеницима, и да опада идући од центра ка периферији. По њима је друштвена дезорганизација оно што води у делинквенцију. Они сматрају да је делинквенција неминовна тамо где постоји велика хетерогеност становништва, сиромаштво, распад социјалних институција и непостојање друштвене контроле.

На крају треба поменути и истраживање чикашких гангова које је спровео Фредерик Трешер (Frederic Trasher), познат по делу *Ганг* издатом 1927. године, и Луиса Вирта (Louis Wirth) који је 1928. године издао књигу *Гето*, а познат по идеји „урбанизам као начин живота.“ Еколошки је приступ људском понашању проширен и на истраживања насиља међу децом у истраживањима следећих аутора: Барбоза и сар. (Barboza)²², Ли (Lee)²³, Трентакоста и сар. (Trentacosta)²⁴ који нису социолози,

²¹ Бронфенбренер, Ј. (1997) *Екологија људског развоја*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства. стр.13

²² Barboza, G.E., Schiamberg, L.B., Oehmke, J., Korzeniewski, S.J., Post, L.A. i Heraux, C.G. (2009). Individual characteristics and the multiple contexts of adolescent bullying: An ecological perspective. *Journal of Youth Adolescence*, 38, 101-121.

²³ Lee, C.H. (2009). Personal and interpersonal correlates of bullying behaviors among korean middle school students. *Journal of Interpersonal Violence*, 20(10), 1-25.

²⁴ Trentacosta, C.J., Hyde, L.W., Shaw, D.S. i Cheong, J. (2009). Adolescent dispositions for antisocial behavior in context: The roles of neighborhood dangerousness and parental knowledge. *Journal of Abnormal Psychology*, 118(3), 564-575.

али који су у својим истраживањима дали доста материјала у којима се преплићу и социјални фактори породице, а који утичу на понашање деце.

2.2. Функционалистички приступ

У оквиру функционалистичких приступа тумачења преступничког понашања посебно се издвајају теорија притиска и субкултурна тумачења девијантног понашања.

Представник функционалистичке теорије, Емил Диркем (Emile Durkheim) је крајем 19. века за објашњење друштвених појава увео појам „аномије“²⁵. Етимолошко порекло води од две грчке речи *а-* што значи не и *номос* што значи закон. По њему „аномија - стање безакоња се повећава током периода убрзаних социјалних промена и води ка незадовољству, сукобима и девијацијама. Овакве појаве дешавају се током економских рецесија, али исто тако и током периода огромног просперитета.“²⁶ Диркем верује да се у таквим периодима друштва губи сила друштвене контроле, а јача индивидуализам и развијају појаве хаоса и нереди. Иако је Диркем овај појам увео како би објаснио како долази до неправилних облика поделе рада, појам се касније користио за објашњење различитих облика девијантног понашања. У друштвима где не постоје јасно дефинисани закони и норме појединцима нису јасна правила по којима треба да се понашају и из таквог стања јављају се различити облици девијантног понашања. У друштву где се губи друштвена контрола јачају облици девијација, а злочин и криминалитет се јављају као одговор на такво стање у друштву. Диркем је код одређења аномије пошао од разлике између „нормалног“ и „патолошког“, „узимајући општост као спољашње обележје нормалности неке појаве, нагласио је да је нека друштвена чињеница нормална за одређени друштвени тип кад се креће у просеку друштва ове врсте, посматраних у одговарајућој фази њиховог развоја.“²⁷ Из оваквог става је дошао до закључка, због кога је често био критикован, да је криминалитет нормалан уколико се креће у границама просека једног друштва. Сама по себи девијантност јесте дисфункционална, али она има и позитиван утицај јер појачава друштвене везе и јача солидарност у друштву. По њему девијантност је неминовност савременог друштва. Како наводи: „Злочин је нужан. Он је

²⁵ Термин аномија (ан-не, номос-закон) на старогрчком језику значи безакоње

²⁶ Диркем, Е., (1963), *Правила социолошке методе*, Београд, Савремена школа 70-71 стр.

²⁷ М. Трипковић, Аномија, (2008), *Социолошки речник* (приредили Мимица, А., Богдановић, М.) Београд, Завод за уџбенике. стр.22.

фундаментални услов целокупног социјалног живота, а самим тим он је и користан. Криминал не само да је присутан у већини друштава једног типа, него је присутан у свим друштвима свих типова. Нема друштва које се не суочава с проблемом криминалности. То значи да је он неизбежан, премда жалостан феномен, који нема никакве везе с човековом злом природом; то значи само то да је он фактор јавног здравља, интегрални део свих здравих друштава.”²⁸

Теорија аномије је, осим фазе која се огледа у радовима творца ове теорије Емила Диркема (Emile Durkheim), имала и другу фазу која се огледала у радовима Роберта Мертонa (Robert, K. Merton). Постоје становишта по којима постоји и трећа фаза теорије аномије, која се огледа у радовима Ричарда А. Клауарда (Richard Cloward) и Лојда Е. Олина (Lloyd Olin). Мада о овим ауторима говоримо као о представницима субкултурних тумачења у оквиру функционалистичког приступа.

Социолог Роберт К. Мертон (Robert, K. Merton) дао је своје објашњење кроз теорију структуралног напрезања. Мертон је прихватио појам аномије који је увео Емил Диркем (Emile Durkheim), развио је 1957. године утицајну теорију девијантности и „прилагодио је идеју о аномији како би указао на притиске којима су појединци изложени када се општеприхваћене норме не подударају са друштвеном стварношћу.”²⁹ Он је, по многим теоретичарима, унапредио теорију аномије, решавајући проблем циљева и средстава за постизање одређених циљева онда када не постоје легална средства за постизање таквих циљева. Мертон је сматрао: „Да у сваком друштву постоје културно дефинисани циљеви који се односе на успех и неколико легитимних начина да се они постигну. Висока стопа девијантности се јавља када су легитимни начини за постизање тих циљева ограничени, што, међу онима који немају приступ легитимним ресурсима за остваривање циљева, ствара раскорак између циљева и средстава за њихово остваривање и што их наводи на различите облике девијација.”³⁰

Поред Емила Диркема (Emile Durkheim), схватање и објашњење криминалитета и аномије Роберта Мертонa (Robert, K. Merton) се, такође, убраја у теорију притиска. По овом аутору аномија и криминалитет се јављају у друштву као

²⁸ Диркем, Е. (1963), *Правила социолошке методе*, Београд, Савремена школа, стр.69.

²⁹ Гиденс, Е. (2006), *Социологија*, Београд, Економски факултет, стр. 216

³⁰ Тарнер, Џ. (2009) *Социологија*. Нови Сад/Београд: Центар за демократију. стр. 194

одговор на притисак услед постојања неједнаких могућности да се достигне успех или материјално богатство.

Како Е. Гиденс (E. Gidens) наводи „многим људима који су у неповољном друштвеном положају пружају се само ограничене или, чак, не постоје никакве уобичајене могућности за напредовање и усавршавање. Ипак, они који нису успели сматрају да су одбачени због своје наводне неспособности да остваре материјални напредак. У оваквој ситуацији, јављају се велики притисци да се иде напред по сваку цену, на законит или незаконит начин. Стога је, према Мертону, девијантност нуспродукт економских неједнакости и одсуства истих могућности за све.“³¹

Мертон је тако своју теорију аномије применио за објашњење деликвентног понашања младих у друштву. Пошто многим младима из нижих слојева нису доступна легитимна средства за постизање неког циља (нпр. неког материјалног добра), они крше законске норме како би постигли своје циљеве и тако долазе у стање аномије.

Друго објашњене девијантног понашања у оквиру функционалистичког приступа су субкултурна тумачења. Етимолошко порекло речи субкултура долази од гр. *sub*-под и енг. *sub-culture*-подкултура, и значи скуп вредности, норми и образаца понашања који разликују културу једне групе људи од културе шире заједнице којој група припада. Чланови неке субкултурне групе деле иста уверења, обичаје, вредности, начин облачења, а често и начин понашања. Тако су представници субкултурног тумачења девијантног понашања сматрали да постоје субкултурне групе које прихватају оне норме које подржавају и награђују девијантно понашање. Представници овог тумачења су Алберт Коен (Albert Koen), Ричард А. Клауард (Richard Cloward) и Лојд Е. Олин (Lloyd Olin).

Године 1955. у делима *Делинквентни момци* и *Култура ганга*, Алберт Коен (Albert Koen) је развио теорију делинквентних субкултура. Он је настанак ганга везао за немогућност малолетника ганга, који потичу из средње класе, да прихвате вредности средње класе.³² Он је развио теорију која потврђује да се младићи, који на одговарајући начин не успеју да постигну успех средње класе, противе тој класи и вреднују све оно што је супротно њеним вредностима. У модерном добу овај феномен

³¹ Гиденс, Е. (2006) *Социологија*. Београд: Економски факултет. Стр. 216

³² Игњатовић, Ђ. (2008), Ганг, *Социолошки речник* (приредили Мимица, А., Богдановић, М.) Београд: Завод за уџбенике. стр.159

можемо препознати у уличним бандама. Алберт Коен је сматрао да су главни узрок криминала и девијантног понашања супротности у вредностима америчког друштва. Он је заступао тезу „да се дечаци из нижих слојева радничке класе који су незадовољни својом позицијом у друштву често удружују у деликвентне субкултуре, као што су банде.“³³ Ове субкултуре величају неке друге вредности као што су: деликвентно понашање, отпор, пркос и сл.

Амерички криминолози Ричард Клауард (Richard Cloward) и Лојд Олин (Lloyd Olin) посебно су се бавили проучавањем малолетничких делинквентних банди у САД и истраживањем узрока настанка делинквентних субкултура. „Ова два аутора сматрају да субкултура делинквентна има своје норме понашања и циљеве, те да од малолетних делинквентна захтева понашања која су нужна за остваривање доминантних улога које субкултура подржава. Таква субкултура подстиче вршење бројних и тешких кривичних дела, јер се жељени статус у оквиру ње саме може постићи искључиво путем суровости и упорношћу у вршењу кривичних радњи.“³⁴

У делу *Delinquency and Opportunity* које су написали Ричард А. Клауард (Richard Cloward) и Лојд Е. Олин (Lloyd Olin), а које је објављено 1960. године, говори се о томе како и ниже друштвене класе имају исте вредности као средње и високе класе, и како они желе да их остваре на легалан начин, али то нису у могућности јер су лишени легалних прилика у друштву. Аутори сматрају да људи који одрастају у неразвијеним деловима погођеним сиромаштвом још увек имају исте вредности и снове као и људи из средње класе, па криминал при томе представља само средство помоћу којег се постижу те вредности. Ова је теорија, као субкултурална теорија, почела бити заступљена од момента појављивања уличних банди у већим градовима света.

Субкултуралне теорије или теорије културне девијације се заснивају на комбинацији теорије притиска и теорије социјалне дезорганизације. Ове теорије се користе како би објасниле живот у пропалим насељима и како становници ових насеља реагују на изолованост од средње и високе класе, и депривацију због економске неједнакости. Да би избегли ефекат исцрпљености услед фрустрација и тешкоћа у свакодневном животу, припадници нижих друштвених слојева су креирали субкултуре са њиховим властитим системом вредности, уверењима и правилима. Док

³³ Гиденс, Е. (2006) *Социологија*. Београд: Економски факултет, стр. 217

³⁴ Милковић, М. (2004) *Малолетничка делинквенција и социјални рад*. Сарајево: Магистрат, стр.71

високи слојеви друштва вреднују образовање, напоран рад, а средњу класу карактерише суздржана задовољност, субкултуре нижих друштвених слојева вреднују неке друге ствари као што су: колико је неко отпоран, колико је спреман да ризикује или колико је сналажљив на улици.

Селин (Sellin) је 1938. године започео ову теорију у свом делу *Culture conflict and Crime* повезујући културолошку прилагодљивост са криминалом кроз теорију норми понашања. Селин (Sellin) при томе тврди да субкултуре задржавају властите стандарде и нормално вођење властитог живота. То је 1958. године довело до теорије ниже класе Волтера Миллера (Walter Miller), који наводи да примарна забринутост припадника ниже класе доводи до експанзије криминалног понашања. Он је сматрао да дечаци који одрастају у радничкој породици у којој доминира мајка, у одсуству оца, траже свој идентитет у уличним ганговима. Они граде своју поткултуру која почива на „фокусним интересовањима“ као што су: невоља, узбуђење, препреденост и сл.³⁵ Милер није користио термин девијантна субкултура, већ је у радовима користио термин „проблем ниже класе“. Милер тврди „да је доминантна компонента мотивације за деликвентна дела управо у покушају актера да следи облике понашања и постигне стандарде вредности онако како су дефинисани у заједници ниже класе“³⁶.

У оквиру функционалистичког приступа треба поменути и радове аутора који су најзаслужнији за даљи развој субкултурне теорије, Милтона Јингера (Milton Yinger), Дејвида Довнеса (David Downes), Левиса Јабланског (Lewis Yablansky) и Дејвида Маза (David Matza).

2.3. Интеракционистички приступ

У оквиру социолошких приступа који објашњавају појаву девијантног понашања, треба свакако спомеути и интеракционистички приступ. Интеракционизам у социологији везујемо за радове Џорџа Херберта Мида (Georg Herbert Mead), док је назив симболички интеракционизам сковао Херберт Блумер (Herbert Blumer).

У оквиру овог приступа две су теорије најутицајније. Реч је о теорији диференцијалне асоцијације Едвина Сатерленда (Edwin Sutherland) и теорија

³⁵ Игњатовић, Ђ. Ганг (2008) *Социолошки речник* (приредили Мимица, А., Богдановић, М.) Београд: Завод за уџбенике. стр.159

³⁶ Перасовић, Б. (2001) *Урбана племена*. Загреб: Хрватска свеучилишна наклада.

етикетирања чији су представници Едвин Лемерт (Edwin Lemert) и Хауард Бекер (Howard Becker).

Теорија диференцијалне асоцијације наглашава преношење девијантности кроз социјализацију. Тако Сатерленд сматра да појединци девијантно и криминално понашање уче у интеракцији са девијантним појединцима. Тако појединац постаје деликвент у процесу интеракције са другим појединцима који се тако понашају, јер је у сталном контакту са криминалним обрасцима понашања. Како наводи Тарнер (Turner): „ Уколико људи морају да живе у окружењу у којем постоји много примера и узора девијантности они ће вероватно још од раног узраста остварити блиске и трајне односе са другим особама усмерених ка девијацији. Као резултат тога, ови обрасци диференцијалне асоцијације ће њихове дефиниције одговарајућег понашања, представе о себи, и њихову перцепцију могућности успеха изобличити на начин који охрабљује девијантност.“³⁷ Девијантно понашање није наслеђено, већ је научено. Повезивање појединаца или, речима интеракциониста, диференцијална асоцијација са криминалним или девијантним појединцима или друштвеним групама може да варира у интензитету, учесталости или трајању. Такође, Сатерленд (Sutherland), износи став у коме наводи да криминално понашање није карактеристично само за појединце из нижих друштвених класа, већ да је криминално понашање присутно дуж континуума друштвене структуре и да је такво понашање својствено и вишим класама.

Друга утицајна теорија у оквиру интеракционистичког приступа објашњења девијантног понашања је теорија етикетирања (означавања, обележавања), а позната је и као теорија стигматизације, од речи етикета или стигма.

Франк Таненбаум (Frank Tannenbaum) је још 1938. године описао „tagging“³⁸ као процес, близак ономе што данас називамо етикетирањем, док је Едвин Лемерт (Edwin Lemert) поставио темеље интеракционистичког приступа девијацији. По овој теорији девијантно понашање није резултат појединаца, односно девијаната, већ девијанте стварају доминантне друштвене групе. Доминантне друштвене групе учествују у стварању друштвених норми, а сваком ко прекрши неку норму исте доминантне друштвене групе „лепе“ одређене етикете (стигме) девијанта.

³⁷ Тарнер, Ц. (2009) *Социологија*. Нови Сад/Београд: Центар за демократију. стр. 197

³⁸ Етимолошко порекло води од речи *tag* што у преводу значи ознака или .означити

Представници овог приступа објашњавају девијантно понашање као процес интеракције између преступника и оних који то нису. Људи често одређене појединце означавају као криминалце, лопове, алкохоличаре, наркомане, проститутке. На тај начин те појединце етикетирају. Један од социолога, Хауард Бекер (Howard Becker) је сматрао да није увек девијантно понашање одлучујући чинилац да неко постане девијантан, често етикетирамо неке појединце као девијантне не на основу њиховог понашања, већ на основу фризура, говора, начина облачења. “Девијантност није квалитета нечијега дела, већ последица примене правила и санкција на *починитеља*.”³⁹ Зато Хауард Бекер (Howard Becker) закључује да „девијантно понашање јесте оно понашање које људи етикетирају као такво.“⁴⁰

По представницима ове теорије постоји три разлога зашто појединци одређених доминантних друштвених група или саме друштвене групе етикетирају друге као девијанте. Први разлог је да стигматизатори на тај начин своје унутрашње напетости и фрустрације елиминишу етикетирањем других. Други разлог је да се етикетирањем кривица за неки чин пребаци на другога и трећи је разлог јер етикетирање представља чин који показује моћ одређеног појединца или друштвене групе.

Једном стечена етикета тешко се брише. И зато се сматра да, “овакве етикете одузимају људима шансу да побегну од девијантности и присиљавају их да поново прихвате девијантне улоге....Временом, пошто им је прилепљена етикета, људи почињу да виде себе као девијантне особе и понашају се у складу с том представом, чиме потврђују да им етикета пристаје“⁴¹. Тако је Едвин Лемерт (Edwin Lemert) развио модел разумевања начина на који девијантно понашање постаје део нечијег идентитета. Лемерт почетни чин назива примарном девијантношћу. Већина људи у току свог живота начини неки девијантни поступак, као што је непоштовање саобраћајних прописа. Многи сматрају да такав поступак није значајан и такав девијантни поступак се на тај начин нормализује. Али у ситуацијама када се овакви поступци не нормализују, и када се појединац етикетира као девијантан, Лемерт користи термин секундарна девијантност да опише оне појединце који прихватају етикету девијантног појединца и који себе виде као преступника. У таквим

³⁹ Спасић, И. (1998) *Интерпретативна социологија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства. стр. 79.

⁴⁰ Гиденс, Е. (2006) *Социологија*. Београд: Економски факултет. стр. 219

⁴¹ Тарнер, Џ. (2009) *Социологија*. Нови Сад/Београд: Центар за демократију стр.196

случајевима „етикета може постати основа у одређивању нечијег идентитета и може водити у даље девијантно понашање или довести до његовог интензивирања.“⁴²

2.4. Теорија контроле

Теорија контроле је још једна социолошка теорија која је дала свој допринос у објашњењу девијантног понашања. Ова теорија се у социологији још назива и теорија друштвених спона или теорија друштвених веза. Један од најзначајнијих теоретичара ове теорије је Тревис Хирчи (Travis Hirschi).

Ова теорија полази од „становишта рационалног избора“, односно од тога да људи делују рационално у свим ситуацијама, а то значи и у ситуацијама када се врши неки преступ и многи би, ако им се укаже нека прилика, починили неко кривично дело. Како наводи Хирчи „главно питање је шта је то што особе спречава да буду девијантне, с обзиром на то да девијантност доноси бројне добити.“⁴³ Одговор лежи у контроли. Он је тврдио да постоје четири врсте социјалних веза које спајају људе са друштвом, а тиме и спречавају јављање девијантног понашања, а то су: везаност, посвећеност, укљученост и веровање. Прва социјална веза је повезаност са породицом и школом; друга посвећеност едукативним напорима, а која је у вези са моралним вредностима друштва; трећа социјална веза је укљученост у значајне друштвене активности и четврта, последња веза је веровање у закон и институције. Ако су ове четири везе јаке не остаје времена за девијантно понашање. Ако су ове везе чврсте код појединца оне представљају и одржавају друштвену контролу и људи не крше правила. Али ако су ове везе слабе онда долази до девијантног понашања. Тако, „са тачке гледишта теорије контроле, девијантне особе имају слабе везе са другима, мало улагања у недевијантне делатности, мање времена и енергије посвећују поштовању правила и имају мање убеђења која истичу потребу да се задовоље општеприхваћена правила.“⁴⁴

Друштвену контролу обликују они који имају друштвену моћ, а како закључује Џорџ Волд (Georg Vold) девијантност се зато најчешће приписује немоћнима, мањинама, губитницима у њиховој борби за моћ.⁴⁵

⁴² Гиденс, Е. (2006) *Социологија*. Београд: Економски факултет, стр. 219.

⁴³ Тарнер, Џ. (2009) *Социологија*. Нови Сад/Београд: Центар за демократију, стр. 197.

⁴⁴ Исто, стр. 197.

⁴⁵ Vold, G. (1958). *Theoretical Criminology*. New Jersey: University of Delaware Press.

Међу осталим представницима теорије контроле треба споменути Ивана Наја (Ivan Nya), Алберта Рајса (Albet Riss), Валтера Реклеса (Walter Reckless).

2.5. Теорија друштвеног сукоба

Темеље социолошке теорије друштвеног сукоба поставио је још Карл Маркс (Karl Marx). Представници теорије друштвеног сукоба одбацују објашњења ранијих теорија о девијантном понашању које су сматрале да је девијантно понашање одређено биолошким чиниоцима, особинама појединца, аномијом или стањем у друштву. За разлику од претходника представници ове теорије сматрају да су различити облици девијантног понашања резултат реаговања појединаца и друштвених група на неједнакости у капиталистичком систему. По њима је девијантно понашање свесно изабрана радња која је често идеолошки и политички обојена. У друштву постоји велики број друштвених група од којих свака има различите интересе. У напорима да свака друштвена група задовољи своје интересе долази до сукоба.

У оквиру теорије друштвеног сукоба посебно се говори о теорији културног конфликта. За заговорнике ове теорије узроци конфликта леже у сукобу различитих култура и културних норми.

Један од представника теорије друштвеног сукоба, Торстен Селин (Thorsten Sellin), као представник теорије културног конфликта, објашњава да је узрок преступничког понашања и других облика криминалног понашања у сукобу између културних норми различитих друштвених група. Свака друштвена група има своје норме, а девијантно понашање је облик такмичења између различитих друштвених група у коме свака група тежи да оствари доминацију. У тој тежњи за доминацијом долази до културних конфликта. По Селину до сукоба култура најчешће долази на граничним срединама, при промени државних граница или услед економских миграција. До ових сукоба неће доћи увек већ то зависи од институција у тој средини, степена интегрисања становништва и квалитета односа међу појединцима.

У оквиру теорије друштвеног сукоба постоје и радикалнија тумачења, као што је тумачење Остина Турка (Austin Turk), који је сматрао да владајуће класе користе привилегије и моћи које имају за формулисање закона и норми у једном друштву. Законе доносе и спроводе моћни, тако да су закони, који кажњавају

преступнике који долазе углавном из нижих класа, за крађе, туче или ношење оружја, много рестриктивнији, него казне за прекршаје које крше представници виших или владајућих класа. Владајуће класе доносе али и крше законе вршећи различите облике криминалних дела као што су: проневера, утаје пореза, изборне преваре и сл. Не само да владајуће класе учествују у доношењу закона, него и у спровођењу закона имају одлучујућу улогу. Те често како би скенули пажњу са криминалних дела неких појединаца из владајућих класа, они акценат стављају на процесуирање престапа појединаца који долазе из нижих друштвених класа као што су лопови или проститутке.

У оквиру социолошке теорије културног конфликта треба споменути и следеће теоретичаре: Ернест Баргс (Ernest Burgess), Роберт Парк (Robert Park), Роберт Редфилд (Robert Redfield), Роберт Фарис (Robert Faris), Феракути (Ferracuti) и Марвин Вилфганг (Marvin Wolfgang).

2.6. Теорија левог реализма

Теорија левог реализма, или како се још назива „реалистична криминологија“ је настала као реакција на теорију десног реализма која је у објашњењу криминала и осталих друштвених девијација полазила од биолошких и психолошких фактора. Теорија левог реализма је наставак критичке теорије у социологији у чијем фокусу су социјалне и економске неједнакости, а посебно сиромаштво, које су по заговорницима ове теорије темељи друштвених девијација. За разлику од предходних теорија, теоретичари оваквог схватања проблем друштвених девијација третирају као „реалан“ проблем, и инсистирају да се тај проблем треба сагледати из позиције оних који су жртве и њихових породица. Настао је 80-тих година и најзначајнији представници су Јанг (Young), Џонс (Jones) и Меклин (MacLean). Представници ове теорије су сматрали да је проблем криминала највећи у сиромашним деловима великих градова и они су први који су пажњу истраживања окренули према жртвама криминала. Залагали су се за емпиријско истраживање криминала, које би по њима показало праве размере криминала у друштву, много веће него што то показију статистике.

Друга битна област интересовања заговорника ове теорије, а којом се нису бавили представници ранијих теорија, је превенција и контрола криминалитета. Они

су сматрали да су дотадашња деловања у сузбијању криминала и преступничког понашања конзервативна. У том правцу бавили су се и законском регулативом. Они су предложили да држава треба радити на унапређењу социјалних и економских услова живота, на промени у начину деловања полицајаца, на увођењу обештећења за жртве и њихове породице и сл. Због оваквих захтева ставови теорије левог реализма се сматрају прагматичнијим од осталих теорија које су се бавиле проблемом друштвених девијација.

Данас, „савремени концепт теорије левог реализма представља компромис између конфликтне теорије и традиционалне криминологије. Да би се разумео проблем и све димензије криминалитета извршилац-жртва, држава и друштво и њихове релације морају да буду истражене (...) Истраживач, по мери левог реализма, мора да испита све могуће међуодносе наведених димензија, али и узроке криминалитета.“⁴⁶ И управо то представља искорак у односу на претходне теорије. И поред инсистирања на уважавању свих фактора који утичу на криминалитет постоји и схватање, „да теорија левог реализма ипак фаворизује изворно критичко становиште да насиље извире из структуралних социјалних фактора.“⁴⁷

2.7. Мултидисциплинарни (интердисциплинарни) приступ

Преступничко и криминално понашање условљени су многобројним биопсихичким, социокултурним, економским и демографским чиниоцима па се у њиховом истраживању мора применити комплексан, мултидисциплинарни (интердисциплинарни) или како се често још назива мултифакторски приступ.

Ако пођемо од досадашњих сазнања да на појаву преступничког понашања утичу многобројни чиниоци или фактори, као што су (ако говоримо о ширем друштвеном контексту): економски, политички, демографски, културни и верски; затим вредности које негује једно друштво; породично порекло и карактеристике породице (образовање, занимање, вредности, здравље чланова породице, породични односи који се негују у породици...); карактеристике заједнице у којој деца одрастају, школа, вршњачке групе, слободно време, контакти са криминалним групама и још много других; онда слободно можемо да закључимо да је за проучавање тако

⁴⁶ Југовић, А., Бркић, М., Симеуновић-Патић, Б. (2008). Социјалне неједнакости и сиромаштво као друштвени контекст криминала. Годишњак Факултета политичких наука, 2(2), стр. 447-461.

⁴⁷ Исто, стр. 447-461

комплексног проблема, као што је преступништво младих, неопходна употреба мултидисциплинарног, односно интердисциплинарног приступа.

Теорија мултидисциплинарног или интердисциплинарног приступа је теорија настала као резултат реакције на једностраности и ограничења ранијих теорија о узроцима делинквентног понашања (биолошких, психолошких) и као потреба да се једном комплексном проблему, какав је преступничко понашање, приђе са свих страна. Полазиште теорије мултифакторског приступа је да је делинквентно понашање младих врло комплексна и разнолико условљена појава. Мултифакторски приступ у објашњењу преступничког понашања и других облика девијација у друштву подразумева равноправно коришћење низа фактора, а не само појединих. Божо Милошевић је рекао: „Да се насиље у школи мора сазнајно ‘напасти’ из више научних ‘смерова’: социолошких, психолошких и педагошких.“⁴⁸

Користити мултидисциплинарни или интердисциплинарни модел значи одредити факторе који најчешће изазивају преступничко понашање, а не придржавати се само једног модела интерпретације неког облика преступничког понашања. „Треба ли да подржавамо факторе који га изазивају (одређују) или у противном факторе са њим корелисане? Не ради се о једној једноставној терминолошкој дистинкцији, већ да се избегне одступање могућег детерминистичког приступа. У стварности концепт корелације се потврдио и у дефиницији дијагнозе у медицини; откривање фактора корелисаних са стањем болести представља предуслов дијагнозе. Аналогно томе могу се одредити неки фактори корелисани са генезом девијантног понашања; факторска анализа може се спровести према додатном (један фактор се додаје другом), према корелационом (један фактор је корелисан са другим), интегрисаном (један присутан фактор интегриса одсуство других фактора) моделу.“⁴⁹

Основни приступ ове теорије је да комплексност како личних тако и друштвених узрока и појаве преступничког понашања младе особе захтева мултидисциплинаран приступ за који је потребно познавање различитих научних дисциплина (социологије, психологије, педагогије, медицине, криминологије,

⁴⁸ Милошевић, Б. (2009) *Насиље у школи и школско насиље: Сусрет социјалне патологије и „црне педагогије“*. У: Противуречности социјализације младих и улога образовања у афирмацији вредности културе мира. Ниш: Филозофски факултет, Центар за социолошка истраживања. Стр.123-137.

⁴⁹ Scardaccione, G. (2013) Процена личности малолетника у малолетничком кривичном поступку у Италији. CRIMEN. Vol. IV, br.1. стр.12(13-26)

виктимологије и др.). Зато се сматра да овај приступ пружа холистички поглед на проблем преступничког понашања. Теорија мултидисциплинарног приступа данас је прихваћена у савременом научном односу према преступничком понашању, јер се сматра да такав приступ може успешније разумети и објаснити сам проблем.

Уважавајући приступе који се најчешће користе у социологији приликом објашњења преступничког понашања у овом раду ће се примењивати мултидисциплинарни приступ управо због природе проблема који је предмет истраживања. Како на преступничко понашање ученика утичу многобројни социоекономски и демографски фактори, у разумевању и тумачењу резултата истраживања у овом раду користиће се подаци не само досадашњих социолошких истраживања, већ и резултати педагошких, психолошких, криминолошких и других истраживања, у циљу што потпуније анализе и интерпретације добијених резултата истраживања.

3. Дефинисање основних појмова - преступничко понашање

Свако друштво има једну матрицу пожељног понашања које дете треба да научи током процеса социјализације. Та матрица пожељног понашања је скуп „исправних“ поступака и такво понашање називамо просоцијалним. Међутим, процес социјализације није једносмерни процес усвајања одређених поступака, који увек позитивно утичу на понашање деце, већ је напротив, један сложени процес у коме млади често не могу да се снађу, а посебно у периоду адолесценције, између онога што им околина одређује као пожељно и позитивно и онога што они у том тренутку желе. У том амбивалентном положају млади су често склони конфликтима како са одраслима тако и са вршњацима. Такво понашање је неприхватљиво, преступничко понашање, и у супротности је са просоцијалним понашањем.

Само у социолошкој литератури постоји читав низ различитих термина и језичких конструкција које објашњавају понашање ученика које није просоцијално. Реч је о следећим терминима: „васпитна запуштеност, васпитна занемареност, васпитна угроженост, млади са дисоцијалним понашањем, проблематична деца, морална посрнулоост, морална дефектност, поремећаји у понашању, поремећаји у навикама, друштвена неприлагођеност, асоцијално, антисоцијално, социопатолошко понашање младих, малолетничко преступништво, малолетнички криминалитет,

малолетничка делинквенција, силецијство и хулиганство.“⁵⁰ Ако говоримо само о преступничком понашању „постоји неколико израза од којих се најчешће употребљавају: малолетничка делинквенција, деликвентно понашање младих, малолетничко преступништво“⁵¹ и сл. Ако говоримо о деликвентним понашањима младих у ширем смислу онда она „подразумевају тешкоће у васпитању и ситна кажњавања дела младих, као што су непослушност, бекство из куће и из школе, скитања и опијања.“⁵² Сваки од наведених термина, у мањој или већој мери, подразумева различите облике поремећаја у понашању малолетника, почев од оних најбезазленијих као што су: непажња на часу, „ ‘причање на часу’ , лош успех у школи и сл., преко агресивног понашања у кући и школи, до сукоба са законом.“⁵³

Када се говори о проблемима понашања ученика таква понашања се, у педагошкој литератури, могу сврстати у три групе: „она која отежавају наставничке улоге у ужем смислу, омета се настава и сигнализира њена неефективност, којима се осујећује наставникова потреба да буде успешан сарадник у процесу учења; друга група су она понашања којима се угрожава психички и физички интегритет, да буде безбедан и поштован; и трећа група су она понашања којима се отежава његова васпитачка улога и наставнички ауторитет.“⁵⁴

Преступничко понашање је део укупних друштвених девијација и саставни је део свих савремених друштава без обзира на степен развијености. Етимолошко порекло речи преступник потиче од латинске речи *delinquere, delinquens* и у преводу значи деликвент, преступник, зликовац или оптужени. Постоје бројне студије о друштвено неприхватљивом, преступничком, насилничком и агресивном понашању, па се о појму, облицима, формама и карактеристикама ових појава нужно мора врло опрезно говорити. Преступничко понашање, како му и само име говори, има следећу дефиницију: „преступити нешто увек значи да се ради о кршењу неке друштвене одредбе, забране или нечијег интереса, односно, прекорачењу неке црте или границе

⁵⁰ Јашовић, Ж. (1978) *Криминологија малолетничке делинквенције*. Београд: Научна књига. стр. 21.

⁵¹ Теофиловић, Н. (2006). „Доминантни видови преступништва младих у Србији“. *Политичка ревија*, 5(4), 769-787.

⁵² Игњатовић, Ђ. *Делинквенција* (2008) Социолошки речник (приредили Мимица, А., Богдановић, М.) Београд: Завод за уџбенике. стр.70.

⁵³ Наведено према: Михајловић, М. (2013) Мастер рад *Заступљеност деликвентног понашања ученика у средњим школама*. Филозофски факултет Универзитета у Нишу. Доступно: <http://www.scribd.com/doc/237244346/Zastupljenost-Delikventnog-Ponšanja-Mladih-u-Srednjim-skolama#scribd>. Преузето 15.8.2014. год.

⁵⁴ Требјешанин, Б. (2006) Школа као чинилац проблема у понашању ученика: анализа истраживања у основним школама у последњих петнаест година.У: Социјални односи у школи и проблеми у понашању ученика. Београд: Учитељски факултет. стр. 21-33.

која значи прекорачење дозвољеног. То дозвољено, пожељно или жељено је пак, резултат историје развоја цивилизације и нужност усклађивања индивидуалних интереса, потреба и воље појединаца према другим појединцима.⁵⁵

Жарко Јашовић дефинише малолетничко преступништво као: „Свако понашање појединца или група младих које је противдруштвено, односно друштвено неприхватљиво, тј. којим се крше правне или моралне норме одређеног друштва и које, када је друштвено видљиво, изазива спонтано или организовано друштвено реаговање у намери да се заштите друштвена добра и вредности, а и сами актери таквог понашања.“⁵⁶ При томе, Небојша Теофиловић, сматра да израз „преступништво“ „наглашава битно својство таквог понашања (преступ, прекорачење одређених стандарда, повреда друштвених норми и вредности заштићених тим нормама).“⁵⁷ Према Брочићу преступништво је „најтежи вид васпитне запуштености.“⁵⁸

У *Педагошкој енциклопедији* је поред дефинисања преступништва малолетника дата и подела на старије и млађе малолетнике. У тој дефиницији се наводи да „преступништво малолетника - означава малолетничко преступништво у случају када малолетник изврши кривично дело. У ширем смислу то је свако понашање појединца или група младих које је противдруштвено (тј. друштвено неприхватљиво), односно којим се крше правне или моралне норме одређеног друштва и које изазива друштвено реаговање у намери да се заштите друштвена добра и вредности, а и сами актери таквог понашања; у ужем смислу малолетничка делинквенција подразумева кршење кривично - правних норми, тј. вршење кривичних дела и прекршаја од стране малолетних лица која нису навршила 18 година живота. С обзиром на узраст разликују се млађи малолетник (14-16 година) и старији малолетник (17-18 година).“⁵⁹

⁵⁵ Николић, З., Јоксић, И. (2011) *Малолетничка делинквенција-социјалнопсихолошки и кривичноправни аспекти*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања. стр.11

⁵⁶ Јашовић, Ж. *Криминологија малолетничке делинквенције*. Београд: Научна книга. стр. 58

⁵⁷ Теофиловић, Н. (2006). „Доминантни видови преступништва младих у Србији“. *Политичка ревија*, 5(4), 769-787.

⁵⁸ Брочић, М., *друштвени узроци васпитне запуштености преступништва код омладине*. Гледишта бр.2-3, стр. 62.

⁵⁹ Педагошка енциклопедија II (1989). Београд: Завод за удзбенике и наставна средства. стр.100

Милосав Милосављевић⁶⁰ је дао најопштију типологију друштвених девијација. У структури те типологије можемо разликовати шест типова девијација:

1. осујећења или немогућност задовољавања потреба егзистенције;
2. извитоперења у садржајима, облицима и начинима задовољења људских потреба;
3. извитоперење човекове есенцијалне природе - немогућност исказивања човека као радног и стваралачког бића;
4. поремећаји понашања и односа човека са другим људима;
5. поремећаји у функционисању људских заједница и друштвених институција и
6. сукоби унутар глобалних друштава, међдржавних и међународних.

Преступничко понашање или како М. Милосављевић наводи малолетничко преступништво је део поремећаја понашања и односа човека са другим људима и припада четвртом типу друштвених девијација.

Ентони Гиденс (Anthony Giddens) девијантност и преступништво сматра синонимима и у том смислу сматра да: „Девијантност (преступништво) се може дефинисати као непризнавање датог скупа норми које прихвата знатан број људи у некој заједници или друштву.“⁶¹ По Гиденсу постоји посебна социологија - социологија преступничког понашања. Социолози који се баве преступничким (девијантним) понашањем покушавају да установе зашто се одређени облици понашања сматрају девијантним, као и који су узроци и последице таквог понашања.

Роберт Мертон⁶² (Robert Merton) је био мишљења да је преступничко понашање природна реакција појединца на ситуације у којима су се нашли.

Малолетничка делинквенција у ужем смислу означава „понашања деце и малолетника (узраста од 7 до 18 година) која су инкриминисана позитивним прописима једне земље.“⁶³ Дефинисана у ширем смислу, „малолетничка делинквенција нужно не укључује кривичну одговорност учиниоца, већ се њоме означавају сва она понашања која наилазе на негативну осуду друштвене средине (тешкоће у васпитању, ситна кажњива дела младих) која могу бити повезана са

⁶⁰ Милосављевић, М.(2003) *Девијације и друштво*. Београд: Издавачка кућа Драганић. стр. 48

⁶¹ Гиденс, Е. (2006) *Социологија*. Београд: Економски факултет. стр. 211.

⁶² Мертон, Р. (1957) *Social Theory and Social Structure*. Glencoe: Free Press.

⁶³ Илић, В. (1995) „Мере које судови предузимају у сузбијању малолетничке делинквенције“. *Социјална мисао*. 5-7, стр. 48.

делинквенцијом у ужем смислу.⁶⁴ Тако се малолетничко преступништво и малолетничка делинквенција поклапају у значењском смислу у неком делу. У широј употреби људи термину преступничко понашање придају и моралну конотацију која произилази из њиховог искуства да кршење друштвених норми може да угрози њихове односе и опстанак друштвене заједнице.

За малолетнике који врше преступничко понашање се каже да „крше три врсте норми и то: прекршајне, кривичноправне и моралне. Најтежу врсту преступничког понашања чине преступи кривичноправних норми, које су регулисане законом, затим следе повреде јавног реда и мира (туче, дрско понашање, проституција...) и последњу врсту чини преступничко понашање младих које је у супротности са моралним нормама.“⁶⁵

У најтежу врсту делинквентног, односно, преступничког понашања спада „криминалитет младих“ тј. преступи кривичноправних норми који су инкриминисани позитивним кривичним законодавством. „Криминалитет младих има и своја специфична обележја, како са аспекта етиологије и феноменологије, тако и у домену друштвеног реаговања укључујући и третман малолетних извршилаца кривичних дела. Ова обележја су условљена биопсихолошким специфичностима младих и њиховим статусом у конкретној друштвеној заједници. Без обзира што малолетници по правилу врше имовинске и друге деликте са израженом агресивношћу, једна од релевантних одлика криминалитета младих јесте релативно одсуство широког спектра његових појавних облика. Криминално понашање малолетника обојено је њиховим социјалним положајем и биопсихолошким карактеристикама оних који га врше.“⁶⁶ У литератури зато постоји слагање да је појам преступничког понашања шири од појама криминалитета којим се крше само кривичноправне норме, док се поступцима којим се чини неко преступништво крше кривичноправне, прекршајне и моралне норме.

Поред преступништв, под којим најчешће подразумевано „оне облике понашања који, сами по себи, нису кажњиви али који представљају одређену форму

⁶⁴ Љубичић, М. (2006) „Кретање малолетничког преступништва у Србији 1980-2004“. *Социолошки преглед* вол.40, број 4., стр. 591. 591-613.

⁶⁵ Теофиловић, Н. (2006). „Доминантни видови преступништва младих у Србији“. *Политичка ревија*, 5(4), 769-787.

⁶⁶ Крстић О. (2009), *Малолетничка делинквенција*. Бања Лука: Факултет за бјезедност и заштиту, стр.72

антисоцијалног понашања⁶⁷, често се говори о преступништву које „представља укупност понашања којима се крше оне правне норме којима су дефинисана забрањена дела (код нас су то кривична дела, прекршаји, привредни преступи и дисциплинске кривице).“⁶⁸

Предмет овог рада је преступничко понашање и у даљем тексту за ће се за објашњење понашања ученика које није просоцијално користити појам преступничко понашање ученика. Под преступничким понашањем се подразумева читав низ различитих облика поремећаја у понашању, почев од оних да кажемо „најбезазленијих“, мада се од њих увек почиње, као што су: лош успех у школи, бежање са часова, пушење, конзумирање алкохола, наркотика, па све до различитих облика физичког, вербалног, емоционалног, електронског или сексуалног насиља.

Треба рећи да „социолози истичу да су девијације део друштвене стварности и да њихово настајање и постојање треба објашњавати одрђеним друштвеним односима у оквирима глобалног друштва, али првенствено материјалним животом људи у друштву који карактеришу односи класне неједнакости који се испољавају у сталним друштвеним противречностима и сукобима у свим сферама материјалног и духовног живота.“⁶⁹

Социолошко одређење појма преступничког понашања је засновано на објашњењу и разумевању преступничког понашања у ширем друштвеном контексту у ком млади живе, раде, станују, образују се, уче и сл. Преступничко понашање ученика је у вези са укупним социоекономским приликама и као такво захтева и објашњење у контексту друштвено-економских услова у којима се такво понашање дешава.

⁶⁷ Алексић, Ж. и др. (2004) *Лексикон криминалистике*. Београд, стр. 53., наведено према Чимбуровић, Љ. (2014) Преступништво малолетника. *Правне теме*. 2(3), стр.225-253.

⁶⁸ Чимбуровић, Љ. (2014) Преступништво малолетника. *Правне теме*. 2(3), стр.225-253.

⁶⁹ Ј.Шпадијер-Џинић (1988) *Социјална патологија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, стр.25. Наведено према: Ивановић, С. (1997) *Социологија и образовање*. Јагодина.Учитељски факултет. стр.187.

4. Карактеристике преступничког понашања

Сама појава преступничког понашања ученика је веома комплексна и захтева разумевање и објашњење облика, врста, форми, учесталости, трајања самог понашања, места и времена дешавања, као и разумевање и објашњење карактеристика жртве преступничког понашања, карактеристика починиоца преступничког понашања, објашњење и разумевање ризичних фактора преступничког понашања и сл.

Када говоримо о истраживању карактеристика преступничког понашања већина аутора се слаже око тога да су три карактеристике у истраживању најважније, а то су: *облици* преступничког понашања, *трајање* (важно је да ли преступничко понашање траје краће време, дуже време или повремено...) и *фреквенција* (да ли се дешава сваког дана, једном недељно, више пута у току недеље, месечно...).

Када говоримо о карактеристикама преступничког понашања у овом истраживању онда мислимо на одређивање *места* у школи на коме се неко преступничко понашање врши (школско двориште, учионице, ходници, школски тоалети, преступничко понашање које се дешава на путу од школе до куће); *времена* када се оно врши (за време часа, на одмору, после часова, пре часова...); *учесталости* - колико често се поједини облици преступничког понашања врше и колико често су ученици жртве, а колико често починиоци насиља; да ли се ученици *обраћају за помоћ* уколико су жртве преступничког понашања и ако се обраћају коме се најчешће обраћају за помоћ као и *карактеристике жртве и починиоца* преступничког понашања.

4.1. Место и време дешавања преступничког понашања у школи

Свако преступничко понашање мора имати просторни и временски оквир. *Место и време дешавања преступничког понашања* у школи су веома битне карактеристике. Из саме дефиниције насиља у школи коју даје Драган Попадић, у којој каже да је насиље у школи оно насиље које се не дешава само у школској згради, већ обухвата шири контекст, као што је школско двориште или насиље које се дешава на путу од школе до куће⁷⁰, указује на значај испитивања самог места

⁷⁰ Попадић, Д. *Насиље у школи*. (2009) Београд: Институт за психологију. (доступно и у електронском издању), стр.149.

дешавања преступничког понашања. Преступничко понашање у школи се у већини случајева одиграва у школском дворишту или на путу од школе до куће, дакле, далеко од очију наставника и осталих запослених у школи. Ученици добро знају шта је у школи дозвољено, а шта није и управо из тог разлога се крију када врше неки облик преступничког понашања. Неки облици преступничког понашања се врше и у самој згради школе, на пример ученици често пуше цигарете или марихуану у школском тоалету, а чести су и примери туча у учионици или на ходнику школе. Нови облици насиља, као што је електронско насиље, су потпуно неприметни за ширу групу вршњака, наставнике или родитеље и могу се вршити на било ком месту и у било које време, једним кликом на тастатуру мобилног телефона или рачунара. Такви облици преступничког понашања више нису везани искључиво за одређено место у школи, а опет представљају облик вршњачког насиља у школи. Управо се из тог разлога поставља питање које увек отвара бурне дискусије, а то је: Шта све сматрамо школским окружењем, да ли је преступничко понашање у школи само оно које се десило само искључиво у просторијама школе, или је то и оно преступничко понашање које можда одиграло на путу од школе до куће.

Школа као институција јесте одговорна за безбедност деце док се она налазе у њој, али шта се дешава ако се насиље или неки други облик преступничког понашања догоди испред школског дворишта или на путу од школе до куће. То је један од разлога зашто треба прецизирати која се све места у школи на којима се дешавају облици преступничког понашања сматрају местима школског насиља.

У многим документима и правилницима који регулишу поступање у ситуацијама насиља и осталих облика преступничког понашања у образовно-васпитним установама школским насиљем се сматра сваки облик насиља који се догодио у згради (просторијама) школе, школском дворишту или на путу од школе до куће и обрнуто.

Време дешавања преступничког понашања је такође, битна карактеристика и повезано је са местом дешавања преступничког понашања У зависности од места дешавања одређујемо и време дешавања преступничког понашања. Ако се неки облик преступничког понашања дешава у учионици, ближе га одређујемо ако знамо да ли се он десио за време часа, после или пре часа. Ако се преступничко понашање десило у дворишту школе онда се десило или за време одмора, пре или после часа. Време које је у школи предвиђено за одмор, предах или ужину често ученици користе за вршење

неког облика преступничког понашања. Када говоримо о времену дешавања преступничког понашања, оно се дешава за време часа, на одмору, после чаова, на путу од куће до школе и од школе до куће. Као и код одређења места дешавања, средства масовних комуникација су битно утицали и на одређивање времена дешавања преступничког понашања, јер ученици као актери у неком преступничком чину у свако доба дана или ноћи могу да врше различите врсте електронског насиља према другим ученицима, наставницима или осталим запосленим у школи, и нису везани за временске одреднице за време часа, за време одмора, пре или после школе, што свакако утиче на већ комплексан проблем преступничког понашања ученика у школи.

4.2. Учесталост преступничког понашања ученика у школи

Следећа карактеристика преступничког понашања је *учесталост преступничког понашања*. Као мера учесталости узима се учесталост насилних поступака.⁷¹ Како преступничко понашање ученика не представља једноставну интеракцију између починиоца насиља и његове жртве, већ се одиграва у сложенем социјалном контексту, треба правити разлику између учесталости вршења преступничког понашања и учесталости доживљеног насиља или неког другог облика преступничког понашања. Изложеност вршњачком насиљу може се посматрати у односу на критеријум бар једном доживљеног насиља и у односу на критеријум поновљене изложености насилном понашању. Зато се у истраживањима углавном испитују ученици колико често су били жртве насилног понашања нпр. у последња три месеца и у последњој школској години. Испитивање насиља у последња три месеца има за циљ да испита колико су ученици били насилни или колико су били жртва насиља у последњем тромесечију школске године, а колико у току укупног њиховог школовања. На тај начин се испитује да ли су ученици доживели поновно насиље или да ли су више пута били насилни према другим ученицима.

Како би се у потпуности испитао проблем учесталости преступничког понашања у школи, треба испитати колико је учестало насиље међу ученицима, колико насиље наставника према ученицима, али и учесталост насиља ученика према наставницима.

⁷¹ Попадић, Д., & Плут, Д. (2007). Насиље у основним школама у Србији - облици и учесталост. *Психологија*, 40(2), стр. 312.

Тако ће се истраживање учесталости преступничког понашања ученика усмерити у два правца. Први правац јесте испитивање учесталости када су ученици жртве преступничког понашања, и у оквиру тога ће се испитивати колико су ученици учестало жртве од стране других ученика, а колико од стране наставника. Други правац је испитивање колико су ученици учестало починиоци преступничког понашања и то колико према другим ученицима, а колико према наставницима.

Резултати многих предходних истраживања⁷² учесталости насиља, као облика преступничког понашања, показују да учесталост значајно варира у односу на земљу у којој је истраживање спроведено у распону чак од 9-54%⁷³. Исто истраживање које је спроведено у 22 европске земље показује да “ако се посматра учесталост с обзиром на улогу у насилном понашању, резултати истраживања показују да је 7-23% испитаника идентификовано као починилац насиља, 5-12% као деца која доживљавају насиље и 2-21% испитаника као деца која доживљавају насиље, али су и починиоци насиља. Шведска и Велс имају најнижу (3%), а Данска највишу учесталост починоца насиља од 20%. Најмањи број деце која доживљавају насилно понашање и која су истовремено насилна према другој деци утврђена је у Шведској (1%), док је највећа заступљеност такве деце у Литванији (20%). Када се ради о дјечи која су изложена насилном понашању, њихова заступљеност у вршњачком насиљу креће се од 5% у Шведској до 20% у Литванији.”⁷⁴ Овакви резултати указују на потребу да се учесталост преступничког понашања ученика испитује и тумачи у контексту социо-економских фактора земље у којој се истраживање спроводи.

4.3. Жртве насиља и помоћ жртвама насиља у школи

У оквиру истраживања преступничког понашања битна је још једна карактеристика преступничког понашања која заправо више говори о жртвама

⁷² Опширније у истраживањима: Due, P., Holstein, B. E., Lynch, J., Diderichsen, F., Gabhain, S. N., Scheidt, P. & Currie, C. (2005) Health Behaviour in School-Aged Children Bullying Working Group. Bullying and symptoms among school-aged children: International comparative cross sectional study in 28 countries. *European Journal of Public Health*, 15 (2), 128-132; Dake, J. A., Price, J. H. & Telljohann, S. K. (2003). The nature and extent of bullying at school. *Journal of School Health*, 73 (5), 173-80; Mazur, J. & Malkowska, A. (2003). Bullies and victims among Polish schoolaged children. *Medycyna Wieku Rozwojowego*, 7 (1 Pt 2), 121-134.

⁷³ Наведено према: Сесар, К. (2011) „Објележија вршњачког насиља“. *Летопис социјалног рада*. 18(3), стр.497-526.

⁷⁴ Исто, стр.497-526. Наведено према: Сесар, К. (2011) „Објележија вршњачког насиља“. *Летопис социјалног рада*. 18(3), стр.497-526.

преступничког понашања него о самом чину престапа, а реч је о томе да ли се жртве преступничког понашања у школи, а мисли се на ученике, обраћају за помоћ и ако се обраћају коме траже помоћ.

Испитивање ове карактеристике је веома битно за процес превенције преступничког понашања ученика у школи. Ово је важно из више разлога, јер веома значајна област рада наставника, директора и стручне службе јесте превенција насиља, а то захтева да се са ученицима изгради однос поверења и разумевања њихових проблема, као и могућност да им се понуди помоћ.

Ово питање тиче се превенције преступничког понашања, која као једну од фаза у припреми превентивних програма има и организовање и оспособљавање стручних тимова који ће моћи да помогну ученицима у таквим ситуацијама. Програм *Школа без насиља* у нашој земљи има четири важне компоненте, од којих се једна управо односи на едукацију запослених да помогну ученицима који су били жртве насилног понашања у школи. Реч је о едукативној компоненти која има за циљ да обучи наставнике и школско особље о насиљу, вештинама комуникације, отвореном дијалогу међу децом и одраслима, превентивној улози школских правила, реституцији тј. надокнади штете, позитивној дисциплини, конструктивној интервенцији, о формирању унутрашње заштитне мреже и спољашње заштитне мреже у школи итд. Као друго, циљ је да ученици стекну пуно поверење и да отворено разговарају са члановима тимова о насилничком понашању које су доживели, у циљу да се такво понашање не понови ни према њима али ни према другим ученицима.

У Републици Србији код примене програма *Школа без насиља*, програма који садржи седам корака у превенцији, један од корака јесте обраћање за помоћ ученика или родитеља те деце изложене насиљу и успостављање поверења у *Тим за заштиту ученика од насиља, злостављења и занемаривања* који треба да формира свака школа. Улога *Тима за заштиту ученика од насиља* у школи је да континуирано прати ситуацију у свакој школи, да превентивно делије путем разговора са родитељима, ученицима, да организује трибине са темом насиља и осталих облика преступничког понашања у школи како би на тај начин утицали на свест ученика о последицама преступничког понашања као и да делује по процедурама у ситуацијама када до насиља или неких других облика преступништва дође у школи сл. *Тим за заштиту ученика од насиља* има јако прецизне процедуре како у различитим ситуацијама треба

реаговати и које службе треба додатно укључити у зависности од тежине преступничког понашања. Како је разним документима и правилницима рад тимова јасно прецизиран највећа улога јесте да чланови тима кроз континуирани рад са ученицима током целе школске године, а не само када до преступничког понашања дође, стекну поверење ученика, али и родитеља јер је у раду са ученицима то основа сваке следеће активности. То је предуслов да ће се ученици осећати сигурно, да ће се лако и искрено поверавати и отворено разговарати са члановима *Тима за заштиту ученика од насиља* о свим проблемима.

4.4. Карактеристике жртве и преступника преступничког понашања у школи

Последња, али не и мање важна карактеристика односи се на *обележја ученика који су жртве преступничког понашања и ученика који врше преступничко понашање*. Велики је број истраживања у којима су предмет испитивање особине и обележја личности жртве и починиоца преступничког понашања и она су углавном дата кроз визуру психолошких наука. На овом месту више ћемо се бавити карактеристикама на основу којих можемо да препознамо жртве и преступнике.

Ако је критеријум на основу ког можемо да поделимо актере у насилном чину однос ученика према насиљу, онда у сваком преступничком понашању можемо препознати најмање два актера: жртву и преступника (насилника). Мада један број аутора⁷⁵ сматра да ако укрстимо ове две димензије, односно жртву и преступника, можемо говорити о ученику који је жртва, ученику који је преступник или починилац, ученику који је и жртва и преступник, и ученицима који су неукључени, односно посматрачи. Свака од ових категорија ученика има неке посебне карактеристике. У овом раду биће посвећено више пажње карактеристикама ученика који су жртве преступничког понашања и ученицима који су преступници или починиоци преступничког понашања.

Ученици као преступници (починоци) преступничког понашања. Период адолесценције је посебан период у одрастању младих. Потиче од латинске речи *adolescentia* и у преводу значи младост или младо доба. То је период када „већина малолетника има још увек неизграђен однос према себи, што носи збуњеност и

⁷⁵ Попадић, Д., & Плут, Д. (2007). Насиље у основним школама у Србији - облици и учесталост, *Психологија*, 40(2), стр. 312.

конфузију везану за личне потенцијале и могућности”.⁷⁶ У том периоду млади показују највећи бунт и отпор према правилима и нормама у школи, породици, склони су конфликту, импулсивно реагују и понашају се насилно у интеракцији са другима. „Означити неко дете да је насилно, значи преписати му склоност да у низу ситуација агресивно делује.“⁷⁷ Преступник је сваки ученик који непрекидно напада другу децу, било физички, вербално, емоционално, или врши неки други облик преступничког понашања у школи. Постоји читав спектар различитог насилног понашања према својој околини. Такве ученике најчешће можемо да препознамо тако што они стално вичу, псују, прете, наређују, физички повређују друге, уништавају ствари других или имовину школе и сл. Олвеус (Olweus) је све насилнике поделио у две групе: у типичне насилнике и у пасивне насилнике. Типични насилници се насилно понашају и према вршњацима и према наставницима, док пасивни насилници не учествују директно у насиљу али и не штите жртву насиља, већ из страха да и сами не постану жртва подржавају понашање типичних насилника⁷⁸. У једном програму превенције Олвеус је са сарадницима навео да преступници имају следеће карактеристике: импулсивна, доминантна личност, „врше главе, недостатак емпатије, тешкоће у прихватању правила, ниска толеранција на фрустрације, позитивни ставови према насиљу, постепено опадање интересовања за школу.“⁷⁹

Амерички истраживачи су током дугогодишњег истраживања различитих обележја преступника у школи, дошли до једне типологије свих насилника и то на:

„ - самоуверени (реагују муњевито, осећају се супериорнијим од својих вршњака, што може створити криву слику код остале деце, па му се диве због одлучности и јаке личности);

- социјални насилници (користе гласине, вербалне увреде како би своје жртве избацили из социјалних активности);

- хиперактивни насилник (окривљује друге за своје испаде, углавном имају потешкоћа у учењу и слабе оцене, љубоморни су на другу децу, те реагују агесијом и на мале провокације);

⁷⁶ Димитријевић, Б. (2006). Личност малолетних делинквената, *Годишњак за психологију*, вол. 4, бр. 4-5, стр. 207-222.

⁷⁷ Попадић, Д. (2009) *Насиље у школама*. Београд: Институт за психологију – UNICEF. стр. 1.

⁷⁸ Наведено према: Синобад, С. (2005) Обележија вршњачког насиља у школама. Доступно на: www.doiserbia.nb.rs/ преузето 10.04. 2014. године

⁷⁹ Гашић-Павишић, С.(2004). Социјално понашање ученика. *Зборник Института за педагошка истраживања*, бр. 36, стр. 193-220.

- насилник жртва (истовремено је и мета и насилник, напада пуно слабије од себе, потребно му је доказивање, јер је и сам жртва – било од вршњака, старијих или чланова породице);

- група насилника (у основи су ова деца кукавице и снажни су само у групи те раде ствари које никада не би извели сами)

- банда насилника (заstraшујућа скупина деце, која ради што хоће и сви их се боје).⁸⁰

Насилници немају никакав страх, не поштују старије, и према њима су насилни, не поштују никаква правила у школи и немају развијену емпатију. Веома занимљиво је да су резултати једног истраживања карактеристика насилника закључили да је „на темељу самоизвештаја утврђено како починиоци насиља лако успостављају пријатељства и имају подршку остале деце у разреду, једнаку као и дјеца која ни на који начин не суделују у насилном понашању.“⁸¹ Разлоге за такво понашање треба свакако тражити у страху који осећају ученици који нису жртве, али који свакако то могу увек постати, те да се то не би догодило они се понашају према починиоцима пријатељски.

Ученици жртве преступничког понашања. Жртве преступничког понашања у школи су ученици који су стално изложени насилном понашању других ученика, насилника или групе ученика. Резултати једног истраживања⁸² показују да чак 7% ученика бар једном месечно остаје код куће због насиља у школи.

Насилници у школи углавном бирају ученике који су физички слабији од њих. Поред тога што су физички слабији од преступника они су углавном мирни, осетљиви, повучени, уплашени и несигурни. Олвеус (Olweus) је сматрао да постоје и „провокативне жртве“⁸³ које својим понашањем изазивају преступнике. Жртве трпе насиље и не узвраћају насиљем, а често и не пријављују насиље наставницима и родитељима јер се стиде сопствене слабости или из страха да још више не провоцирају насилнике.

Ако ученик трпи насиље дуже време и ако се ученику над којим се врши насиље не помогне, они онда имају недостатак пажње услед уплашености, могу да

⁸⁰ Колоросо, Б. (2003.) *Насилник, жртва и проматрач*. Загреб. Тискара Милленниум, д.о.о.

⁸¹ Наведено према: Сесар, К. (2011) „Објележија вршњачког насиља“. *Летопис социјалног рада*. 18(3), стр.497-526

⁸² Жунић-Цицварић, Ј., Цицварић, Б. (2009) *Насиље у школи*. Ужице: Ужички центар за права детета.

⁸³ Олвеус, Д. (1989) *Насиље међу децом у школи*. Загреб. Школска књига. стр.65.

попусте у школи или им чак може бити угрожен нормалан развој. Било је примера у нашој земљи где су два ученика извршила самоубиство зато што су дуго у школи били жртве насиља једне групе ученика, које су углавном вршиле вербално насиље над ученицима. Иако нам се из ове перспективе чини да вербално насиље није тако делотворан и „опасан“ облик насиља, за жртву која је дужи временски период у страху од омаловажавања, вређања, називања погрдним именима, и која нема подршку околине да се избори са починиоцима, чак и обична реч која вређа осећања жртве може бити погубна.

5. Облици преступничког понашања ученика средње школе

Као што постоји велики број речи и језичких конструкција које говоре о појму преступничког понашања, тако постоји и велики број типологија преступничког понашања.

Основна подела поремећаја у социјалниом понашању адолесцената јесте на пасивне и активне поремећаје. У оквиру пасивних и активних поремећаја имамо следћу поделу:

„ 1. Пасивни поремећаји у социјалном понашању су:

- плашљивост,
- повученост (неадаптираност),
- потиштеност,
- немарност и лењост,
- недостатак пажње и
- школски неуспех и напуштање школовања

2. Активни поремећаји у социјалном понашању

- недисциплина,
- непоштовање правила и ауторитета,
- лагање,
- бежање из школе или куће,
- хиперактивност (АДХД),
- агресивно понашање ,

- делинкветно понашање (крађа, просјачење, дружење са особама асоцијалног понашања) и
- узимање психоактивних супстанци.⁸⁴

Може се закључити да преступничко понашање обухвата читав низ појава које су друштвено неприхватљиве, од вршњачког насиља (вербално, физичко, емоционално, сексуално, електронско...), непоштовања ауторитета, бежања са часова, бежања од куће, организовање и учествовање у тучама, непристојног понашања⁸⁴, до конзумирања алкохола, пушења марихуане, узимања наркотика и др.

Као посебан облик преступничког понашања јавља се насиље међу адолесцентима, које може бити вербално насиље, физичко насиље, емоционално или психичко насиље, сексуално насиље и електронско насиље.

Најризичнији облици проблематичног понашања, који бележе пораст међу адолесцентима, јесу употреба психоактивних супстанци - алкохола и дрога; док су најчешћи облици преступничког понашања различите форме насиља како на релацији ученик - ученик, тако и на релацији ученик - наставник.

Сви наведени облици насилничког понашања могу бити заступљени међу вршњацима, у оквиру примарне породице, у школи или на улици, у односу са другим људима и околином.

Ако говоримо о преступничком понашању у школи најчешћи облици недозвољеног понашања у школи (а неки аутори сматрају да је такво понашање предворје криминала) су:

- агресивност;
- бежање са часова;
- учестало мењање школа;
- асоцијалност;
- пушење;
- употреба алкохола и наркотичних средстава;
- крађе;
- поседовање хладног и ватреног оружја (наношење тешких и лаких телесних повреда, изазивање опште опасности, убиства).⁸⁵

⁸⁴ Јевтић, Б. Кнежевић-Флорић, О. (2011) *Изазови социјално педагошке делатности*, Ниш: Филозофски факултет.

Када говоримо о конзумирању средстава зависности код младих „ истраживачи истичу да везивање младих за средства зависности и развој девијантног понашања долази под утицајем личних и друштвених фактора и да се одвија у више фаза. У свакој фази се постижу различити циљеви: проба и експеримент, забава и задовољство, ситуациони поводи, редовно узимање и потпуна зависност.“⁸⁶

Предмет овог рада су управо најчешћи облици преступничког понашања ученика средње школе као што су: бежање са часова, организовање туча и ношење оружја, пушење цигарета и марихуане као и, како се данас наводи у стручној литератури најризичнији облици преступничког понашања, насиље и његове различите форме на релацији ученик - ученик и ученик - наставник.

5.1. Бежање са часова као облик преступничког понашања

Један од најучесталијих проблема код ученика средње школе је незаинтересованост за школске обавезе и успех у школовању. Ученици све чешће избегавају наставу и изостају са ње. О неоправданом изостајању са часова или „бежању са часова“ може се говорити у контексту поремећаја понашања и преступничког понашања. Ранијих година се знало да са „часова беже“ углавном деца лошијег успеха, што данас није случај. Постоје две групе ученика који „беже са часова“ или неоправдано изостају са часова. Прва група су ученици који имају лошији школски успех, док другу групу чине ученици који изостају са часова како би се што боље припремили за писмену вежбу или усмено излагање, или како би сачували већ одличну оцену из одређеног предмета, и у таквој својој намери често имају подршку својих родитеља.

Данас скоро да не постоји ниједан ученик у средњој школи који нема неки неоправдани изостанак услед изостајања са часова. Зато неки аутори сматрају да о „бежању са часова“ не треба увек говорити као о преступничком понашању, већ више о ризичном понашању.

⁸⁵ Крстић, О. (2009) *Малољетничка делинквенција*, Бања Лука: Факултет за бјезбедност и заштиту, стр. 339.

⁸⁶ Ивановић, С. (1997) *Социологија и образовање*. Јагодина: Учитељски факултет, стр. 196.

Према неким ауторима⁸⁷ бежање са часова припада категорији ризичних социјалних понашања, док други аутори⁸⁸ сматрају да оно може довести и до трајног напуштања школе. Аутори Кларк и Шелдс (Clark i Shields)⁸⁹ стављају неоправдане изостанке са наставе у категорију деликвентног понашања, по озбиљности уз крађу и скитање.⁹⁰

Некада је неоправдан изостанак са часа, или како се жаргонски каже „бежање са часова“ било третирано као тежа повреда обавезе ученика, док се оно данас сматра лакшом повредом обавезе ученика. На основу чл. 57 став 1. чл. 112-115. *Закона о основама система образовања и васпитања*⁹¹ („Сл. гласник РС“, број 52/2011), дозвољено је неоправдано изостајање са наставе и других облика васпитнообразовног рада до 25 часова. Дозвољено је да ученик има до 25 неоправданих изостанака. После овог броја, ако ученик има више од 25 неоправданих изостанака против ученика може да се покрене дисциплински поступак. Међутим, руководства школа, наставници, разредни старешина, стручне службе треба превентивно да делују да пре него и дође до броја од 25 неоправданих изостанака за једног ученика, да поразговарају са самим учеником, да обавесте родитеље или старатеље, да се сви заједно суоче са проблемом и покушају да га реше.

Статистика о овом проблему заиста показује запрепашћујуће податке. Када су руководства београдских средњих школа 2010. године спровела истраживање и анализирали број неоправданих изостанака ученика, дошла су до поражавајућих података. Сваки ученик је у просеку одсуствовао 100 часова у једној школској години. Резултати су били још више поражавајући у истом истраживању руководства београдских школа које је реализовано 2011. године, када се број ученика који су изостајали са часова повећао 60%, што значи да је сваки ученик у просеку изостајао у току једне школске године 160 часова. Ако се овај број „ помножи са броје

⁸⁷ Опширније видети у: Еиснер, М. (2004) Према учинковитијој превенцији насиља младих-приказ стања. У: *Насиље у школама-изазов локалној заједници*. Извештај са Конференције Вијећа Европе. Загреб: Ибис графика, стр.60.

⁸⁸ Phillips, N. (1992) School problems of adolescents. Handbook of clinical child psychology. Oxford. Стр. 643-653. Наведено према: Опић, С. (2000) Учесталост манифестирања облика ризичног понашања дјете и младежи. Дијете и друштво. 5(2-3), стр. 291-309.

Опширније видети: Epstein, L., Sheldon, B. S. (2002) Present and accounted for: Improving student attendance through family and involvement. *The journal of educational research*. 95(5), 308-318.

⁸⁹ Clark, R.D., Shields, G. (1997) Family communication and delinquency. *Adolescence*, no.32.

⁹⁰ Наведено према: Зрилић, С (2011) Повезаност бјежања с наставе и малолетничке деликвенције, *MAGISTRA IADERTINA*. 6(6), стр.77.

⁹¹ *Закон о основама система образовања и васпитања*. Преузето: 23.05.2012., доступно: www.zakoni.rs.

средњошколаца 528 државних стручних школа и гимназија у Републици Србији резултати ће показати да наставници од септембра до јуна упишу преко више од 40 милиона изостанака.⁹²

Разлоге за бежање са часова углавном тражимо у школском окружењу. Ученици углавном беже како би избегли оцењивање, писмене вежбе, усмено испитивање, зато што им је на часу досадно⁹³, зато што сматрају да им је одређени предмета некористан, избегавају обавезе, да би се показали како су храбри или то представља често њихову борбу против ауторитета. Наставници са друге стране сматрају да ученици „беже са часова“ зато што им настава није занимљива као и зато што родитељи не контролишу у већини случајева да ли ученик долази редовно на наставу, а много пута и оправдавају деци часове иако знају да немају никакво оправдање. Наравно бежање са часова не мора увек имати штетне последице по ученика јер може бити пролазног карактера, али ако ученик често практикује бежање са часова и ако је оно праћено и другим облицима ризичног понашања, онда кажемо да је реч о преступничком понашању.

5.2. Пушење цигарета као облик преступничког понашања ученика средње школе

Осим што је Светска здравствена организација дефинисала пушење као болест, пушење цигарета (дувана), пушење марихуане и алкохолизам су облици преступничког понашања код младих. Пушење је свако жељено и активно удисање неког биљног дима које делује на нервни систем. Пушење (дувана) цигарета је најраспрострањенији облик зависности. Са пушењем цигарета се почиње углавном у периоду адолесценције између 12. и 17. године. Млади почињу да пуше из више разлога: да би били прихваћени у друштву, да би оставили утисак међу вршњацима, да би изгледали старије, ради забаве, зато што њихови пријатељи пуше, понекада из досаде. Међу многобројним факторима који подстичу пушење издвајају се: „ пушење

⁹² Подаци доступни: www.mojedete.rs/stroze-kazne-za-bezanje-sa-casova.html. Преузето: 29.12.2014. год.

⁹³ Многи ученици изјављују да са наставе изостају због досаде. „Истраживање спроведено у Канади (Shaw, Caldwelli Kleiber, 1996) под називом *Досада, стрес и социјална контрола у свакодневним активностима адолесцената*, показало је да 30% ученика осећа досаду у школи.“ И у Хрватској је истраживање (Безиновић, 1999) указало да само 3,5% ученика осећа задовољство у школи, а 32,5% сматра да елементи квалитетног образовања, као што су занимљивост предмета, задовољство ученика садржајем предмета и излагањем професора нису заступљени у њиховом школовању. Наведено према: Зрилић, С (2011) Повезаност бјежања с наставе и малолетничке деликвенције. *MAGISTRA IADERTINA*. 6(6).

у породици, пушење међу вршњацима, тежња да се истакне самосталност и да се прихвати понашање одраслих.⁹⁴

Емпиријска истраживања показују да је пушење цигарета све распрострањеније међу адолесцентима и да они све раније почињу да пуше. „На репрезентативном узорку од 789 ученика основних и средњих школа, адолесцената узраста од 10 до 19 година, истраживање показује да цигарете почињу да пуше већ са 12 година и то чешће девојке од младића да би у 18. години сваки трећи младић наставио да пуши, а девојке, нешто више, 37 одсто.“⁹⁵ У Југовићевом истраживању највећи број младих је први пут пушио цигарету са 15 година, мада је у истом истраживању идентификовано да се са пушењем почиње са 9 година.⁹⁶ И у свету је слична ситуација: „омладина почиње рано да пуши и са 15 година старости пуши у Израелу 5%; Шведској 9%; Америци 12%; Немачкој 18%; а у Бугарској 41%. У Србији у средњим школама (од 15 до 18 година) омладина пуши од 36 до 45%. Наши ученици све више пуше. Пушење у школи је забрањено, али није испред школе, на путу према кући (...) Ученици пуше обично у школским тоалетима, а дешава се да ‘запале’ у учионицама када губе час. Многи запале цигарету и у ходницима. Многи професори ‘васпитачи’ све то мирно посматрају, поготову ако су и сами пушачи.“⁹⁷

Истраживање које је спровео ЕСПАД у нашој земљи 2008. године, говори „ да је близу половине ученика првог разреда средње школе пушило цигарете (46,0%), док сваки пети ученик првог разреда средње школе у Србији тренутно пуши (21,0%). У последњих месец дана свакодневно је пушило 13,9% ученика. ЕСПАД-ова студија упућује на то да је пушење код младих у нашој земљи смањено за око 8,9% у поређењу са налазима из 2005. године.“⁹⁸

Иако је пушење у Републици Србији законом забрањено у установама, имамо примере да и наставници јавно пуше у згради и просторијама школе, а да за такво понашање запослених нису санкционисани запослени у школи који крше закон или чланови руководства. Ученици такође пуше, више у школском дворишту и околини школе, мада има и примера пушења у школском тоалету. Није редак случај да испред

⁹⁴ Ивановић, С. (1997) *Социологија и образовање*. Јагодина: Учитељски факултет, стр. 197.

⁹⁵ Николић, Д. (2007) *Болести зависности-пушење, алкохолизам, наркоманија*. Београд: Народна књига. стр. 25.

⁹⁶ Југовић, А. (Ризична понашања омладине у Србији, *Млади изгубљени у транзицији*. Стр.177-209.

⁹⁷ Николић, Д. (2007) *Болести зависности-пушење, алкохолизам, наркоманија*. Београд: Народна књига. стр. 54.

⁹⁸ Наведено према: Марић, М. (2012). Учесталост употребе психоактивних средстава у адолесцентском узрасту, *Социолошки преглед*, 46(1), стр. 57-76.

школа ученици и наставници заједно пуше. Таква ситуација отвара многа етичка и морална питања међу којима се свакако поставља питање како казнити и санкционисати ученике који пуше у школи или у школском окружењу када ни наставници нису санкционисани за такво своје понашање.

Како је реч о болести зависности држава би требало да спроведе веома агресивне кампање и програме превенције у школама кроз одређене васпитно – здравствене програме у сарадњи са лекарима.

5.3. Пушење марихуане као облик преступничког понашања

Период адолесценције прате учестала ризична и преступничка понашања. Једно од њих је и пушење марихуане. Уз пораст употребе никотина и алкохола, све је чешће и коришћење марихуане и осталих врста илегалних психоактивних средстава међу адолесцентима. Иако многи млади сматрају да марихуана није дрога и да као и цигарете не изазива зависност, она ипак спада у дрогу.

Експанзија употребе дроге почиње 60-тих година прошлог века. Употреба дроге зависи од многих фактора као што су: личне склоности, социо-економске прилике у породици, стање у друштву, доступност дроге. Како се наводи у једном истраживању: “Са порастом укупног броја ризичних искустава, а посебно са присуством ризичних искустава у породичном и школском домену, као и са појавом употребе различитих дрога у вршњачком окружењу адолесцената и порастом доступности ових средстава, генерално, у средини где млади одрастају - значајно расте и вероватноћа употребе законом забрањених средстава код адолесцената.”⁹⁹

Теоретичари који су бавили проблемом уживаоца марихуане извршили су једну типологију по којој постоји подела на три типа уживаоца марихуане: „ прву групу чине особе које су због неке болести узимале дрогу па су постале зависне и наставиле су да узимају. Другу групу чини медицинско особље коме је дрога доступна и има погодности да је користи без већих последица. Посебну групу зависника чине млади чији се број повећава и који се организују у посебну девијантну

⁹⁹ Марић, М. (2013). Друштвени контекст, личност и употреба илегалних психоактивних супстанци у адолесценцији. *Социологија*, 55(1), 141-154.

групу или контракултуру младих.“¹⁰⁰ У последњу трећу групу спадају и ученици средњих школа као уживаоци марихуане.

Данас постоји велики број опојних средстава која конзумирају млади, па су и њихова употреба и дејства веома различита. Млади углавном почињу са конзумирањем из радозналости, забаве, проблема у породици, проблема у школи или чак из досаде. Нека истраживања су показала да је најдоминантнији разлог зашто се први пут проба марихуана радозналост, где је чак 59% испитаника је навело то као разлог. Затим је 12% одговорило „због расположења“, 11% је рекло „да би био као и остали у мом друштву“, 8% испитаника је рекло због „тренутне психичке напетости“, а 4% „због проблема са родитељима и породицом.“¹⁰¹ Осим што марихуана делује на опште здравље адолесцената она утиче и на то да се многи адолесценти понашају ризично.

Данас влада права епидемија у погледу конзумирања психоактивних супстанци, где се најчешће употребљава марихуана у односу на остале дроге. Истраживање „у нашој средини је показало да је и у нашем друштву марихуана најчешће коришћено илегално психоактивно средство међу адолесцентима – близу четвртине узорка испитаника изјавило је да је пробало марихуану, док се остала илегална средства (екстази, ЛСД, кокаин, хероин) ређе употребљавају међу нашим адолесцентима.“¹⁰²

Велики број адолесцената сведочи о појави различитих проблема узрокованих употребом алкохола или дрога, „70% младића и 53% девојака наводи да је искусило бар један проблем повезан са употребом алкохола (нпр. проблем са законом, изостанак из школе), док 94% младића и 85% девојака извештава о бар једном проблему повезаном са употребом дрога.“¹⁰³ Ситуација у нашој земљи је веома забрињавајућа. Недавно спроведено истраживање у нашој средини показало је

¹⁰⁰ Ивановић, С. (1997) *Социологија и образовање*. Јагодина: Учитељски факултет, стр. 198.

¹⁰¹ Југовић, А. (2003) Ризична понашања омладине у Србији. У: *Млади изгубљени у транзицији*. Стр.177-209.

¹⁰² Марић, М. (2013). Друштвени контекст, личност и употреба илегалних психоактивних супстанци у адолесценцији. *Социологија*, 55(1), 141-154.

¹⁰³ Chassin, L., Hussong, A., Barrera, M. Jr., Molina, B. S. G., Trim, R., Ritter, J. (2004) Adolescent substance use. In R.M. Lerner, L. Steinberg (Eds.), *Handbook of adolescent psychology*. New Jersey: Hoboken. John Wiley and Sons. Према: Марић, М. (2011) *Проблематично понашање деце и адолесцената*. Норма. 16(2) стр.177.

да „ када је реч о дрогама, међу адолесцентима је најчешће у употреби марихуана и користило ју је близу четвртине испитаника, тачније 23%.“¹⁰⁴

Оно што такође забрињава јесте, да са једне стране пушење марихуане јесте један од облика преступничког понашања, а са друге стране и само може изазвати код појединца порив да учини веће кривично дело или неки облик криминалног понашања. Према резултатима већег броја истраживања „једна група америчких аутора је донела закључак да је уживање марихуане у позитивној корелацији са криминалним активностима. Уживаоци, наоко мирни и повучени, имају ослабљене способности да толеришу притисак и одложе пражњење, па тако чак и безначајан догађај може да буде довољан да изазове насилничко понашање.“¹⁰⁵

Старосна граница пушења марихуане је све нижа. У истраживању које је спровео А. Југовић резултати су показали да се прва марихуана проба најчешће са 16 година, мада постоји један број младих који су одговорили да су пробали са 13 година, као и да је највећи број испитаника који је пробао марихуану у категорији средњошколаца.¹⁰⁶ Ученици се у школи често заједнички организују око куповине марихуане, а затим и заједно у групи пуше. Ученици пуше марихуану у дворишту школе или школском тоалету, а ван школе приликом неког окупљања, на прославама рођендана и сл. Код средњошколаца се најчешће конзумира марихуана која се жаргонски још назива трава, вутра, ганца, грас, Мери Џејн, домаћица, шиптарка, гуња, утразавуње, вутрагења, шит, пот.

5.4. Ношење оружја као облик преступничког понашања

Ношење оружја угрожава безбедност и онога ко га носи али и безбедност других људи у његовој околини. Све учесталији случајеви да ученици у школу доносе ватрено и хладно оружје би требали да забрину не само родитеље, наставнике и остале запослене у школи, већ и цело друштво. Треба напоменути да директори, дежурни наставници, разредне старешине, радници обезбеђења не смеју да претресају ученике.

¹⁰⁴ Марић, М. (2011) *Проблематично понашање деце и адлесцената*. Норма. 16(2) стр.182.

¹⁰⁵ Димитријевић, Б. (2006). Личност малолетних делинквената. *Годишњак за психологију*, (4-5), 207-222

¹⁰⁶ Југовић, А. (О)Ризична понашања омладине у Србији, *Млади изгубљени у транзицији*. Стр.177-209.

На основу чл. 57 став 1. чл.112-115. *Закона о основама система образовања и васпитања* („Сл.гласник РС“, број 52/2011), уношење у школу или другу организацију оружја или другог предмета којим може да се угрози или повреди друго лице сматра се тежом повредом обавеза ученика. И у *Закону о ученичком и студенском стандарду*, члан.37 *Забрана оружја, експлозивних и других материјала, опојних дрога и алкохола у установи*, стоји да: „У установи није дозвољено држање, ношење и употреба оружја, односно експлозивних материја, запаљивих течности и гасова, као и продаја, понуда, куповина ради продаје, држање, преношење или посредовање у продаји или куповини или на други начин неовлашћено стављање у промет, подстрекивање и помагање у употреби супстанци или препарата који су проглашени за опојне дроге, односно психоактивних супстанци и супстанци које се могу употребити у незаконитој производњи опојних дрога, као и употреба алкохола.“¹⁰⁷

Ученици често носе оружје само да заплаше друге ученике или да би се направили важни пред вршњацима. Међутим, много пута се дешавало да ученик из нехата повреди другог ученика пиштољем, ножем или неким другим предметом и животно га угрози. Све је већи број ученика који носе оружије у школу „ према статистици, у 2001. години, 17.4% свих ученика средњих школа носило је оружје у последњих 30 дана, и то чешће малолетници (29.3%) него малолетнице (6.25%). У једном истраживању показало се да доста ученика носи различита оружја у школи, а најчешће навођени разлог за ношење оружја била је потреба за самозаштитом.“¹⁰⁸

Поседовање оружја у САД далеко превазилази друге земље, и већ деценијама се САД по ношењу оружја у школу налазе на првом месту. Често можемо да чујемо вести као што су: „масакрирао десеторо деце у школи у Њутауну“ (САД); „најмање један ученик је страдао у пуцњави у средњој школи у Орегону“ (САД)...

¹⁰⁷ *Закон о ученичком и студенском стандарду*. доступно: http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_ucenickom_i_studentskom_standardu.html. преузето: 17.02.2015. год.

¹⁰⁸ Башић, Ј. (2009). *Теорије превенције: превенција поремећаја у понашању и ризичних понашања дјеце и младих*. Загреб: Школска књига. стр.63.

После САД „ по броју ученика који доносе оружје у школу Израел је друга земља у свету: око 25% младића и 6% девојака млађег средњошколског узраста известили су да носе оружје у школу у сврхе самоодбране.“¹⁰⁹

Међутим, сличне вести све чешће постају и наша стварност. Само у последњих неколико месеци крвави обрачуни ученика били су ударне вести у свим медијима. Ученици доносе у школу пиштољ, углавном од неког члана породице, металне шипке, цигле, бејзбол палице и сличне предмете некада само са циљем да се похвале или направе важни пред вршњацима не размишљајући о последицама. А много пута се догодило да се из чистог нехата при демонстацији и показивању одређеног оружја деси нека трагедија у школи.

5.5. Организовање и учествовање у тучама у школи као облик преступничког понашања

Када говоримо о физичком насиљу међу ученицима средње школе, не мислимо само на међусобно ударање, гурање, шамарање или шутирање два ученика, већ све чешће говоримо о физичком насиљу чији су актери читаве групе ученика. Реч је о тучама, и све чешће о „масовним тучама“, које су данас веома добро организоване и унапред испланиране. Последњих година, са масовном употребом различитих средстава масовних медија туче се све чешће заказују јавно преко друштвених мрежа као што су Facebook или Twiter.

Туча је облик преступничког понашања, или „физички обрачун два или више лица, повезана са низом других кривичних дела, али и са прекршајима против јавног реда и мира, које се састоји у међусобном ударању рукама, ногама или другим деловима тела (раменима, коленима, лактовима), као и употреби разних предмета, оружја и оруђа.“¹¹⁰ Може бити туча два ученика, или туча у којој учествује више ученика. Углавном се дешавју туче између група ученика који су из различитих одељења. Туче су углавном организоване, посебно ако говоримо о масовним тучама, када групе ученика унапред заказују место и време дешавања. Оне се заказују пре или

¹⁰⁹ Кузмановић, Д.(2013) Школско насиље у контексту политичког насиља. *Психолошка истраживања*. Институт за психолошка истраживања. Филозофски факултет Универзитета у Београду, вол.16., бр.1. стр. 57-79.

¹¹⁰ Јовашевић, Д., Митровић, Љ. (2011) Казнена одговорност за учествовање у Тучи у Босни и Херцеговини. *Годишњак факултета правних наука-АПЕИРОН*. свеска 1., бр.1.стр. 45-60.

после школе, ређе за време часова и углавном се дешавају у школском дворишту или на путу од школе до куће.

Поред ученика који учествују у тучи, присуствује и један број ученика који само посматра тучу. Дешава се да број учесника у тучи броји преко неколико десетина учесника. У неким тучама учествују и појединци који нису само ученици школе, већ долазе из ширег окружења учесника у тучи (пријатељи, рођаци а често и родитељи) . Последњих година можемо у средствима масовног комуницирања да прочитамо или чујемо како су у неким тучама учествовали чак и родитељи ученика.

Тучи увек предходи кошкање, вербално и физичко разрачунавање да би дошло до претњи и самог организовања туче. Најопасније је када ученици који учествују у тучи не користе само физичку снагу, него и различито оруђе и оружје, као што су нож, пиштољ, бејзбол палица, боксер, металне шипке, дрвене летве, камење, цигле, стакло или слично.

Разлози за тучу ученика средње школе су углавном банални и може бити обична свађа, оговарање, ружни коментари на друштвеним мрежама, да је један ученик погледао попреко другог ученика, да је ученик разговарао са девојком другог ученика и сл. У једном истраживању које је спроведено у Македонији на узорку од 2023 ученика средње школе на питање који су најчешћи узрови туча међу ученицима испитаници су одговорили да су „ најчешћи узроци туча „погрдне поруке“ (54,0 одсто анкетираних) што потврђује опште правило да физичком насиљу увек претходи вербално насиље или увреде с употребом вулгарног вокабулара. Затим, скоро једнако заступљени су „одбрана друга или другарице“ (42,7 одсто) и „ мржња/освета" (42,2 одсто), али није за запостављање ни „међуетничка нетрпељивост“ (29,5 одсто).“¹¹¹

Резултати досадашњих истраживања насиља у школама у Републици Србији, а на основу података УНИЦЕФ-а, показују да је „четвртина малолетника једном или више пута доживела вербално насиље или вређање, које је касније прерасло у тучу са два или више учесника“¹¹², што указује на озбиљност овог облика преступничког понашања у школама у Републици Србији.

¹¹¹ Георгиевски, П. (2009) "Друштвени контекст кризе школе и облици школског насиља", *Социологија*, вол. 51, бр. 1, стр. 22.

¹¹² Војновић, М. (2011) Значај истраживања насиља у школама. У: *Насилнички криминалитет-етиологија, феноменологија, сузбијање*. Бања Лука: Факултет правних наука. стр.381-393.

6. Насиље у школи као облик преступничког понашања

Како је насиље у школи по свим емпиријским показатељима један од најчешћих и најчесталијих облика преступничког понашања после бежања са часова, о појму, врстама и формама насиља у школи ће се у наставку рада детаљније говорити.

Када говоримо о појмовном одређењу насиља у школи, слободно можемо да кажемо да се налазимо у парадоксалној ситуацији. С једне стране научна, медијска и шира друштвена јавност скоро деценију уназад говори о насиљу у школи као најзначајнијем проблему образовања и васпитања у савременом друштву, а са друге стране не постоји ниједна јединствена операционална дефиниција насиља у школи. Наравно, треба признати да је појаву насиља тешко дефинисати и постоји много разлога зашто је то тако. Као прво насиље у школи се манифестује у различитим облицима. Насиље није само физичко разрачунавање два ученика, које је најлакше уочити, насиље често јесте прикривено, као облик психичког насиља, које је скривено и од саме жртве и као такво непрепознатљиво широј околини. Такође, у оквиру различитих облика насиља постоји читав спектар врсти насилничког понашања, ударање, шутирање, шиканирање, псовање, називање погрдним именима, избегавање итд. Многе од ових врста насиља ученици често и не препознају као насиље. Насиље се затим манифестује у различитим формама, па познајемо насиље ученика према ученику, насиље ученика према наставнику, насиље наставника према ученику итд. Ови и слични проблеми заправо отежавају формулисање једне јединствене дефиниције насиља у школи.

У домаћој литератури аутори који се баве проблемом насиља најчешће се позивају на дефиницију коју је дао Драган Попадић, а који каже : „ На питање шта је то школско насиље, први одговор би био да је то насиље које се дешава у школи. Одговор је довољно добар да покрива највећи део онога што подразумевамо под школским насиљем, али поклапање није потпуно. Брзо се увиђа да би контекст требало проширити са школске зграде на школско двориште, можда и на пут од куће до школе и назад, али и да се под школским насиљем подразумевају и туче и

међусобна малтретирања ученика која се дешавају и ван простора који припадају школи.¹¹³

Када говоримо о иностраним ауторима, сигурно најчешће навођена дефиниција насиља јесте она коју је дао Дан Олвеус (D. Olweus), кога многи називају „оцем теорије о булингу“, а који каже : „ученик је злостављан (bullied) или виктимизиран када је више пута и трајно изложен негативним поступцима од стране једног или више ученика; уз то, силецијство (bulling) представља такав облик агресивног понашања којем је жртва *више пута* излагана и где постоји *несразмера моћи* (починилац је јачи појединац или група).”¹¹⁴

Ужу дефиницију насиља дао је Жужул¹¹⁵, по коме је насиље ужи појам од агресије и односи се само на груби, физички напад на другу особу или особе и има за циљ да повреди или нанесе бол тој особи или особама.

Приликом дефинисања појма насиља у школи треба водити рачуна и правити разлику између појма насиља у школи и вршњачког насиља. Школско насиље је шири или, прецизније, општији појам у односу на вршњачко насиље зато што школско насиље обухвата различите форме насиља и то насиље ученика над учеником, насиље ученика над наставником, насиље наставника над учеником или осталих запослених чланова у школи над учеником.

Божо Милошевић наглашава да се често не прави разлика и између појмова насиље у школи и школско насиље, да се ови термини користе «збркано» и да се зато не прави разлика између насиља у школи као социјалнопатолошке појаве и школског насиља као врсте друштвених девијација.¹¹⁶

Последњих десет година Влада Републике Србије је донела и усвојила низ докумената који се односе на превенцију насиља у образовноваспитним институцијама: *Национална стратегија за заштиту деце од насиља*, *Национални план акције за децу*, *Национална стратегија за младе*, *Општи протокол за заштиту деце од насиља, злостављања и занемаривања у образовноваспитним установама*,

¹¹³ Попадић, Д. (2009) *Насиље у школама*. Београд: Институт за психологију – UNICEF. стр. 1

¹¹⁴ Олвеус, Д. (1998). *Насиље међу дјецом у школи: Што знамо и што можемо учинити*. Загреб: Школска књига (превела Гордана В. Поповић).стр. 137.

¹¹⁵ Жужул. М. (1989) *Агресивно понашање, психологијска анализа*. Загреб: Радна заједница републичке конференције савеза социјалистичке омладине Хрватске.

¹¹⁶ Милошевић, Б. (2009) *Насиље у школи и школско насиље: Сусрет социјалне патологије и „црне педагогије“, Противуречности социјализације младих и улога образовања у афирмацији вредности културе мира*. Ниш: Филозофски факултет, Центар за социолошка истраживања. Стр.123-137.

Посебни протокол за заштиту деце/ученика од насиља, злостављања и занемаривања.

У оквиру ових докумената постоје и дефиниције насиља, које су углавном преузете из неких међународних докумената. Општа дефиниција насиља у тим документима гласи: "Злоупотреба или злостављање детета обухвата све облике физичког, односно емоционалног злостављања, сексуалну злоупотребу, занемаривање или немаран поступак, као и комерцијалну или другу експлоатацију, што доводи до стварног или потенцијалног нарушавања здравља детета, његовог преживљавања, развоја или достојанства у оквиру односа који укључује одговорност, поверење или моћ."¹¹⁷ Ово је иначе дефиниција Светске здравствене организације која је преузета и која се као таква користи и у документима које је донела Влада Републике Србије.

У оквиру *Посебног протокола за заштиту деце/ученика од насиља, злостављања и занемаривања*, документа који је донела и усвојила Влада Републике Србије, насиље се дефинише као „сваки облик једанпут учињеног или поновљеног вербалног или невербалног понашања које има за последицу стварно или потенцијално угрожавање здравља, развоја или достојанства деце/ученика”.¹¹⁸, ово је дефиниција која се налази и у оквиру *Закона о основама система образовања*, у члану 45. „Забрана насиља, злостављања и занемаривања.”¹¹⁹

Социолошко одређење насиља треба схватити веома широко. У *Социолошком лексикону*, М. Трипковић даје следећу дефиницију: „Насиље обухвата све оне акте и активности које се могу означити као употреба или претња употребом силе од стране субјеката (насилника) у односу на објекат (жртву), без обзира на то о којој врсти силе се радило, с циљем да се жртви посредно или непосредно нанесе бол или код ње изазове страх и патња, како би се њено понашање ставило под контролу извршиоца насиља.”¹²⁰

Социолошки приступ пружа један шири приступ разумевању насиља у школи, у контексту друштвених услова и утицаја у којима се насиље одиграва и у светлу социоекономских и демографских карактеристика актера у самом чину као и у

¹¹⁷ World Health Organisation <http://www.schooldevelopmentprogram.org/> преузето:10.08.2013.године.

¹¹⁸ Калезић-Вигњевић и сар. (2007) *Посебни протокол за заштиту ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама*. Београд: Министарство просвете Републике Србије. Доступно на: www.mps.rs.gov.rs/Protokolii/ преузето 12.08.2013.године

¹¹⁹ Закон о основама система образовања, доступан на: www.zakoni.rs

¹²⁰ Трипковић, М. Насиље (2008) *Социолошки речник* (приредили Мимица, А., Богдановић, М.) Београд: Завод за уџбенике стр.22.

светлу социо-економских и демографских карактеристика региона у којем се преступничко понашање одиграва.

6.1. Облици и врсте насиља у школи

Постоји велики број типологија насиља у зависности од актера, трајања, учесталости, контекста у ком се одиграва и сл. Тако можемо рећи да је насиље: политичко, медијско, групно, индивидуално, идеолошко, породично, стално, повремено, директно, индиректно итд.

Када говоримо о насиљу у школи најчешће прво помислимо на физички облик насиља. То јесте облик насиља који је најлакше уочити али има пуно врсти емоционално-психолошког, или манипулативног насиља над ученицима које је тешко препознати. У једној од најчешћих подела насиља у школи могу се разликовати следеће врсте насиља: физичко, вербално, психолошко, социјално које се често назива и индиректно, сексуално и електронско насиље.

Физичко насиље је облик насиља приликом кога се примењује, како и сам назив каже, физичка сила како би се повредио неки појединац или група, с циљем да се појединцу намерно нанесе нека бол или повреда. Ова врста насиља подразумева све врсте удараца, намерно гурање, разбијање, шутирање, дављење, чупање, отимање и уништавање ствари, шамарање, гађање, напад оружјем, тровање, паљење, посипање врућом водом, ускраћивање хране, сна и сл. Ове врсте физичког насиља се још означавају као директни облици физичког насиља јер починиоци у директном контакту наносе бол или повреда. Управо због тога овај облик насиља је најлакше уочити, те физичко насиље и одрасли и деца лако уочавају.

Емоционално (психолошко) насиље је насиље које обухвата различите врсте окрутног и понижавајућег понашања према другом ученику. То је облик насиља који није физичке природе и укључује понижавања, добацивања, уцене, претње, одбацивање, а може укључивати омаловажавања, етикетирање, игнорисање, вређање, уцењивање, називање погрдним именима, оговарање, подсмевање, исмевање, неприхватање, изнуђивање, манипулисање, претње, застрашивање, ограничавање кретања ученика и неке вербалне увреде. Поједине врсте овог облика насиља понекада је тешко уочити јер је реч о прикривеним и не тако лако уочљивим врстама насиља, тако нпр. ученици нижих разреда теже препознају поједине врсте

емоционалног насиља, као што је манипулисање или застрашивање, за разлику од ученика старијих разреда.

Социјално насиље обухвата понашања као што су: искључивање из групе вршњака, нарушавање туђег угледа, изолацију, причање лажи, ускраћивање информација некој особи, дискриминацију на основу различитости (дискриминација може бити на основу пола, нације, боје коже, или на основу озгледа), недружење, игнорисање, ширење гласина или прекидање пријатељства. Оно представља облик индиректног насиља приликом кога се повреда или штета жртви наноси посредно угрожавањем њених социјалних односа. Један од честиг социјалног насиља јесте дискриминација ученика који долазе из друштвено осетљивих друштвених група, као што су ученици ромске националне мањине, ученици са сметњама у развоју, ученици који долазе из породицама са ниским социо-економским стандардом итд. Код дискриминације као облика социјалног насиља треба напоменути да је она свуда па и у школи строго забрањена и кажњива, тако да жртва може да тужи суду онога који је вршио дискриминацију.

Вербално насиље је вређање нечијих осећања речима „, подразумева коришћење језичких чинова, говорних и писаних, који су усмерени на то да повреду нечија осећања, дају говорнику моћ или превласт над слушаоцем и послуже успостављању контроле над њим.“¹²¹

То може бити: потцењивање (када неко некоме каже да је глуп, ружан или га назива ружним именима), исмевање (када се неко некоме руга због висине, тежине, порекла, оцена и сл.), омаловажавање (када неко некоме каже да не вреди, да га нико не воли и сл.), уцењивање и претња (када се неко окривљује за нешто што није урадио). Данас се ученици називају различитим погрдним именима и то не само док се свађају већ и свакодневной комуникацији, другови се међусобно при сусрету поздрављају са „здрво кретену“, „где си дебилу“...и сл. То само показује да је све већи број ученика који вербално насиље не доживљава као облик насиља и да су и млади али и одрасли, али друштво уопште постали пермисивни према овом облику насиља.

¹²¹ Анђелић-Николенцић, В. (2014) Вербално насиље као део језичког понашања у студенској популацији. У: *Насиље у Србији-узроци, облици, последице и друштвена реакција*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија. стр. 246-255.

Сексуално насиље над ученицима је облик насиља где се ученици наводе на сексуалну активност и то не мора да буде само сексуални чин, већ може обухватити различите начине злоупотребе ученика са циљем да пружи задовољство другој старијој особе запосленој у школи. Сексуалним насиљем сматрају се: нежељени сексуални чин, напаствовање, ласцивно коментарисање, непристојни предлог на сексуални чин, ширење прича, сексуално додиривање, упућивање порука са ласцивним коментарима, фотографисање, коришћење фотографија за децију порнографију, телефонски позиви итд. Сексуално насиље се дешава када се неко против његове/њене воље додирује по интимним деловима тела, када му се упућују безобразне речи, показују порнографске слике или се присиљава на сексуалне односе. Иако подаци многих истраживања и у нашој земљи и у свету показују да је сексуално насиље у школи најмање учестало, на основу самоисказа ученика, у неким проценама као што је студија Уједињених Нација о насиљу над децом (UN Study on Violence against Children) се процењује да је у свету 150 милиона девојчица и 73 милиона дечака испод 18 година искусило сексуални однос или неки други вид секауалног насиља само током 2002. године. Ово је веома специфичан облик насиља који ученици нерадо пријављују као облик насиља који су доживели у школи из страха да не буду етикетирани и посрамљени.¹²² Највећи проблем код сексуалног насиља представља откривање и доказивање самог насиља, јер жртве овог облика насиља најчешће ћуте или о самом чину насиља говоре тек неколико година после самог дешавања.

Данас је једно од најраспрострањенијих насиља, како у свету тако и код нас, посебно међу ученицима основне и средње школе, *електронско насиље*. Оно обухвата сваку употребу мобилних телефона, интернета, електронске поште и посебно употребу друштвених мрежа у сврху да се ученици осрамоте, исмеју, заплаше од стране других ученика. Насиље путем мобилних телефона и интернета је снимање некога без дозволе и слање другима фотографија или узнемиравање некога позивима, СМС и и-мејл порукама. Међу адолесцентима све све више корисе друштвене мреже (facebook, twitter, youtube, instagram) за ширење порнографског садржаја. Много је примера где су се овакве врсте насиља завршавале смртним случајем, јер адолесценти нису могли да се изборе са таквом врстом насиља и реакцијом друштва. У последње време електронско насиље је добило још један нови облик, а реч је о насиљу путем

¹²² Подаци наведени према: *Tackling Violence in Schools: A global perspective* (2012) New York: Office on the Special Representative of the Secretary General on Violence against Children. стр.7.

друштвене мреже Facebook, Twiter, Instagram..и сл. По идентичном сценарију који подразумева отварање групе на Facebook-у с насловом којим се, вређајући другог ученика, позивају вршњаци да се придруже коментарима и своју негативну енергију усмере на изабрану жртву. Насиље на Facebook-у узима све више маха међу основношколском популацијом. Поред друштвених мрежа све више се користи мобилни телефон путем кога се шаљу текстуалне поруке или видео материјали са садржајима који вређају неку особу на различите начине. Такве поруке се веома брзо шире, уз помоћ једног клика, и готово их је немогуће зауставити. Како се електронско насиље све брже шири и поприма скоро свакодневно нове начине насиља, јављају се и нови термини који прате такве радње. Тако постоји појам сајбербулинг (syberbullying) који подразумева насилника који свој идентитет не открива и који има широку публику за презентацију свог насиља.

У *Закону о основама система образовања и васпитања* у Републици Србији, у члану 45. који се односи на забрану насиља, злостављања и занемаривања и установи облик електронског насиља није наведен, односно оно није законом забрањено. Тако у члану 45. *Забрана насиља, злостављања и занемаривања* се прописује : „У установи је забрањено: физичко, психичко и социјално насиље, злостављање и занемаривање деце и ученика, физичко кажњавање и вређање личности, односно сексуална злоупотреба деце и ученика или запослених“¹²³, што указује на потребу преформулисања овог члана и заштиту ученика од електронског насиља у школи.

Постоји и другачија подела насиља, по којој се насиље дели на две основне врсте: физичко и вербално насиље, а у оквиру ових врста можемо да препознамо четири подврста насиља и то: емоционално насиље, културно насиље, игнорисање и економско насиље или изнуђивање новца.¹²⁴

Социолог Ж.М.Димеј (Dumay)¹²⁵ је насиље у школи поделио на три облика. Први облик је егзогени или спољашњи облик насиља, при чему напомиње да је он спољашњи у односу на школу, и ту убраја крађе, рекетирање ученика или наставника, ломљење итд. Други облик је насиље у школи које, по њему, показује облик “школске

¹²³ *Закон о основама система образовања и васпитања*, доступно: www.zakoni.rs.

¹²⁴ Наведено према: Сесар, К. (2011) Објележија вршњачког насиља. *Летопис социјалног рада*. 18(3), стр.497-526.

¹²⁵ Dumay , М. Ј. (1994). *L 'école agresée: Reponses à la violence*, Paris: Belfond. (наведено према Георгиевски, П. (2009) "Друштвени контекст кризе школе и облици школског насиља" *Социологија*, вол. 51, бр. 1, стр. 22.

нецивилизованости”, и тај облик насиља показују ученици провоцирањем туча, гласним изражавањем незадовољства и др. То су нервозни ученици који често изазивају туче. Трећи облик је облик антишколског насиља, окренутог против школе који се манифестује кроз неповерење у школу као институцију.

Такође, постоји подела (Baldry) на директно и индиректно насиље. Под директним се подразумева: физичко повређивање, називање погрдним именима, узимање туђих ствари и претње. Под индиректним се подразумева ширење гласина и намерно одбијање да се разговара са одређеном особом.¹²⁶

У студији Уједињених Нација о насиљу - *Study on Violence against Children*¹²⁷, која представља прву свеобухватну студију једне међународне организације о насиљу над децом, укључујући и насиље у школи, идентификована су четири главна облика насиља у школи: *bullying* (малтретирање), сексуално и родно засновано насиље, физичко и психолошко насиље.

Када говоримо о облицима и врстама насиља у школама у Републици Србији, треба рећи да у документима која користе стручни тимови за заштиту ученика од насиља, као и педагози, социолози, психолози и остали чланови стручног тима, постоји подела свих облика насиља у три нивоа.

Према Правилнику о безбедности и процедурама поступања у ситуацијама насиља¹²⁸, документу који поседује свака школа, а који се ослања на Посебан протокол за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања¹²⁹, све облике насиља можемо сврстати у три основне категорије или у три нивоа, а то су:

¹²⁶ Baldry, C. A. (2003). *Bullying in Schools and Exposure to Domestic Violence*. *Child Abuse Neglect*, Vol. 27, 713-732. Наведено према: Недимовић, Т., Биро, М. (2013). *Ко су жртве вршњачког насиља?*. Зборник Института за педагошка истраживања, 45(1), 150-168.

¹²⁷ Наведено према: *Tackling Violence in Schools: A global perspective* (2012) New York: Office on the Special Representative of the Secretary General on Violence against Children. стр.5.

¹²⁸ Правилник о безбедности и процедурама поступања у ситуацијама насиља има свака основна школа. За све основне школе овај правилник је исте структуре и садржине, јер се он ослања на *Посебан протокол* и процедуре су обавезујуће за све школе. Сви запослени у школи упознати су са правилима и процедурама, а у неким основним школама правила и процедуре су истакнуте на видно место. Доступно: *Правилник о безбедности и процедурама поступања у ситуацијама насиља у образовнонаставним институцијама*. Доступно: www.paragraf.rs/propisi/pravilnik_o_protokolu_postupanja_u_ustanovi.html.

¹²⁹ *Посебним протоколом* уређују се интерни поступци унутар система и посебних установа. *Посебним протоколом за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања*¹²⁹, израђеног и усвојеног 2007. године, детаљније се разрађује интерни поступак у ситуацијама дешавања насиља, злостављања и занемаривања. Овим документом се такође пружа оквир за превентивне активности. У *Посебном протоколу* су представљене превентивне активности и дефинисане процедуре у заштити деце од насиља, у којима је прецизирана улога свих који су

- облици насиља првог нивоа тежине,
- облици насиља другог нивоа тежине и
- облици насиља трећег нивоа тежине.

Онда и решавање насиља можемо сврстати у три нивоа, у зависности од тога ко је одговоран у решавању поменутих облика насиља.

Облике насиља на првом овом нивоу (Табела 2) решава одељењски старешина у оквиру свог одељења. Другим речима, решавање насиља овог нивоа тежине спада у домен одељењског старешине и одељења као колектива.

Табела 2. ОБЛИЦИ НАСИЉА ПРВОГ НИВОА

Физичко насиље	Психичко насиље	Социјално насиље	Сексуално насиље	Електронско насиље
ударање	исмевање	добацивање	добацивање	узнемиравање
гурање	омаловажавање	подсмевање	псовање	„зивкање“
чупање	оговарање	игнорисање	ласцивни коментари	слање узнемиравајућих порука: СМС-ом, ММС-ом, путем WEB-сајта.
гребање	вређање	искључивање	ширење прича	
штипање	ругање	фаворизовање		
саплитање	називање	насилно дисциплиновање	сексуално додиривање	
шутирање	псовање		гестикулација	
прљење	етикетирање		ширење гласина	
уништавање				
имовине	имитирање			
гађање	„прозивање“.			

Извор: *Правилник о безбедности и процедурама поступања у ситуацијама насиља у образовно-васпитним институцијама.*

Решавање насиља другог нивоа тежине (Табела 3) захтева, поред одељењског старешине, активирање и целокупне унутрашње заштитне мреже, коју чине: директор, педагог, психолог, одељењски старешина, тим за заштиту ученика од насиља, злостављања и занемаривања, вршњачки тим ученика за превенцију насиља у школи, ученик и родитељ/старатељ, дежурни наставник, школски полицајац, помоћно-техничко особље. Посебно је важно учешће ученика и родитеља/старатеља у решавању проблема ради консултација и саветодавног рада, осим у случајевима

укључени у рад и живот образовно-васпитних установа. На основу овог документа се детаљније разрађују интерни поступци у ситуацијама дешавања насиља.

угрожавања сигурности и безбедности ученика (процена је у домену рада тима за заштиту ученика).

Табела 3. ОБЛИЦИ НАСИЊА ДРУГОГ НИВОА

Физичко насиље	Емоционално/ психичко насиље	Социјално насиље	Сексуално насиље	Електронско насиље
шамарање	претње	игнорисање	сексуално додиривање	Блогови,
гажење	уцењивање	неприхватање	показивање интимних делова тела	огласи,
отимање	одбацивање	национализам	показивање порнографског матерјала	клипови, четови
цепање одеће	забрана комуницирања	неукључивање	свлачење	
уништавање имовине	манипулисање	сплеткарење		
измицање столице	искључивање			
чупање за косу				снимање камером против воље појединаца

Извор: *Правилник о безбедности и процедурама поступања у ситуацијама насиља у образовноаспитним институцијама.*

Решавање облика насиља трећег нивоа тежине (Табела 4) налаже, поред унутрашње заштитне мреже, активирање и тзв. спољашње заштитне мреже, а њу чине центар за социјални рад, Полицијска управа (јединица полицијске управе), локална здравствена установа, Просветна инспекција или служба стручно-педагошког надзора.

Табела 4. ОБЛИЦИ НАСИЉА ТРЕЋЕГ НИВОА

Физичко насиље	Емоционално/ психичко насиље	Социјално насиље	Сексуално насиље	Електронско насиље
туче	заstraшивање	претње	подвођење	снимање сексуалног садржаја
дављење	учењивање	изолација	изнуђивање и принуда на сексуални чин	дечија порнографија
бацање	рекетирање	дискриминација	силовање	дистрибуција порнографских слика и филмова.
опекотине	навођење на коришћење психоактивних супстанци	расизам		
ускраћивање воде и хране	укључивање у секте			
излагање ниским температурама напад оружијем				

Извор: *Правилник о безбедности и процедурама поступања у ситуацијама насиља у образовноаспитним институцијама.*¹³⁰

У оквиру основне и средње школе процену нивоа ризика врши *Тим за заштиту ученика*. У зависности од процене нивоа ризика доноси се одлука о начину решавања и о томе да ли се случај решава у школи, или случај решава школа у сарадњи са другим релевантним установама или се, пак, случај прослеђује надлежним службама.

Насиље је веома комплексна појава и не постоји јасна граница између различитих облика насиља у школи. Веома често насилне ситуације чији су актери ученици или ученици и наставници обухватају истовремено већи број облика насиља. На пример то може бити физички обрачун приликом кога ће ученик и вербално вређати другог ученика, можда на основу неке националне припадности, те ће и истовремено вршити дискриминацију другог ученика.

¹³⁰ Доступно на: www.mps.rs.gov.rs/protokoli

6.2. Подела насиља у школи према актерима

Проблем насиља у школи је веома комплексан и поред различитих облика и врста насиља у школи постоји постоји и подела насиља у зависности ко су учесници (актери) у самом чину насиља, да ли су то само ученици или и ученици и наставници. Најучесталија врста насиља у школи на основу ове поделе је насиље ученика над учеником, али то није и једина форма. Треба рећи да у школи постоји и насиље ученика над наставником, насиље наставника над учеником или других одраслих чланова који су запослени у школи над децом.

И у *Посебном протоколу о заштити деце/ученика од насиља, злостављања и занемаривања*¹³¹, документу који је донела и усвојила Влада Републике Србије, насиље се према актерима у насиљу дели на: насиље међу децом, насиље над децом од стране одраслих који су запослени у школи и насиље над децом од стране одраслих који нису запослени у школи.

Све чешће се могу чути захтеви да проучавање насиља мора обухватити и истраживање насиља наставника према наставнику, као и насиља родитеља према наставнику и наставника према родитељу.

6.2.1. Насиље ученика над учеником

Прва форма насиља у школи је *насиље ученика над учеником*. Насиље ученика над учеником, или, како се још назива у литератури, *насиље међу децом*¹³², најчешће поприма облик физичког, вербалног, емоционалног (психолошког), сексуалног или електронског насиља. Као посебну врсту унутар насиља ученика над учеником треба споменути силецијство или, како се још назива у домаћој и иностраној литератури, поновљено вршњачко насиље. У англосаксонском говорном подручју за овакву врсту насиља користи се термин *bullying*. Термин потиче од речи *bully*, која на енглеском значи силеција, насилник, свађалица. У српском језику не постоји реч која се поклапа са значењем речи *bullying*, па се у нашем језику она најчешће преводи као силецијство или малтретирање, а акценат је стављен на поновљено насиље једног преступника.

¹³¹ Доступно на: www.mps.rs.gov.rs/Protokoli/ преузето 04.04.2011.

¹³² Крмек, (2006) Крије ли се у вашем детету жртва или насолно понашање. Доступно на: www.vasezdravlje.com/чланак/преузето; 04.12.2012.

Проучавање вршњачког насиља (енг.bullying) почело је 70-тих година прошлог века у Шведској. Прву дефиницију булинга дао је Ден Олвеус (Olweus) који наводи: "Ученик је злостављан (bullied) или виктимизиран када је више пута и трајно изложен негативним поступцима од стране једног или више ученика; уз то, силецијство (bullying) представља такав облик агресивног понашања којем је жртва *више пута* излагана и где постоји *несразмера моћи* (починилац је јачи појединац или група)".¹³³ По њему, булинг је агресивно понашање које:

- укључује намеру да се неко унесрећи или уништи,
- постоји у односима где је дисбаланс моћи и снаге,
- понавља се.¹³⁴

И у дефиницији коју је дао Ригби (Rigby) акценат је стављен на понављање самог чина насиља и несразмерној моћи насилника и жртве. По њему "насиље међу децом (међувршњачко насиље или булинг) дефинише се као облик агресивног понашања у којем постоји несразмерна моћи између детета насилника и детета жртве где насилник има већу моћ."¹³⁵

Насиље ученика над учеником може бити и расно, религијско или културно као вид вређања на националној, расној и религијској основи. У том контексту ученици који долазе из друштвено осетљивих група често су жртве насиља од стране других ученика, где се дискриминација на основу личних својства јавља као облик насиља. Према *Закону о забрани дискриминације* у нашој земљи « лична својства су раса, боја коже, преци, држављанство, национална припадност, етничко порекло, језик, верска или политичка уверења, пол, родни идентитет, сексуална оријентација, инвалидитет, брачни и породични статус, генетске особености, здравствено стање, имовинско стање, осуђиваност, старосна доб, изглед, чланство у политичким, синдикалним и другим организацијама»¹³⁶.

¹³³ Олвеус, Д. (1998) *Насиље међу дјецом у школи. Шта знамо и шта можемо учинити*. Загреб: Школска књига. стр.99.

¹³⁴ Наведено према: Попадић, Д. *Насиље у школи*. (2009) Београд: Институт за психологију. (доступно и у електронском издању)стр. 137.

¹³⁵ Rigby, K. (2002). *A meta-evaluation of methods and approaches to reducing bullying in pre-schools and early primary school in Australia*. Canberra: Attorney-General's Department. Наведено према: Велки, Т. (2012) Улога неких обитељских чинбеника у појави насиља међу дјецом. *Психологијске теме* 21(1), стр. 29-60.

¹³⁶ Наведено према: www.euractiv.rs/ljudska-prava/diskriminacija-problem srpskog drustva. Преузето: 20.01.2015.

Ученици из друштвено осетљивих група су ученици који долазе из материјално угрожене породице, ученици без родитељског старања, ученици из једнородитељске породице, ученици ромске националне мањине, ученици са инвалидитетом, ученици са хроничним болестима, избеглице и расељена лица.¹³⁷

Ученици са инвалидитетом, ученици са неком дисфункцијом, ученици ромске националне мањине су под већим ризиком за изложеност насиљу у односу на осталу децу, јер насилници углавном бирају жртве које су плашљиве, физички слабије или у неравноправном положају у односу на насилника. Аутори Холзбауер (Holzbauer) и Бервен (Berven)¹³⁸ писали су о „малтретирању“ као синониму за буллинг, који ови аутори сматрају за посебну врсту насиља према особама са инвалидитетом и дефинишу га као „непожељно досађивање, узнемиравање, присиљавање, изругивање или претње особи с инвалидитетом”.¹³⁹ Нека истраживања у Великој Британији показују да су деца из маргинализованих група значајно више, чак два до три пута више, изложена ризику од насиља. Деца са инвалидитетом су мање интегрисана у вршњачку групу и имају мање пријатеља који би их штитили.¹⁴⁰

Ученицима је из социјалних, економских, психолошких, здравствених или неких других разлога неопходна подршка. Међутим, поједини ученици нису довољно упознати са потребом ученика који долазе из друштвено осетљивих група и не знају шта значи подршка, па се према таквим ученицима понашају насилно. Ученици из друштвено осетљивих група су често мете подсмевања, одбацивања, исмевања, а неретко су и жртве физичког насиља, посебно ако говоримо о ученицима ромске националне мањине. У пракси је однос ученика, али и наставника, према ученицима из друштвено осетљивих група или претерано сажалење или потпуно одбацивање. Постоје бројне препреке за школовање ученика из ових друштвених група, углавном због предрасуда и стереотипа и на њима заснованим негативним ставовима ученика али понекада и наставника. Зато су веома битна истраживања услова у којима се ученици из друштвено осетљивих група образују јер сведоче о мери у којој школа као институција обезбеђује могућности за њихов развој.

¹³⁷ Жикић, М. (2008) *Водич кроз развојне сметње*. Пројекат Другачији заједно. Ниш. стр.5

¹³⁸ Holzbauer, J. J. & Berven, N. L. (1996). Disability harassment: A new term for a long-standing problem. *Journal of Counseling & Development*, 74 (5), 478–486.

¹³⁹ Наведено према: Сесар, К. (2011) Објележија вршњачког насиља. *Летопис социјалног рада*. 18(3), стр.497-526.

¹⁴⁰ Cowie, H., & Wallace, P. (2000). *Peer support in action*. London: Sage. Наведено према: Попадић, Д. (2009) *Насиље у школи*. Београд: Институт за психологију, стр. 119. (књига је доступна и у електронском издању).

У Републици Србији је УНИЦЕФ у сарадњи са Тимом за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије почео са реализацијом пројекта *Пружање додатне подршке ученицима из осетљивих група у предуниверзитетском образовању*. До сада су урадили студију која пружа преглед институционалног и законског оквира, политика и мера усмерених на унапређење образовања сиромашне деце и деце из рањивих група у Србији (са посебним освртом на мере у оквиру система образовања и социјалне заштите)¹⁴¹.

6.2.2. Насиље ученика над наставником

Друга форма насиља у школи је *насиље ученика над наставником*. Када кажемо насиље у школи прво помислимо на насиље међу ученицима. Међутим, постоји и други угао гледања на насиље у школи. Поред насиља које ученици врше над својим вршњацима у школи, све је више примера инцидената у којима наставници трпе насиље од ученика. Последњих година много је таквих примера, што показује да има места за осећање угрожености наставника у школи. У медијима последњих година често можемо чути и прочитати како је ученик физички насрнуо за време часа на наставницу јер није био задовољан оценом коју је добио, како је ученик псовао и претио наставници да ће је пребити после школе такође незадовољан оценом коју му је наставница закључила, а све чешће смо сведоци и како ученици снимају наставнике за време часа и те снимке постављају на друштвене мреже са циљем да што већи број ученика погледа и коментарише снимак.

Није новина да наставник својим ауторитетом често код ученика изазива отпор који се код ученика јавља или према предмету који наставник предаје или према самом наставнику. Однос наставник - ученик, како каже Миомир Ивковић, није увек задовољавајућ: „Ученици су оптерећени наставним градивом. Наставни садржаји нису примерени њиховом узрасту. Школа угњетава њихову личност, присиљава их да раде оно што не воле и што их не интересује. Све је потчињено

¹⁴¹ *Пружање додатне подршке ученицима из осетљивих група у предуниверзитетском образовању* доступно: <http://www.unicef.rs/novosti/analiza-utica-ja-politika-pruzanje-dodatne-podrske-ucenicima-iz-ose6a87d9a680e42f01b2029c4be0760688.html>. преузето: 15.02.2015.

оценама и сведочнству. У немогућности да испуне ове захтеве, деца реагују агресивним понашањем.¹⁴²

Родитељи имају велику улогу у играђивању односа који ће ученик имати према наставнику. Последњих година родитељи сами имају агресивни однос према наставницима често врше вербално насиље над наставницима, пред другим родитељима или ученицима, омаловажавају рад наставника, а не тако ретко се деси и да се физички обрачунавају са наставницима. Својим понашањем су пример својој деци, те је такво понашањеродитеља према наставницима један од разлога зашто се и ученици понашају агресивно према наставницима.

Посебан облик насиља, који није део овог истраживања али који свакако треба испитати као облик насиља у неким будућим истраживањима, јесте насиље родитеља над наставницима последњих недеља на крају школске године. Велики број родитеља тада врши притисак на саме наставнике или директоре како би обрзбедили боље оцене својој деци.

6.2.3. Насиље наставника над учеником

Трећа форма насиља у школи је *насиље наставника над учеником*. Под "насиљем над децом се подразумевају такви односи и понашања појединаца, друштвених група и институција и глобалних друштава према деци која почивају на примени силе и у којима се наноси бол, физичка или психичка оштећења, угрожава здравље и интегритет личности и осујећује њихов развој".¹⁴³ Насиље над ученицима може бити: физичко, вербално, психичко, сексуално и ређе електронско. Петре Георгиевски наводи да у школи постоји насиље наставника према ученицима, да су ти облици различити и могу бити вербални облици насиља наставника према ученику, као што су етикетирање ученика речима „глупак“, „незналица“, „циркузант“ и сл.; могу бити и облици невербалне комуникације кроз гримасе лица које прави наставник или погледе наставника; могу бити и физички облици насиља, као што је:

¹⁴² Ивковић, М. (2009) Агресивност ученика основне школе према наставницима, *Противуречности социјализације младих и улога образовања у афирмацији вредности културе мира*, Ниш, Филозофски факултет, Центар за социолошка истраживања, стр. 137-154.

¹⁴³ Милосављевић, М. (2003) *Девиијације и друштво*, Београд, Издавачка кућа Драганић, стр.224.

шамарање, истезање ушију, ударање чврге и сл.; па чак и сексуални облици насиља, или као Георгиевски наводи, педофилија.¹⁴⁴

Олвеус (Olweus) је насиље наставника према ученику дефинисао као "јавно изношење деградирајућих негативних коментара о ученицима"¹⁴⁵. Насиље између наставника и ученика је насиље које се дешава током редовне наставе. Различите врсте насиља се одигравају углавном у интерперсоналном облику. Насиље наставника према ученику још више повећава насиље и повећава неповерење и јаз између наставника и ученика. Насиље наставника над учеником је један од облика насиља над децом. Насиље наставника према ученику, као и ученика према наставнику су облици насиља који су ређе били предмет истраживања. У приказу насиља у школама у 17 европских земаља¹⁴⁶, само се у два извештаја спомиње насиље наставника над учеником, што указује на потезу да се овај проблем, који постоји и не треба га прикривати, још више осветли.

7. Социо-економски и демографски фактори ризичног понашања ученика средње школе

Социолошко проучавање преступничког понашања у школи подразумева разумевање феномена преступничког понашања у оквиру конкретног друштва. Развој младих људи се одвија у врло сложеном социјалном окружењу и под утицајем је бројних како индивидуалних односно личних фактора тако и социо-економских и демографских фактора. Најзначајнији су фактори личности и фактори социјалне средине. Мишљења теоретичара који су се бавили факторима који могу да утичу на настанак неких облика преступничког понашања нису се мењала од осамдесетих година прошлог века до данас. Још средином осамдесетих година прошлог века, Милутиновић је све факторе који делују на јављање преступничког понашања поделио на две групе: на егзогене факторе и личне факторе. У егзогене факторе је убрајао: урбанизацију, индустријализацију, дефицијентну породицу, недостатке у

¹⁴⁴ Георгиевски, П. (2007) Друштвени контекст кризе школе и облици школског насиља, *Омладина Балкана између насиља и културе мира*, Ниш, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, стр. 31-45.

¹⁴⁵ Наведено према: Попадић, Д. (2009) *Насиље у школи*, Београд, Институт за психологију, стр.99. (књига је доступна и у електронском издању).

¹⁴⁶ Smith, P.K. (2003) *Violence in school: The Response in Europe*. London: Routledge, str. 121.

образовањау, материјалне факторе (као што су сиромаштво и богатство).¹⁴⁷ Шелих сматра да је за истраживање и разумевање преступничког понашања у одређеном друштвеном контексту од посебног значаја „социјална карта“ ученика. По овом аутору „преступничко понашање младих одређују етиолошки фактори, који се деле на: а) факторе који су везани за личност и б) факторе социјалне средине (дефицијентна и деградирана породица, материјално-економске прилике, недостаци и неуспех у школском образовању и васпитању, негативан утицај вршњачких група, неадекватно коришћење слободног времена, средства масовне комуникације са негативним садржајима и др....). Сви наведени фактори су у каузалној вези и као такви су условљени са чиниоцима личности младе јединке.“¹⁴⁸

Оно што је битно за једно социолошко истраживање није да ли социјално окружење утиче на развој и понашање појединца, јер неоспорно је да утиче, и многа досадашња истраживања то доказују. Нас више занима који фактори највише утичу на понашање појединаца и да ли ће оно на појединца утицати позитивно или негативно. Зато је важно проучавати преступничко понашање ученика у контексту ризичних чинилаца који повећавају вероватноћу таковог понашања.

Резултати досадашњих истраживања показују да се у ризичне чиниоце који утичу на преступничко понашање адолесцената најчешће убрајају:

- породица (породични односи, насиље у породици, дисфункционална породица, васпитна улога породице, историја проблема у понашању у породици, алкохолизам, наркоманија итд.);
- друштвена средина (социокономски чиниоци, незапосленост, сиромаштво, насиље у медијима, миграције, пермисивни став друштва према насиљу сл.);
- школа (слаб успех у школи, вршњачке групе; однос наставника према ученику);
- вршњачки фактори (отуђеност, изолација од вршњачких група, али и укључивање у вршњачке групе са проблемима у понашању и сл.).¹⁴⁹

¹⁴⁷ Милутиновић, М. (1981) *Основи феноменолошких и етиолошких проблема омладинске делинквенције*. Београд: Осврти.

¹⁴⁸ Шелих, А. (1988). Омладина, преступништво и правичност. У зборнику радова *RECUEIL DES TRAVAUX XXII*, 1-3 Нови Сад: Правни факултет, стр. 219-227.

¹⁴⁹ Југовић, А. (2004) Ризична понашања омладине. У: Николић, М., Михаиловић, С. *Млади изгубљени у транзицији*. Београд: Центар за проучавање алтернатива. Стр. 177-204.; Стојадиновић, С. (2004) *Фактори ризика и протективни фактори за усвајање ризичних понашања: употреба дувана, алкохола и дроге у адолесценцији*. Нови Сад: Медицински факултет

Од свих наведених фактора већина аутора се слаже да су породица и породични односи најважнији. Било да говоримо о нуклеарној, проширеној, савременој или породици са једним родитељем оно што представља стуб сваке породице јесу породични односи мужа и жене и родитеља и деце. Породица има значајан утицај на социјални развој и социјално понашање младих. То се испољава на два начина:¹⁵⁰

1. непосредно - преко модела понашања родитеља и вредности које су садржане у њиховом понашању
2. посредно - преко утицаја који произилазе из опште породичне климе, процена актуелних догађаја и ситуација, и понашања родитеља у вези са њима.

О породичним факторима који су значајни за настанак насиља међу децом писао је и Олвеус (Olweus), који је сматрао да су три фактора у породици пресудна, а то су: родитељски односи, агресивност родитеља и занемаривање детета.¹⁵¹ Породични односи који су испуњени љубављу, слогом, поштовањем, уважавањем другог, толеранцијом, деци дају осећај припадности, сигурности, повезаности и осећај да су вољена. Деца која одрастају у таквим породичним односима углавном постају уравнотежени људи, сигурни у себе, са позитивним особинама.

Савремена породица је доживела трансформацију васпитне улоге и данас постоје многи фактори који отежавају васпитну улогу породице, а неки од фактора које наводи Станоје Ивановић су:

- неповољна социјална обележија породице (материјална, образовна, културна);
- запосленост родитеља и одсуство од куће;
- занемаривање радних активности деце и учешће деце у породичним обавезама;
- непотпуна породица и поремећени породични односи у породици;
- постављање непримерених захтева у односу на могућности деце;
- несклад између школе и породичног васпитања.¹⁵²

¹⁵⁰ Ивановић, С. (1997) *Социологија и образовање*. Јагодина: Учитељски факултет, стр. 191.

¹⁵¹ Олвеус, Д. (1998) *Насиље међу децом у школи*. Загреб: Школска књига.

¹⁵² Ивановић, С. (1997) *Социологија и образовање*. Јагодина: Учитељски факултет, стр. 193.

У годинама које су иза нас, услед друштвене и економске кризе, које су довеле до сиромаштва, незапослености, болести, урушавања општих вредности, ескалације насиља, ни породица, и унутар ње породични односи, нису одолели променама. У борби за егзистенцијом и преокупирани социо-економским проблемима услед оптерећености послом, родитељи су изгубили континуирани однос са децом. Често чујемо родитеље који говоре како немају времена да се посвете деци онолико колико би они то желели. Свакодневне обавезе око посла и борбе за егзистенцијалне проблеме довеле су до редукције социјалних контаката у породици. Дошло је до нарушавања породичних односа и до дисфункционалне породице. „Дисфункционална породица је она породица у којој долази до нарушавања унутарпородичних односа, и то као последица друштвене кризе и услед социјалних проблема.“¹⁵³ То је породица која се није трајно распала али у таквој породици породични односи су испуњени свађом, страхом, вређањем, често и физичким насиљем. У таквој породици не постоје разговори, договори, разумевање и деца која одрастају у породицама са таквим породичним односима се осећају несигурно, склони су агресивном понашању према другима, недовољно вољено и заштићено. „Свакодневно искуство као и бројна истраживања доказују да су многи недостаци породичне средине (брачне несугласице, насиље у породици, разарање породице, неморално понашање људи, душевни поремећај родитеља) често узрок стрепње и несигурности деце, а када одрасту таква деца и показују озбиљне сметње у прилагођавању на захтеве нове социјалне средине.“¹⁵⁴ Такви односи у породици погодују развоју преступничког понашања код деце. И Тард (Tarde) је сматрао да „средина, а нарочито породица коју одликује небрига за потомство и материјална оскудица, условљава асоцијално понашање младих.“¹⁵⁵

Резултати једног од истраживања корелације између изложености насиљу у породици и изложености насиљу у школи показују да постоји висока статистички значајна корелација између изложености насиљу у породици и изложености насиљу у школи и да су деца која су изложена различитим облицима насилног понашања у

¹⁵³ Јовановић, Н. (2009) Дисфункционална породица и малолетничка делинквенција. У: *Противуречности социјализације младих и улога образовања у афирмацији вредности културе мира*. Ниш: Филозофски факултет. Центар за социолошка истраживања. стр.193-201.

¹⁵⁴ Наведено према: Димитријевић, С. Д. (2014). *Породица као агенс социјализације у транзиционом друштву - социолошки аспект*. Зборник радова Филозофског факултета у Приштини, (44-1), 237-247.

¹⁵⁵ Љубичић, М. (2012). Породица и делинквенција - анализа уџбеничке грађе о утицају породице на малолетничко преступништво. *Социолошки преглед*, 46(3), 417-440.

породици често жртве и насилног понашања у школи.¹⁵⁶ Поред породичних односа супружника, на васпитање и понашање детета у породици, како су и многа истраживања показала, утичу и васпини стилови родитеља. Резултати истраживања¹⁵⁷ показују да је „ауторитаран родитељски стил најбољи предиктор насилнога понашања код деце, јер су ауторитарни родитељи хладни и строги, бескомпромисни, гуше сваку иницијативу, спонтаност и слободу мишљења, постављају високе захтеве и очекују да се дијете слепо придржава постављених правила, врло често уз употребу силе.“¹⁵⁸ Деца која одрастају у породицама у којима постоји насиље родитеља над децом или насиље међу супружницима, уче агресивни модел понашања и преносе га у школу.

Поред породичних односа и социо-економски чиниоци као што су: сиромаштво, незапосленост, необразованост, материјални статус, економске кризе, насиље у медијима, неки су од фактора који погодују развоју и ширењу преступничког понашања младих. Постоји велики број истраживања који својим резултатима показују да у периодима економске кризе у друштву, која доводи до економске неизвесности и несигурности, долази и до повећаног испољавања агресивног понашања. Ако пратимо само тренд у Републици Србији видећемо да је интензитет насиља међу ученицима основних и средњих школа почео да расте са распадом СФРЈ, да би свој врхунац достигао почетком двадесет првог века као пожељан модел понашања. Почетком деведесетих година прошлог века, дошло је до великих друштвено-економских, политичких и социјалних промена у нашој земљи, узроковане распадом Југославије, ратним дешавањима на просторима бивших југословенских република, инфлацијом и сл. То је био само почетак урушавања социо-економских услова живота у Србији тога времена, и године које су долазиле после донеле су само осиромашење знатног броја становништва, хиперинфлацију, велику незапосленост, санкције, пада друштвеног стандарда, ерозију морала и вредности. Сиромаштво у породици и осиромашено окружење „производи разне врсте фрустрација и честе егзистенцијалне страхове па се насиље јавља као реакција

¹⁵⁶ Стјепановић-Захаријевић, Д. (2009) Породица као ризични фактор узрочности насиља у школи. У: *Противуречности социјализације младих и улога образовања у афирмацији вредности културе мира*. Ниш: Филозофски факултет. Центар за социолошка истраживања. стр.167-179.

¹⁵⁷ Baldry, A.C. i Farrington, D.P. (2000). Bullies and delinquents: Personal characteristics and parental styles. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 10, 17-31.; Klarin, M. (2002). Dimenzije obiteljskih odnosa kao prediktori vršnjačkim odnosima djece školske dobi. *Društvena istraživanja*, 11(4-5), 805-825.

¹⁵⁸ Велки, Т. (2012) Улога неких обитељских чинбеника у појави насиља међу дјецом. *Психологијске теме* 21(1), стр. 29-60.

на њих.¹⁵⁹ Смиљка Томановић наводи да се одрастање младих у Републици Србији одвија кроз једну „аномичну трансформацију друштва који пролази кроз две фазе, назване периодом ‘блокиране трансформације’ током деведесетих и периодом ‘реактивирани’ или ‘продужене’ трансформације након промене политичког режима 2000. године.¹⁶⁰

Као пратилац погоршања друштвено-економске и социјалне ситуације у Републици Србији дошло је до велике незапослености, а «незапосленост јесте миље који је погодан за развој многих облика девијантности зато што се ствара код људи осећај безнадежности и неисуњености стваралачке природе, умањује социјални активизам и у коначном она нарушава и све социјалне улоге».¹⁶¹

Незапосленост са једне стране јесте узрокована дрштвеним проблемима, а са друге стране сама ствара нове социјалне проблеме, као што су алкохолизам, насиље, наркоманију, проституцију и друге облике преступничког понашања, некада чак и самоубиство.

Када говоримо о Републици Србији, највећи број неразвијених општина са најмањим бруто друштвеним производом – 50% мањим од просека у Републици Србији – и највећом стопом незапослености, се налази у југоисточној Србији. Најлошије стање у Републици Србији је „у брдско-планинском региону који обухвата простор источне, јужне и западне Србије и са уделом од 42% укупне територије Србије представља највећи рурални регион, а који генерално карактеришу запуштени земљишни потенцијали, недостатак радне снаге, неорганизовано тржиште и недостатак адекватних руралних сервиса. На овом подручју живи 20% популације Србије, али је просечна густина насељености најнижа у односу на друга рурална подручја (...) Међутим, у националном друштвеном производу секундарног сектора

¹⁵⁹ Бутиган, В. (2007) Сузбијање поткултуре насиљаученика у Србији. У: *Омладина Балкана између насиља и културе мира*. Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет. стр. 61- 74.

¹⁶⁰ Лазић, М., Цвејић, С. (2004) Промене друштвене структуре у Србији: сличај блокиране пост-социјалистичке трансформације, У: Милић, А. *Друштвена трансформација и стратегије друштвених група: свакодневница Србије на почетку трећег миленијума*. Београд: ИСИ ФФ, стр. 39-70. Наведено према: Томановић, С. (2009) Проблеми родитељства као одраз друштвеног контекста одрастања. У: *Противуречности социјализације младих и улога образовања у афирмацији вредности културе мира*. Ниш: Филозофски факултет. Центар за социолошка истраживања. стр. 155-166.

¹⁶¹ Милосављевић, М., Југовић, А. (2009) *Изван граница друштва-савремено друштво и маргинале групе*. Београд: Факултет за специјалну рехабилитацију и едукацију. Наведено према: Југовић, А., Илић, З. (2011) Социо- културни контекст криминалитета малолетника у Србији. *Теме*. 35(2), 385-402.

регион је заступљен са само 10%, што је изузетно мали удео с обзиром на простор који ово подручје обухвата.“¹⁶²

Сваке године, два пута годишње, Републички завод за статистику (РЗС) спроводи анкету о радној снази, истраживање којим се прикупљају подаци о карактеристикама радне снаге. Основни циљ је прикупљање података о три веома важна контингента становништва у Републици Србији: запосленом, незапосленом и неактивном. Према резултатима *Анкете о радној снази која је објављена 31.07.2014.*¹⁶³ године највећа стопа је у региону Јужне и Источне Србије износила 23,3%, док је стопа незапослености у Београдском региону износила је 18,3%, у Региону Војводине 21,6%, а у региону Шумадије и Западне Србије износила је 18,3%.

Са друге стране, истраживање је показало да је стопа запослености, која представља проценат запослених у укупном становништву старом 15 и више година, била најмања у региону јужне и источне Србије 36,8%, док је највећа стопа запослености била је региону Шумадије и западне Србије 42,1%, а затим у Војводини 39,4%. У Београдском региону, та стопа износила је 38,9%.¹⁶⁴ Дуготрајна или стална незапосленост неког члана у породици може довести до сиромаштва и поремећених односа у породици али и до поремећене функције породице, што може да се одрази на понашање деце у таквој породици. Логично је да у оваквим друштвеним приликама региона југоисточне Србије нису изненађујућа ни широко распрострањена ризична понашања младих у овом региону.

Као пратилац или последица незапослености и сиромаштва јавља се и неписменост. Када говоримо о школској спреми и писмености становништва Републике Србије, попис из 2011. године показује следеће резултате: по дефиницији из Књиге пописа *Школска спрема, писменост и компјутерска писменост*, стоји да „се под школском спремом (највишом завршеном школом) подразумева школа чијим је завршавањем лице стекло највиши степен образовања.“¹⁶⁵ Од укупно 6.161.584 становника преко 15 и више година 2,68% је без школске спреме, 11% има непотпуно основно образовање, 20,76% има основно образовање, 48,93% има средње

¹⁶² Жарковић, З. Регионалне специфичности руралних подручја: Сеоске пепељуге. Опширније на: <http://bif.rs/2010/04/regionalne-specifichnosti-ruralnih-podrucja-seoske-pepeljuge/#sthash.gxyTvIIq.dpuf>

¹⁶³ *Саопштење бр. 217. Анкета о радној снази*, II квартал, издато 31.07.2014. Републички завод за статистику. Доступно: www.Pses.org.rs/statistika/Anketa-o-radnoj-snazi/ Преузето: 18.11.2014. год.

¹⁶⁴ Подаци преузети са сајта Републичког завода за статистику републике Србије

¹⁶⁵ *Књига пописа, Школска спрема, писменост и компјутерска писменост*. Преузето са: <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Skolska%20sprema,%20pismenost%20i%20kompjuterska%20pismenost.ctp.11>.

образовање, 5,67% више образовање, високо образовање има 10,59% и 0,4% није познато. Чак три од пет општина које имају највеће учешће лица без школске спреме или са непотпуним основним образовањем налази се у региону Јужне и Источне Србије. У Ражњу је таквих 37,92%, у Црној Трави 34,84, а у Гадином Хану 35,85%.¹⁶⁶ Када говоримо о пет општина са највећим процентом лица са вишом и високом спремом само се једна општина из региона Јужне и Источне Србије налази међу њима, реч је о општини Ниш - Медијана која има 34,73% лица вишом и вишоком стручном спремом. Према *Књизи пописа Школска спрема, писменост и компјутерска писменост* „писменим се сматрају ученици основних школа, ученици школа вишег ранга од основне, као и лица која се у моменту пописа не школују, али су завршила више од три разреда основне школе. Такође, писменим се сматрају и лица без школе и лица која су завршила 1-3 разреда основне школе, а која су се изјаснила да могу да прочитају и да напишу текст у вези са свакодневним животом, без обзира на то којим језиком и писмом се служе.“¹⁶⁷ Од пет општина са највећим учешћем неписмених лица свих пет општина се налази на територији јужне и источне Србије: Бојник (9,09%), Црна Трава (7,58%), Гадин Хан (7,28%), Меровина (6,77%) и Медвеђа (6,29%).¹⁶⁸

Неписмена лица имају мало шанси да се запосле, а ако се и запосле то су углавном послови са ниским приходима довољни само за голу егзистенцију, што се одражава на породицу и породичне односе. У таквој породици, родитељи не могу деци да обезбеде квалитетније садржаје слободног времена, одлазак у биоскоп, позориште, бављење неким спортом и сл., већ су деца препуштена себи и игри на улици. Тако се незапосленост и неписменост јављају као ризични фактори за појаву преступничког понашања.

Још један од ризичних фактора преступничког понашања код младих јесу масовни медији који последњих година имају једну од примарних улога у одрастању младих. Масовни медији одавно немају само информативну функцију већ све више

¹⁶⁶ Подаци су преузети из *Саопштења РЗС о школској спреми, писмености и компјутерској писмености*. Преузето са: <http://www.inkluzija.gov.rs/wp-content/uploads/2013/02/Saopstenje-Skolska-sprema.pdf>

¹⁶⁷ *Књига пописа, Школска спрема, писменост и компјутерска писменост*. Преузето са: <http://pod.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Skolska%20sprema,%20pismenost%20i%20kompjuterska%20pismenost.str.11>

¹⁶⁸ Подаци су преузети из *Саопштења РЗС о школској спреми, писмености и компјутерској писмености*. Преузето са: <http://www.inkluzija.gov.rs/wp-content/uploads/2013/02/Saopstenje-Skolska-sprema.pdf>

васпитну, било да говоримо о телевизији, интернету, штампаним медијима, видео игрицама и сл. Оно што посебно забрињава јесте садржај тих медија. Утицај медија на појаву преступничког понашања много је израженији код младих него код одраслих, јер млади нису психофизички довољно зрели да изврше селекцију медијског садржаја, те њима постају идоли они са позитивним, али и они са негативним понашањем. Млади највећи део слободног времена проводе, или поред рачунара, или испред телевизора. А данас, млади одрастају у једној атмосфери, како каже Смиљка Томановић, у општој „брутализацији свакодневног живота“. Филмови са ликовима „жестоких момака“, криминалаца, лопова, са сценама насиља, убистава, силовања. Телевизијске емисије су обојене вербалним насиљем, у којима се познате личности преко медија вређају, псују, називају погрдним именима, прете једни другима, а у неким емисијама долази и до физичког обрачуна. Постоје истраживања која доказују да постоје две врсте ефекта садржаја телевизијских емисија на понашање деце. У једном од истраживања се наводи да постоје „две врсте ефеката телевизијског насиља:

а) краткотрајни (деца и млади нагињу агресивним понашањима непосредно по гледању садржаја који садрже насиље) и

б) дуготрајни (тичу се усвајања ставова и навика који олакшавају прелазак на агресивна дела).“¹⁶⁹ Као хладан медиј, телевизија уклања апстракцију, отупљује људску осетљивост.,¹⁷⁰ Захваљујући телевизији, приказ масакрираног човека престаје да буде потрес, већ сцена која се гледа као да се догађа на екрану. Ученицима је сада скоро на сваком кораку доступан бесплатни интернет, па, било на рачунару или мобилном телефону, проводе доста времена играјући видео игрице у којима има и туча, ратова, убистава па чак и силовања. Да не говоримо о музици коју слушају у којој има и стихова у којима се млади позивају на насиље, опијање, проституцију, а спотови таквих песама обилују сценама са полуголим девојкама, истетовираним мушкарцима, препуни вулгарности и кича. Масовна употреба медија довела је и до њихове злоупотребе па говоримо о електронском насиљу. Данас је један од најучесталијих облика насиља управо електронско насиље. Ученици некада из чисте

¹⁶⁹ Huesmann, R. et al. /2003/: Longitudinal relations between children's exposure to TV violence and their aggressive and violent behavior in young adulthood: 1977–1992, *Developmental Psychology*, vol. 39. Наведено према: Игњатовић, Ђ. (2011) Појам и етиологија насилничког криминалитета. CRIMEN. II (2), стр.179-211

¹⁷⁰ Базић, Б. (2013). Феномен вршњачког насиља и облици његовог испољавања. *Баштина*, (35), 381-394.

досаде, јер много времена проводе за рачунаром, интернетом, преко друштвених мрежа (facebook, twitter, instagram) деле садржаје који другу особу могу да осрамоте, исмеју, повреде и сл. Оно што свакако забрињава јесте пермисивни став друштва према насиљу. Као да се млади тенденциозно препуштају „уживању“ у насиљу. Наравно, треба напоменути да сами медији и садржај који преносе нису пресудни фактор за појаву преступничког понашања деце, већ њихов утицај на појаву преступничког понашања треба да се тумачи у контексту свих социоекономских и личних фактора.

Школа поред тога што је после породице важан фактор васпитања и образовања и има значајно место у развоју личности, може бити ризични фактор преступничког понашања. Ми углавном говоримо о школи као окружењу у ком се насиље и преступничко понашање одиграва, али не говоримо о школи као о фактору ризичног понашања. Како наводе Ивковић и Миленовић школа се, са једне стране бори са насиљем, а са друге је и сама узрок агресивног понашања ученика.¹⁷¹ Ту се мисли, у првом реду, на однос наставник - ученик и на наставне планове и програме. Садржаји одређених предмета су за поједине ученике преобимни, не могу лако да усвоје одређена знања, добијају слабе оцене, и у таквом окружењу они школу доживљавају као неког ко их присиљава да раде нешто што је против њихове воље. То, онда код таквих ученика, изазива насиље према наставницима, ученицима и према школи уопште. Када говоримо о школи као ризичном фактору преступничког понашања онда свакако треба споменути однос и стил понашања наставника према ученику. Многа досадашња истраживања¹⁷² су показала да понашање наставника има значајне импликације на понашање ученика. „Аутократско понашање наставника изазива несигурност ученика и поремећаје у понашању ученика који су индивидуално изражени и јављају се као последица „диктатуре“ наставника. Демократско понашање доприноси психичкој стабилности и сигурности као производ демократских односа у одељењу.“¹⁷³ Наставници и њихова понашања су често узор ученицима и ученици по моделу уче како да се понашају. Наставници на агресију у неким случајевима реагују

¹⁷¹ Ивковић, М., Миленовић, Ж. (2009) Агресивност ученика основне школе према наставницима. У: *Противуречности социјализације младих и улога образовања у афирмацији вредности културе мира*. Ниш: Филозофски факултет. Центар за социолошка истраживања. стр.137-154.

¹⁷² На пример: Братинић-Вукелић, М. (1979) Оспособљавање наставника и анализа интеракција у наставном процесу, *Савремене концепције и перспективе образовања наставника*. Нови Сад.; Ђорђевић, Ј., Ђорђевић, Б. (1988) Ученици о својствима наставника. Београд. Просвета.

¹⁷³ Радовановић, И. (2006) Понашање наставника као фактор социјалне климе у разреду, *Социјални односи у школи и проблеми у понашању ученика*. Београд, Учитељски факултет, стр. 34-44.

агресијом и насиљем, у смислу да не смирују насилну ситуацију у школи, већ почињу да вичу на ученике, да их називају погрдним именима или да их избацију са часа, у таквој ситуацији ученици уче како да се понашају и примењују такав начин комуникације и према вршњацима и према наставницима. „ Како ће се ученици у школи социјално развијати, зависи у приличној мери од тога како наставник своје ученике подстиче на социјално понашање својим похвалама и прекорима, још више од тога како је и он сам социјално развијен, прилагођен, или неприлагођен, друштвено зрео или незрео.“¹⁷⁴

Не можемо од школе очекивати да њен утицај буде примаран у васпитању ученика, та улога ипак припада породици, али школа свакако „јесте важан фактор у контроли и сузбијању агресивног и насилног понашања код адолесцената. Демократизацијом односа наставник-ученик, развијањем толеранције, актуализацијом занимљивих наставних садржаја, објективизацијом оцењивања и стварањем једнаких шанси за све без обзира на пол, расу и физичке карактеристике, стварају се услови за смањење агресивног понашања у школи.“¹⁷⁵

Данас у оквиру школе постоје различити пројекти који имају за циљ да развијају код ученика демократске односе, да их науче да заштите своја али и туђа права у школи и широј друштвеној заједници, да уоче и нађу решења за проблеме у периоду школовања. Ученици оснивају ђачке парламенте у оквиру ког се ученици повезују у решавању значајних проблема у школи, од којих је један и преступничко понашање и превенција таквог понашања.

Доминантан утицај који је имала породица све до поласака у школу, а затим је преузела школа, у периоду адолесценције тај утицај преузима вршњачка група. Посебно у периоду адолесценције вршњачке групе имају велику улогу у одрастању младих јер им пружају осећај блискости, заједништва и припадности. Вршњачки односи су значајни за одрастање сваког детета и „значајни су чиниоци у развоју социјалне, когнитивне и социјално-когнитивне компетентности.“¹⁷⁶ Али вршњачке групе могу бити и фактори ризичног понашања. Али како ће тећи развој детета у оквиру вршњачке групе које је под утицајем вршњачких односа у групи зависи од квалитета односа у самој групи као и од самих чланова вршњачке групе. Ако су

¹⁷⁴ Жлебник, (1972) *Психологија детета и младих 2*. Београд: Делта-прес. стр.342.

¹⁷⁵ Јовановић, Н. (2007) Адолесценти између насиља и толеранције, *Омладина Балкана између насиља и културе мира*, Ниш, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет. стр.21-30.

¹⁷⁶ Ивановић, С. (1997) *Социологија и образовање*. Јагодина, Учитељски факултет, стр. 191.

вршњачки односи „обојени“ агресивним понашањем, ако је и њима битно ко је јачи, ако се у њима називају погрдним именима и шире „говор межње“ а не постоји мотив за постигнућем, деца која одрастају у таквој вршњачкој групи и сама постају таква. Најчешће је насилно понашање у вршњачкој групи не само „нормално“ већ и неопходно да би били члан неке вршњачке групе и деца се заправо таквим понашањем доказују или праве важна. Утицај вршњачких група опада током одрастања, када појединци изграде свој идентитет и када се јавља потреба за самосталношћу.

8. Преглед досадашњих истраживања преступничког понашања у Републици Србији, региону и свету

Проблем преступничког понашања младих је предмет многобројних истраживања у различитим наукама, од права, криминологије, педагогије, до психологије, социологије али и других наука. Оно што се разликује код свих истраживања поред приступа којим се преступничко понашање истражује, јесте почетак интересовања за ову проблематику. Док се интересовање за проблематику преступничког понашања у свету јавља још крајем '60-тих и почетком 70'-тих година прошлог века, дотле се прва истраживања у нашој земљи јављају тек крајем 90-тих година прошлог века, док су прва истраживања преступничког понашања у земљама у региону, у бившим југословенским Републикама, почела да се спроводе почетком овог века. У даљем тексту биће приказана поједина значајна истраживања проблема преступничког понашања у школи у нашој земљи, бившим југословенским Републикама и свету.

8.1. Преглед неких досадашњих истраживања преступничког понашања у Републици Србији

Све до 90-их година прошлог века није било много истраживања¹⁷⁷ насиља у Републици Србији, на основу чега се може закључити да оно није сматрано као значајни друштвени проблем и да није имало забрињавајуће размере као данас.

¹⁷⁷ Једно од истраживања насиља крајем деведесетих година било је: Стојаковић, В. (1984) *Злостављање деце - и њихова заштита*. Београд, Институт за социјалну политику.

Када говоримо о систематским истраживањима она су бојажљиво почела да се спроводе 90-тих година прошлог века. Тек крајем 90-тих година, тачније 1997. године Милосав Милосављевић је спровео са сарадницима велико истраживање о насиљу над децом у породици, предшколским установама, домовима и васпитно-поправним установама за децу и младе, као и у школама. У истраживању је учествовало 298 ученика основне школе (ученици петог и седмог разреда), 302 ученика средње школе, 110 наставника, директора и осталих запослених у школи и 600 родитеља. Најважнији налази овог истраживања, који се односе на насиље, су следећи: „Нешто више од трећине свих испитаника одговорило је да су доживели да их у школи неко од ученика вређа или исмева (36,7%), а ван школе то доживљава 26,8%. На другом месту по учесталости је вербална агресија у виду претње батинама (сваки пети ученик је то доживео), а на трећем месту је отимање и уништавање ствари (чешће је у школи 9,5%, него ван школе 5,3%). Батине и физичко повређивање од стране деце доживело је 3,8% ученика у самој школи а 4,5% ученика ван школе, претње оружјем 2,7% у школи и 4,7% ван школе, сексуално нападање 0,8% ученика је доживело у школи, а 2% ван школе. Старији ученици (трећи разред средње школе) чешће него млађи, доживљавају да им када су ван школе неко од вршњака прети батинама (26,3%), вређа их (36,4%), туче (8,5%) или сексуално напада (3,4%).”¹⁷⁸ То је било прво систематско истраживање проблема насиља у Србији чији су резултати недвосмислено показали велику присутност насиља у друштву, а посебно у школама.

У истраживању Бранке Савовић¹⁷⁹ *Стање, проблеми и потребе наших школа*, које је спроведено крајем 2001. године, у основним и средњим школама у три највећа града у Републици Србији - Београду, Новом Саду и Нишу, испитивани су ученици, наставници и стручни сарадници. Узорак ученика састојао се од 727 ученика четвртог разреда средњих стручних школа и гимназија, 562 ученика осмог разреда основних школа и 168 наставника средњих, 107 наставника основних школа. Резултати истраживања су указали на два главна дисциплинска проблема у школи. Први проблем је неоправдано изостајање са наставе, при чему ученици основне школе повремено или редовно изостају у 82% случајева, а ученици средње школе у чак 93% случајева. Други проблем је повећана агресивност у релацији ученик – ученик, али и

¹⁷⁸ Кнежевић-Флорић, О. (2007) *Основе социјалне педагогије*. Нови Сад: СПД Војводине.

¹⁷⁹ Савовић Б. (2002) Дисциплински проблеми у основној и средњој школи - мишљење наставника, *Зборник Института за педагошка истраживања*, (34): 258

у релацији ученик - наставник. И данас, петнаест година касније, ово су два најучесталија облика преступничког понашања у школи.

Према наставницима највећи проблем у школи су проблеми у понашању ученика, и они наводе да су начешћи дисциплински проблеми, на првом месту то што ученици ометају предавања наставника (74% наставника то сматра), затим то што ученици уништавају школску имовину, а на трећем месту је то што исмевају наставнике пред другим ученицима и на последњем месту што су спремни и физички да се обрачунају са наставником. Само 3% наставника сматра да су односи ученика и наставника лоши. На питање како наставници решавају проблеме са ученицима, чак две трећине наставника је одговорило да тражи помоћ директора или стручног сарадника у решавању тих проблема. Такође, само 18% наставника је одговорило да разговара са учеником о проблему понашања, а разлоге зашто је то тако, наставници налазе у томе да су преоптерећени наставним плановима и програмима који су преобимни и које морају да реализују, те им не остаје много времена за разговоре са ученицима о дисциплини. Неки професори чак сматрају да није на школи и наставницима да васпитавају ученике већ да је то обавеза родитеља. Такође, испитивани су наставници да одговоре шта је по њима највећи узрок експанзије насиља у школи. Највећи број наставника је одговорио да је то општа друштвена криза, затим следе одговори да узроци леже у породици, на трећем месту је утицај масовних медија, док наставници сматрају да на последњем месту узроке треба тражити у школи.

У истраживању је испитивано да ли су ученици основних и средњих школа доживли неки облик насиља од стране наставника. Чак трећина ученика и основних и средњих школа је одговорила да је доживела неки врсту вербалног насиља, док је једна петина испитаних ученика рекла да је доживела и неку врсту физичког насиља од стране наставника. Половина ученика осмог разреда основне школе је вређана од стране вршњака, петина трпи претње, као и отимање и уништавање личних ствари, десетина је физички повређивана и 2% је присиљено да узима дрогу. Ово истраживање не говори само о учесталости насиља између ученика и као и између ученика и наставника у основној и средњој школи, већ пружа податке о осталим дисциплинским проблемима са којима се срећу наставници, говори о односу наставника према дисциплинским проблемима и нуди могућа решења у виду

различитих стручних усавршавања наставника, а све у циљу боље превенције преступничког понашања ученика.

Једно од ретких истраживања агресивног понашања ученика према наставницима, спровели су М. Ивковић и Ж. Миленовић под називом *Агресивност ученика основне школе према наставницима*. Циљ истраживања био је испитати ставове наставника о учесталости, облицима, узроцима и врстама агресивног понашања ученика основне школе према њима. Истраживање је спроведено у девет основних школа у Нишу. Резултати истраживања су показали да нешто мање од 6% наставника мисли да ученици основне школе у високом степену испољавају агресивност према наставницима, мање од 50% наставника сматра да ученици испољавају агресивност средњег степена, док од 44% сматра да ученици испољавају агресивност слабог степена. Овакви ставови наставника, показало је истраживање, зависе од година старости наставника, пола наставника, од тога да ли наставници раде у градској, приградској или сеоској основној школи као и од дужине радног стажа. Наставнице, у већем проценту него наставници, сматрају да ученици испољавају агресивност према њима, аутори закључују да је један од разлога таквих резултата, можда феминизација наставничке професије. Наставници који имају дужи радни стаж у школи у већини оцењују да су ученици агресивнији према наставницима него наставници који имају краћи радни стаж. Највећи допринос овог истраживања, које, ако није прво, онда је свакако међу првим истраживањима код нас које је за предмет имало агресивно понашање ученика над наставницима, је заправо у самој идеји да се истражи и агресивно понашање ученика према наставницима. Тиме се показала и она друга страна агресивног понашања ученика, не само према ученицима већ и према наставницима.

Велики број истраживања о преступничком понашању су спровеле академске институције, као што су Факултет политичких наука, Институт за психологију, Институт за педагошка истраживања, Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, Институт за криминолошка истраживања и међународне организације као што су УНИЦЕФ, Save the Childrens; али и бројне домаће невладине организације: Центар за права детета, Спасимо децу, Инцест траума центар, и сва истраживања дала су свој допринос у расветљавању проблема преступничког понашања.

Најобухватније истраживање у нашој земљи је извршено у оквиру програма за борбу против насиља, који је 2005. године покренуо УНИЦЕФ¹⁸⁰, које је спроведено у неколико наврата. Прво истраживање је обухватило одговоре 25.056 ученика и 4.793 одрасле особе из 71 школе у Србији. Резултати недвосмислено показују да ученици доживљавају насиље, али га и чине или реагују на насиље насиљем. Скоро половина ученика је спремна да затражи помоћ од других уколико су жртве насиља. Ово истраживање је такође потврдило претпоставке и неких ранијих истраживања: да ученици на агресију реагују агресијом. Мада је сваки десети ученик одговорио да трпи и скрива да је доживео неки облик насиља у школи.

У овом истраживању су испитивани и одрасли који су високо оценили своју спремност да реагују у ситуацијама насиља. У истом истраживању мере које они спроводе ученици, којима су оне и намењене, су оценили лоше. Посебан значај овог истраживања је у томе што је у њему дат преглед мера за превенцију насилног понашања у школи.

Још једно од истраживања које је дало допринос у расветљавању проблема насиља, као најучесталијег облика преступничког понашања у школи, је истраживање које је спроведено 2006. године у педесет основних школа широм Републике Србије, у оквиру програма *Школа без насиља*. Ово истраживање се такође спроводило у сарадњи са УНИЦЕФ-ом. У њему су учествовали сви ученици од трећег до осмог разреда, комплетно особље школа, укупно 26 947 ученика и 3397 одраслих. И резултати овог истраживања су потврдили да је насиље као један од облика преступничког понашања веома присутно у школама у Републици Србији. Од укупног броја испитаних 28% ученика је укључено у насилну интеракцију, као жртва или починилац насиља. Резултати су такође показали да је 64% ученика бар једном у последња три месеца доживело насиље од стране ученика у школи, док је 44% ученика једном или више пута током целог школовања доживело неки облик вршњачког насиља. Од свих облика најучесталији облик насиља је вербално, а затим следи физичко насиље. Резултати истраживања су показали да је у школи присутно и насиље наставника над учеником - 23% ученика је једном или више пута доживело да их неко од наставника увреди, исмеје или удари. Оно што је важно је да ученици

¹⁸⁰ Д. Плут и Д. Попадић, Реаговање деце и одраслих на школско насиље, *Зборник Института за педагошка истраживања бр. 39*, 2007. године, стр. 347-366.

траже и обраћају се за помоћ, и то 30% ученика тражи помоћ од одраслих у школи, док се 25% ученика за помоћ обраћа вршњацима.

Значајно је споменути и истраживање¹⁸¹ које је реализовано 2008. године у Србији, Македонији и Бугарској у оквиру пројекта *Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције*, а у оквиру кога се испитивала појава и учесталост појединих облика насиља у школи као и друштвена реакција у вези са тим проблемом. Истраживање је реализовано у сарадњи са Центром за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Нишу у оквиру подпројекта *Образовање и етика мира на Балкану*. Узорак истраживања чинило је 1650 испитаника, старости од 18 до 95 година. Истраживање у Србији је показало да испитаници добро препознају насиље у школи, 32,1% испитаника је одговорило да насиља имају великој мери, док је 49,3% одговорило да насиља има у мањој мери, а само 10,2% је одговорило да не зна ништа о томе, док је 8,4% одговорило да насиља нема у школама.

У Македонији се овај проблем мање препознаје, јер је чак 41,5% испитаника одговорило да не зна ништа о томе, а 16,9% да насиља нема у школама. Најмањи број испитаника, 14,5% је одговорило да насиља имају великој мери, док је 27,2% одговорило да насиља има у малој мери.

Испитаници у Бугарској су одговорили на следећи начин: 17,8% је одговорило да насиља у школи има у већој мери, док је 32% одговорило да га има у мањој мери.

Такође, истраживањем се испитивала веза између перцепције заступљености насиља у школама и учесталости јавног разматрања о овом проблему. Од укупног броја испитаника у Србији је 45,2% одговорило потврдно да се о овом проблему јавно расправља, док је на исто питање у Бугарској потврдно одговорило 35,7%, а у Македонији 23,6%.

Када је реч о облицима насиља, резултати овог истраживања су показали да су у све три земље најучесталије туче међу вршњацима (У Бугарској 67,7%, у Македонији 63,7%, у Србији 51,8%), док се друго по учесталости у Србији дешава

¹⁸¹ Милошевић, Л., Марковић-Крстић, Ј. (2009) Проблеми насиља у школама у неким земљама Балкана. У: *Противуречности социјализације младих и улога образовања у афирмацији вредности културе мира*. Ниш: Филозофски факултет. Центар за социолошка истраживања. стр 359-375.

психичко злостављање и то 12,6%, у Бугарској је на другом месту злостављање наставника од стране ученика 6,5%, а у Македонији изнуђивање новца 3,2%.

Општи закључак овог истраживања је да се насиље у школи у све три земље које су биле обухваћене истраживањем перципира као проблем, да се оно јавља у различитим облицима и у различитим релацијама и ученик-ученик, ученик-наставник, али и наставник-ученик.

Свакако, најтемељније истраживање насиља у школама у Републици Србији урадио је Драган Попадић, који је у сарадњи са Институтом за психологију и УНИЦЕФ-ом 2009. године објавио дело *Насиље у школама*, као резултат дугогодишњег истраживања и објашњења феномена насиља у школи код нас и у свету. Аутор је у овој публикацији дао допринос и у одрђењу појма насиља, посебно школског насиља и булинга као облика вршњачког насиља. Такође је дао типологију облика насиља у школи и веома свеобухватно писао о распрострањености насиља у школи како у свету тако и код нас. Оно што свакако завређује пажњу и веома је значајно за све оне који се баве насиљем и истражују га, јесу начини мерења насиља, које је аутор ове публикације објаснио и дао попис различитих начина мерења насиља. Осим што је дао преглед теорија које су се бавиле објашњењем насиља и опис карактеристика насилника и жртве, на крају публикације дао је преглед мера и програме превенције насиља у школама. Саставни део ове публикације је и истраживање насиља у школама у Републици Србији које је спроведено у оквиру пројекта *Школа без насиља*. Почев од 2005. године континуирано се раде истраживања у школама на територији целе Републике Србије које су у програму *Школа без насиља* и ти подаци се акумулирају. У овој публикацији су приказани подаци истраживања на узорку од 58.027 ученика од трећег до осмог разреда из 120 школа и 7.860 одраслих, запослених у школама (од тога 5.645 наставника, 267 стручних сарадника, 273 директора и секретара, 73 школска полицајца и 1.602 члана техничког особља). У зависности од критеријума проценат ученика који су укључени у насиље у школи креће се од 8% до 74%. Забрињавајући су и подаци да је сваки четврти ученик уплашен од стране ученика који врше насиље, 27% ученика је изјавило да у његовој школи има ученика којих се плаши јер би могли да га малтретирају. Осим учесталости насиља у школама, истраживањем су се испитивали и облици насиља који су најучесталији међу ученицима. Резултати су показали да су ученици најчешће доживели директно вербално насиље (увреде и исмевање), скоро

47%, а затим следи физичко насиље - 20% ученика је доживело физичко насиље у школи. Када је реч о ученицима који су вршили насиље скоро 33,5% ученика је вршило вербално директно насиље, док је 15,7% вршило физичко насиље. Резултати истраживања су показали да је и насиље одраслих према ученицима веома распрострањено у школи. Од свих испитаних ученика од 5. до 8. разреда њих 25% је рекло да је у последња 2-3 месеца доживело да их наставник вређа, 15 % да их је наставник ударио, 8,5% да им је наставник претио, 8% ученика је рекло да је неки други одрасли запослени био насилан према њима. Укупно је 22% ученика одговорило да је током школовања доживео неки облик насиља од стране наставника.

Поред насиља ученика над ученицима и насиља наставника над ученицима истраживањем се испитивало и да ли су ученици насилни према наставницима. Резултати су показали да је скоро сваки други ученик од 5. до 8. разреда, односно (43%), изјавио да је био сведок да је неки ученик његовог одељења вређао или претио наставнику, док је сваки десети ученик, укупно 9%, изјавио да је био сведок физичког насиља ученика над наставником. Са друге стране 29% запослених мисли да је вербално насиље ученика над наставницима веома озбиљан проблем у школи, док 135 запослених мисли да је физичка агресија ученика према наставницима веома озбиљан проблем. Чак 16% запослених у школи је одговорило да се бар једном осетило угроженим због претњи од стране ученика.

Ово истраживање Драгана Попадића на основу узорка је једно од најсвеобухватнијих истраживања код нас и истраживање је које је у потрази за објашњењем и разумевањем феномена насиља. Сам феномен (облике, врсте, учесталост) истражио је са свих страна и у свим релацијама, и ученик - ученик, и ученик - наставник и наставник – ученик. Зато ово истраживање представља добар извор података и даје велики допринос разумевању овог проблема у Републици Србији.

Министарство просвете је такође организовало истраживање насиља у школама у Републици Србији, а у априлу 2010. године је презентовало резултате истраживања¹⁸² У истраживању је учествовало 32.617 испитаника из укупно 54 основне школе, од тог броја 28.931 ученика од 3. до 8. разреда и 3.686 одраслих који раде у школама, од чега 2.650 наставника. Резултати истраживања су показали да је

¹⁸² Подаци истраживања доступни на www.mps.gov.rs/ преузети 9.9.2011.

65% ученика бар једном било изложено насиљу у школи, док је 24% више пута било изложено неком облику насилног понашања. Од свих облика насиља најучесталији облик насилног понашања је вербално насиље. И ово истраживање је показало да је у школи присутно насиље наставника над учеником, 23% ученика је доживело ову врсту насиља, од којих 17,6% ученика доживи једном, а 4,7% је доживело више пута у последња три месеца неки облик вербалног или физичког насиља.

Свакако треба споменути и истраживања следећих аутора који су дали допринос у расветљавању проблема насиља и осталих облика преступничког понашања у школи у Републици Србији: Т. Недимовић, (2013). *Дечије препознавање појединих облика вршњачког насиља као насилних интеракција*; В. Гојковић, Л. Вукићевић (2011), *Вршњачко насиље - булинг код ученика средњих школа.* ; Г. Томоњић, Р. Благојевић-Радовановић, Ј. Павловић, (2010), *Колико је насиље присутно у школи.*; С. Гашић-Павишић (2009), *Знања и уверења будућих учитеља о вршњачком насиљу међу ученицима - поређење српских и енглеских испитаника*; Д. Плут, М. Виденовић, Ј. Пешић, (2009), *Психосоцијални контекст опијања средњошколца*; М. Станковић-Ђорђевић (2007), *Интрагенерацијско насиље у школи.*; В. П. Жунјић-Павловић, Б. Поповић-Ћитић (2005), *Поремећај понашања ученика и могућности превенције у школској средини*; Д. Б. Попадић, Д. Плут, и Т. Ковач-Церовић, *Социјални конфликти - карактеристике и начин решавања*; Д. Плут и Д. Попадић (2007), *Реаговање деце и одраслих на школско насиље*; С. Ж. Гашић-Павишић, 2004., *Мере и програми за превенцију насиља у школи.*

8.2. Преглед досадашњих истраживања преступничког понашања у региону (у бившим југословенским републикама)

Насиље у школама је велики друштвени проблем са којим се суочавају и земље у нашем окружењу, бивше југословенске републике Хрватска, БиХ, Македонија и Црна Гора. Ове бивше републике, данас државе, прошле су кроз сличне друштвене (не)прилике. Дугогодишња економска криза, ратно окружење, санкције, хиперинфлација, масовно сиромаштво и беда довели су до драстичних социјалних, културних и етичких промена, до рушења традиционалних система вредности и јачања мржње, ксенофобије, агресије и различитих облика насиља. Насиље и насилничко понашање младих само је изведеница растуће агресивности у свим сегментима популације.

Министарство науке, образовања и спорта у Републици Хрватској изнело је податке који говоре да је само у школској 2011/2012. години пријављено и евидентирано чак 1577 случајева насиља у школама. Од тог броја у основним школама пријављено је 1039, док је у средњим пријављено 538 случајева. Ситуација је много озбиљнија ако се зна да на сваки пријављени случај постоје још три непријављена.

У марту 2013. године Министарство науке, образовања и спорта Републике Хрватске организовало је конференцију о насиљу у школама. Једна од учесница конференције, Гордана Буљан-Фландер, изнела је податак да је реч о изузетно сложеној проблематици и да је само у Хрватској 19% деце доживело неки облик вршњачког насиља, док је 8% оних који чине насиље. У Хрватској је УНИЦЕФ у акцији крајем 2003. и током 2004. радио на подизању свести и едукацији ученика, наставног особља и других запослених у образовним установама, као и на подизању свести и едукацији представника локалне заједнице. Најпре је покренута медијска кампања о проблематици насиља у школама, а затим интензивне едукације у свим школама (укупно 121 школа) које су се укључиле у пројекат *За сигурно и потицајно окружење у школама*. На овај начин наставно особље је оспособљено за рад са децом на превенцији насиља и едуковано за правовремену интервенцију. Осим тога успостављена је мрежа стручњака различитих профила у одвојеним школама и прецизирани су јасни поступци у том ланцу.

Још један светли пример бриге градских власти о деци и је и поступак Поликлинике за заштиту дјете Града Загреба. Ова здравствена установа је 2003. анкетирала ученике у 25 основних школа у 13 градова Републике Хрватске (Загреб, Осијек, Вуковар, Вараждин, Сплит, Задар, Шибеник, Дрниш, Ријека, Пореч, Петриња, Сисак, Брегана) с циљем добијања података о присутности насиља у вршњачкој групи. Основни резултат говори о томе да је више од 20% деце злостављано 2 до 3 пута месечно или чешће. Поређења ради, у земљама Европе тај проценат је до 15%. Након ових показатеља влада Републике Хрватске је донела *Програм активности за спречавање насиља међу дјецом и младима* у којем су садржане краткорочне и дугорочне мере за сузбијање проблематике насилног понашања деце и младих. Координација програма је припала Министарству обитељи, бранитеља и међугенерациске солидарности, а средства су обезбидила надлежна државна тела. Ово је добар пример професионалног става и проналажења приоритета у смислу

заштите најосетљивијег дела популације, који захтева сигурно физичко и социјално окружење у процесу раста и развоја индивидуалних капацитета. Министарства науке, образовања, спорта, здравствене и социјалне заштите, породице, информисања, локалне управе и самоуправе, Канцеларије омбудсмана и друге одговорне институције на државном и локалном нивоу партиципирале су у свему томе, што је прави мултидисциплинарни и системски приступ. Један од продуката владиног програма је и *Протокол о поступању у случају насиља међу дјецом и младима*, документ који је усвојила и наша Влада под сличним називом. Свакако треба споменути истраживања следећих аутора, који су дали допринос у расветљавању проблема насиља у школи последњих година у Хрватској: А. Никчевић-Милковић, А. Шуто, Т. Беланчић, (2013): *Насиље међу вршњацима - постоји ли разлика у градским, приградским и сеоским срединама*; Д. Боуилет, М. Сингер, (2008): *Криминологија малољетничке делинквенције: теоријски и методички приступ, тијек школовања, појавни облици поремећаја у понашању и особности*. М. Бобетић, А. Цвек, М. Хорват, Г. Раткајец, М. Шапина, (2004): *Истраживање тамне бројке делинквентног и девијантног понашања особа до 18. године живота*; М. Цингер, И. Цајнер Мраовић, (2003): *Рат и делинквенција младих*.

Проблем насиља у школама је веома актуелан и у Македонији. Истраживање које је спровео Алгоритам центар „међу ученицима средњих школа у Скопљу крајем школске 2006/07 године, на узорку од 2023 ученика и одређеног броја наставника средњих школа, показало је да су ученици у великом броју жртве физичког и психичког насиља и малтретирања од стране ученика и наставника. Велики број наставница и наставника су исто жртве школског насиља, нарочито вербалног насиља од стране ученика. Према извештају овог истраживања, најчешћи облици насилног понашања су увреде (вербално насиље), заплашивање, психичко малтретирање и физички обрачуни (туче) и силецијство. Свакако да је најоштрији облик школског насиља туча и силецијство.”¹⁸³ У овом истраживању се такође наводи да су најчешћи узроци насиља следећи: „ ‘погрдне поруке’ (54,0 одсто анкетираних), што потврђује опште правило да физичком насиљу увек претходи вербално насиље или увреде с употребом вулгарног вокабулара. Затим, скоро једнако заступљени су ‘одбрана друга

¹⁸³ Георгиевски, П. (2009) Друштвени контекст кризе школе и облици школског насиља. *Социологија*. 51(1), 1-22.

или другарице' (42,7 одсто) и 'мржња/освета' (42,2 одсто), али није за запостављање ни 'међуетничка нетрпељивост' (29,5 одсто)."¹⁸⁴

Истраживање спроведено у две пилот школе у Црној Гори у 2006. показало је да је насиље широко распрострањено у школама. Више од половине ученика обе школе има искуство вршњачког насиља, односно било је у ситуацији да доживи насиље. Показало се да је најчешћи облик насиља емоционално злостављање, затим социјална изолација, па физичко насиље.

У наставку Пројекта: *Школа без насиља - сигурно школско окружење* које је настављено у току школске 2011/2012 године урађено је још једно истраживање. Истраживање је извршено у четири основне школе и испитано је 2249 ученика, 237 наставника, 44 запослена ван наставе и 268 родитеља. Резултати истраживања су показали да: 48% деце има искуство вршњачког насиља у посљедњих неколико месеци; 70% ученика, 93% наставника, 78% запослених ван наставе сматра да је насиље присутно у испитиваним школама, док 48% родитеља сматра да су њихова деца била изложена вршњачком насиљу у току текуће школске године.

У Босни и Херцеговини је, у оквиру пројекта *Кампања за превенцију и сузбијање појавних облика насиља међу децом у основним школама*, спроведено истраживање у 52 основне школе у БиХ на узорку од 1788 ученика/ца. Истраживање је финансирала Европска Унија у сарадњи са Министарством образовања, науке, културе и спорта Тузланског кантона и Педагошким заводом. Спроведено истраживање је показало да: је 63% ученика информисано о присуству насиља у школама, 77% ученика сматра да се насиље релативно често дешава у школама, све више деце насиље од вршњака доживљава у нижим разредима (38%), су физичко и емоционално насиље најприсутнији облици насиља, али и да су други видови увелико присутни (социјално насиље 7%; сексуално 6%; економско 4% и нови облици злостављања 4%), је насиље готово једнако присутно како код дечака, тако и код девојчица, су старији ученици (39%) чешће насилни у односу на вршњаке, деца са пасивног прихватања све више прелазе на узвраћање на насиље властитим насиљем, варирају одговори ученика када је у питању информисање одраслих о доживљеном насиљу, посебно разредног старешине и да 67% педагога сматра да нема програма за превенцију насиља на нивоу школа.

¹⁸⁴ Георгиевски, П. (2009) Друштвени контекст кризе школе и облици школског насиља. *Социологија*. 51(1), 1-22., стр.11

8.3. Преглед досадашњих истраживања преступничког понашања ученика у свету

У литератури се наводи да су прва емпиријска истраживања вршњачког насиља у свету започела у скандинавским земљама крајем 60-тих и почетком 70-тих година прошлог века. Прво систематско истраживање спровео је 1972. године шведски лекар Хајнеман (Heinemann), који је истраживао насиље међу децом које се одигравало на школском игралишту. Такво понашање он је називао *mobbing*. Сматра се да је његова студија прво истраживање у Европи које је као предмет истраживања имало школско насиље. Интересовање за научну анализу булингa расте 80-тих година, када је у Норвешкој неколико деце у основној школи починило самоубиство. Већ 1983. године, Норвешка започиње националну кампању за борбу против насиља у школама. То је био први случај да се нека држава на челу са својим министарством образовања одлучила на овакву акцију. Нажалост, разлог је био неколико случајева самоубиства проузрокованих дугорочним излагањем насиљу у школама. Од тада, многе земље у Европи следе Норвешки модел, али и САД, Јапан, Аустралија, Велика Британија, Немачка и Нови Зеланд почињу да истражују ову тему. У свету је спроведен низ истраживања о раширености школског насилништва и добијени резултати показују да је проценат школске деце која су жртве насилништва у школи у већини земаља сличан и да се креће од 15-25%.¹⁸⁵

Шведска је позната као земља у којој је извршено прво истраживање школског насиља још 70-тих година. Такође и најпознатији психолог Дан Олвеус који се бавио истраживањем школског насиља и чије се методе за мерење школског насиља користе и данас, долази из Шведске. Иако је годинама Шведска важила за земљу са најмањом стопом насиља у школама данас се ипак све чешће пише о различитим облицима школског насиља и у Шведској. У августу 2013. године Влада је морала привремено да затвори најстарији интернат Лундсберг основан 1896. године због насиља старијих ученика над млађим и немогућности руководства да гарантује безбедност ученика. У току истраге дошло се до сазнања да је било и примера сексуалног насиља које је одређено време заташковано. Због тога је комплетно руководство интерната смењено.

¹⁸⁵ Венстра наведено према: Попадић, Д. (200) *Насиље у школама*. Београд: Институт за психологију, стр.90. Електронска верзија <http://www.unicef.rs/files/nasilje-u-skolama-za-web.pdf>

У Аустрији је последњих година предмет истраживања који се односи на насиље у школама, међуетничко насиље ученика. Аустрија је земља, како наводе и аутори истраживања, која има дугу традицију миграција. Посебно после Другог Светског рата дошло је до великих миграција у програму такозваног “guest worker” или како се код нас колоквијално назива програм “гастарбајтера” у периоду после седамдесетих година где је највећи број миграната долазио из бивших југословенских република и Турске. До другог великог таласа миграција дошло је деведесетих година после рата у Босни и Херцеговини. Бројке говоре да данас у Аустрији живи и ради више од 1,5 милиона миграната, а да чак 63% од тог броја нема аустријско држављанство. Такво мултикултурно окружење отворило је нове проблеме и у школском систему Аустрије, један од њих је проблем међуетничког насиља. Ово је веома изражен проблем у Аустрији, јер је школско окружење мултикултурно где поред ученика који су аустријанци, има много ученика који долазе из Турске, Хрватске, Босне, Србије и Словеније. У једном истраживању међуетничког насиља у школи *Schools as a “Protected Space”? Good Practices but Lack of Resources: the Case of Austria*¹⁸⁶, учествовали су ученици из 16 школа у Аустрији, у градовима Бечу, Салцбургу, Горњој Аустрији. Учествовало је 715 ученика, старости од 11 до 12 година као и ученици старијих разреда средњих школа од 17 до 18 година. Поред ученика у интервјуу су учествовали и наставници који су говорили о свом запажању међуетничког насиља у школи. Аутори истраживања полазе од дефиниције међуетничког насиља у школама као „насиља које се одвија на основу различитих етничких, језичких, верских, националних разлика између појединаца или групе људи који се на другачији начин идентификују.“¹⁸⁷ Резултати истраживања су показали да ученици препознају међуетничко насиље у школи међу ученицима, да је најучесталији облик који они примећују психолошко насиље (као што је задиркивање, причање иза леђа, избегавање због етничке припадности). Скоро 82% ученика је одговорило да нису приметили физичко насиље у школи, а 87% није приметило сајбер насиље због етничке припадности. Ако се и догађа, физичко насиље се дешава на одмору или ван школског дворишта. Такође, 10% испитаних ученика је

¹⁸⁶ Sauer, B., Ajanović, E. (2013) *Schools as a “Protected Space”? Good Practices but Lack of Resources: the Case of Austria*. In: (editors Medarić, Z., Sedmak, M.) *Children's Voices: Interethnic Violence in the School Environment*. Koper : University of Primorska, Science and Research Centre, Annales University Press.

¹⁸⁷ Köhler, J. (2006) *Kinder lösen Konflikte selbst*. Evaluation eines Gewaltpräventionsprogramms. Holzkirchen, Felix. Наведено према:

одговорило да је било жртва вербалног насиља у школи док је 3% рекло да је током школске године било жртва физичког насиља у школи због своје националне припадности, језика или културе. У интервјуима са ученицима и наставницима дошло се до закључка да су психолошко и вербално насиље најчесталији облици насиља зато што међу ученицима у школи постоји и језичка баријера где се језик користи као инструмент да се исмеје или искључи неки ученик. Општи закључак овог истраживања је: да је националност у ограниченом степену фактор који доводи до насиља. Вербално насиље, расправе или физички облици насиља започињу најпре због разлога који нису етничке природе, али се завршавају потенцирањем међуетничким разликама међу ученицима.

Подаци Global School-based Health Survey (GSHS) истраживања¹⁸⁸ која су спроведена у периоду од 2003 до 2005. и током школске 2007/2008. године, показују да је насиље у школама у земљама Европе веома распрострањено. Резултати истраживања показују да је у Шведској 15% девојчица и дечака одговорило да је било жртва насиља у школи у „последњих неколико месеци“, док је у Португалији бројка много израженија, чак је 44% девојчица и 56% дечака било жртва насиља у школи. У Литванији је 64% девојчица и 65% дечака такође доживело неки облик насиља у школи. Подаци исте студије говоре и о насиљу у Америци, где је 32% ученика током школске 2007/2008. године, старости између 12 и 18 година, одговорило да је било жртва насиља у школи. Од овог броја чак 21% испитаника је одговорило да је доживело поновљено насиље у току „једног месеца“. Најчесталији облик насиља по самоисказима ученика је *bullying*. Проблем насиља у школи веома је изражен и у Кини. Подаци су показали да је 17% девојчица и 23% дечака, старости од 13 до 15 година пријавило да су били жртве насиља у предходних 30 дана.

Велики је број истраживања проблема насиља, посебно вршњачког насиља у свету. Свакако треба споменути истраживања следећих аутора, који су дали допринос у расветљавању проблема насиља у школи и моделима превенције у свету: E. Debarbieux, *A l' Ecole des Enfants Heureux....Enfin Prescque*, Observatoire International de la Violence a l'Ecole. France: UNICEF, 2011. године, Merrill-Palmer Quarterly; S. Perren, F. D. Alsaker, *Social behavior and peer relationships of victims, bully-victims, and bullies in kindergarten*, 2006. године; R. Veenstra, S. Lindenberg, A. J. Oldehinkel, A. F. de

¹⁸⁸ Наведено према: *Tackling Violence in Schools: A global perspective* (2012) New York: Office on the Special Representative of the Secretary General on Violence against Children. стр. 6.

Winter, F. C. Verhulst, J. Ormel, *Bullying and victimization in elementary schools: A comparison of bullies, victims, bully/victims, and uninvolved preadolescents*, 2005. године; C. Wet, *The nature and extent of bullying in free state secondary schools*, 2005. године; R. Macmillan, , J. Hagan, *Violence in the Transition to Adulthood: Adolescent Victimization, Education, and Socioeconomic Attainment in Later Life*, 2004. године; D. Soen, *School violence and its prevention in Israel*, 2002. године; M. Schäfer, S. Korn, *Tackling violence in schools: A Report from Germany*. 2001. године.

II МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

1. Проблем истраживања

Један од глобалних проблема данас, у савременом друштву, јесте проблем насиља. И Светска здравствена организација је уврстила насиље као проблем који угрожава здравље људи. У типологији насиља Светска здравствена организација је на прво место ставила насиље међу младима. Све учесталије појаве насиља, али и осталих облика преступничког понашања ученика у школи захтевају свеобухватну анализу карактеристика и облика преступничког понашања ученика.

Проблеми у понашању ученика нису новост јер постоје колико и школа, али су они увек актуелни и изазов су за стручњаке различитог профила који се баве васпитањем и образовањем. Преступничко понашање ученика у школи представља свакодневицу и испољава се у различитим облицима и са различитом учесталošћу, али нажалост постаје видљиво тек када неки чин преступничког понашања добије сензационалистички наслов у масовним медијима. Преступничко понашање није нова појава међу ученицима, али и међу ученицима и наставницима; међутим, оно што посебно забрињава јесте његова ескалација последњих година, па самим тим проблем преступничког понашања поприма озбиљне размере. Преступничког понашања ученика има и у основним и у средњим школама, у градским, приградским али и сеоским школама, оно није понашање које се дешава само међу ученицима, већ је све чешће то облик понашања и између ученика и наставника. Одвија се у различитим деловима школског окружења: школским игралиштима и двориштима, степеницама и ходницима, тоалетима, разреду; са различитим степеном учесталости и у различитим облицима: физичком, вербалном, емоционалном, сексуалниом или електронском. Из овако сложеног друштвеног феномена изабран је проблем истраживања који се односи на један сегмент преступничког понашања. Проблем овог истраживања је све учесталије преступничко понашање ученика средње школе у југоисточној Србији.

Преступничко понашање ученика средње школе, иако је само један сегмент укупног преступништва у Републици Србији, веома је комплексна појава и значајан друштвени проблем који отвара простор за једно социолошко истраживање. Истраживање повезаности социоекономских и демографских варијабила ученика и карактеристика и облика преступничког понашања ученика средње школе ће

употпунити и продубити већ постојаћа сазнања проблема преступничког понашања и помоћи у разумевању овог комплексног феномена.

2. Предмет, циљ и задаци истраживања

Последњих година све је очигледније да је насиље проблем са којим се суочавају деца и одрасли, како по броју случајева, тако и по тежини облика насилничког понашања. Преступничко понашање ученика у школи има различите облике и не исцрпљује се у најчешће испитиваном насиљу међу ученицима (вршњачком насиљу). Осим њега постоји и насиље одраслих према ученицима, ученика према одраслима, као и насиље у које су умешани родитељи и пријатељи ученика, а које је усмерено према другим ученицима или одраслима. Насиље је вишедимензионална појава. Не постоји прецизна граница између различитих врста и облика насиља, они се међусобно преплићу и условљавају.

Из широког подручја феномена преступничког понашања *предмет* овог рада је истраживање карактеристика и облика преступничког понашања у средњој школи на територији југоисточне Србије. У оквиру овог рада истраживани су облици, врсте и учесталост преступничког понашања ученика средње школе, посебно насиље ученика над учеником као један од најучесталијих облика преступничког понашања, али и насиље ученика према наставницима као и насиља наставника према ученицима, као и остали облици преступничког понашања. У оквиру истраживања различитих облика, врста и учесталости преступничког понашања међу ученицима посебно ће се испитати да ли постоји и колико је учестало преступничко понашање ученика према ученицима ромске заједнице и према ученицима са посебним друштвеном подршком који су укључени инклузивним образовањем у редован систем образовања.

У истраживању карактеристика и облика преступничког понашања у средњим стручним школама и гимназијама у првом реду биће посматрани и анализирани: карактеристике преступничког понашања као што су време дешавања, место дешавања, учесталост дешавања преступничког понашања, затим да ли се и коме ученици обраћају за помоћ уколико су жртве насиља; облици преступничког понашања, форме преступничког понашања, распрострањеност преступничког понашања с обзиром на пол ученика, разред који ученик похађа, успех у досадашњем школовању, тип школе коју похађа, место становања (село/град), социјално порекло,

образовање родитеља, брачни статус родитеља, управо зато што се социјални развој младих људи одвија под утицајем бројних фактора социоекономског окружења који доприносе обликовању ставова, уверења, а посебно понашања младих.

Основни *циљ* истраживања је утврдити колико је и како је присутно преступничко понашање у средњој школи у југоисточној Србији, као и да ли и које социо-економске и демографске карактеристике ученика утичу на појаву и начин испољавања преступничког понашања код ученика средњих школа у југоисточној Србији. Такође, циљ би био да нам истраживање пружи што већи број квалитативних и квантитативних одговора на питања о томе колико неке од социодемографских карактеристика ученика, као и успех ученика, пол, разред и тип школе, утичу на облике, врсте, учесталости и неке друге карактеристике преступничког понашања у средњим стручним школама и гимназијама.

Добијени подаци истраживања осим дијагностичких вредности имају и одређене прогностичке вредности, што може послужити као средство предвиђања даљег развоја преступничког понашања у школама и могуће правце превентивног рада, који је крајње неопходан.

Из горе дефинисаног циља истраживања произилазе и задаци истраживања. *Задаци* истраживања карактеристика и облика преступничког понашања у средњим стручним школама и гимназијама на подручју југоисточне Србије су многобројни:

- Утврдити на ком месту и у које време се у школи преступничко понашање ученика најчешће одиграва;
- Испитати колико учестало су ученици били жртве насиља у школи од стране ученика у последња три месеца, а колико у току досадашњег школовања;
- Испитати колико учестало су ученици били жртве насиља у школи од стране наставника у последња три месеца, а колико у току досадашњег школовања;
- Испитати колико учестало су наставници жртве насиља од стране ученика;
- Испитати да ли постоји повезаност између учесталости доживљеног насиља ученика у школи и социо-економских и демографских карактеристика ученика;
- Испитати да ли су ученици били насилни према другим ученицима и наставницима у школи;

- Испитати да ли су се ученици насилно понашали према ученицима ромске националне мањине и ученицима са сметњама у развоју, као ученицима који долазе из осетљивих друштвених група;
- Утврдити да ли се ученици обраћају за помоћ уколико су жртве насиља у школи и, уколико се обраћају, коме се најчешће обраћају за помоћ;
- Испитати да ли постоји повезаност између почињеног и доживљеног насиља ученика;
- Утврдити који облици насиља се најчешће дешавају међу ученицима у школи;
- Утврдити које облике насиља наставници најчешће врше над ученицима у школи;
- Испитати да ли постоји повезаност између облика насиља које врше наставници и типа школе у којој наставници раде;
- Утврдити које облике преступничког понашања, поред насиља, ученици најчешће врше у школи;
- Утврдити да ли постоји повезаност између облика преступничког понашања ученика у школи и варијабила: пол, разред, досадашњи успех у школи и тип школе који похађа ученик;
- Утврдити да ли постоји повезаност између ученика који су доживели и починили насиље у школи и социо-економских и демографских карактеристика ученика.

3. Значај истраживања

Сазнајни значај. Подаци о насиљу и осталим облицима преступничког понашања у нашој земљи су подаци који су добијени у истраживањима која су током протеклих десет година спроводиле академске институције као што су: Факултет политичких наука, Институт за психологију, Институт за педагошка истраживања, Институт за криминолошка истраживања, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, Институт за ментално здравље; међународне организације: УНИЦЕФ, Save the Childrens и бројне домаће невладине организације: Центар за права детета, Спасимо децу, Инцест траума центар, Аутономни женски центар.

Међутим, досадашња истраживања преступничког понашања у школи су истраживали у највећем броју психолози и педагози затим криминолози, правници и разне невладине организације, али не у значајној мери и социолози. Досадашња истраживања су била усмерена на: истраживање идентитета учесника у насилној комуникацији (насилник-жртва), особине личности насилника и жртве, облике насиља у основној школи, препознавања облика насиља у школи од стране ученика и наставника и слично.

Сазнајни значај једне овакве социолошке анализе истраживања преступничког понашања у средњој школи се огледа у компаративној анализи која ће омогућити да се утврде везе између различитих облика и врсти преступничког понашања и распрострањености преступничког понашања са социоекономским и демографским факторима ученика, са полом ученика, разредом, типом средње школе, неким социодемографским обележјима ученика и наставника, са социјалним пореклом ученика, са образовањем родитеља испитаних ученика, и слично. Таква сазнања ће свакако употпунити и продубити већ постојећу научну грађу о проблему преступничког понашања у школи, и дати једну нову, социолошку димензију у проучавању овог друштвеног феномена.

Друштвени значај. Забринутост због проблема преступничког понашања у школи повећава захтеве да се овај проблем објасни, али и да се пруже практичне сугестије и смернице како да се он реши. Досадашњи изнети подаци о обиму преступничког понашања над децом у основним школама у Републици Србији, иако непотпуни, ипак указују на то да су сви видови насиља, а посебно вршњачко насиље, у порасту. Планирање и спровођење одговарајућих мера за спречавање и заштиту деце од насиља намеће потребу успостављања јединственог и усаглашеног система евидентирања и праћења појаве насиља на свим нивоима школовања и због тога је тај циљ истакнут као један од приоритета у националној стратегији Републике Србије. Због тога су истраживања овог феномена од изузетног значаја како за само разумевање проблема преступничког понашања, тако и за конципирање појединих мера и програма за превенцију. Управо ово истраживање може помоћи стручњацима различитих профила који се баве проблемом васпитања и образовања, за осмишљавање превентивних и интервентних програма који би значајно допринели сузбијању насиља у средњој школи.

Практични значај. Када се ради о преступничком понашању, а нарочито о насиљу међу децом, посебно у школи, важно је знати да је тренутна интервенција неизоставна и неизбежна. Ако се правовремено препозна, заустави и спречи преступничко понашање, ако се пружи деци помоћ да савладају последице преступничког понашања, шаље им се јасна порука да је њихова добробит важна и да живе у друштву које не толерише такво понашање. Проблем преступничког понашања, посебно школског насиља, се у развијеним земљама сматра националним проблемом и решава се заједничким акцијама различитих владиних сектора као што су: сектор образовања, правосуђа, здравља, одбране. Такође се, оснивају посебне институције које се баве првенствено безбедношћу школе¹⁸⁹. Спровode се велике кампање против насиља с циљем да јавност постане свесна ове појаве. Оснивају се чак и посебна удружења која се баве проблематиком школског насиља¹⁹⁰. Постоје часописи¹⁹¹ посвећени насиљу у школи, као и врло богата научна и стручна литература из ове области.

Заштита деце и ученика од насиља у образовноваспитним установама сложен је процес у коме треба да учествују сви запослени, деца/ученици, родитељи, као и локална заједница. Стога је приоритетан задатак школе стварање услова за безбедно одрастање и заштита деце/ученика од сваке врсте преступничког понашања. Да би се припремио функционалан програм заштите деце од преступничког понашања неопходно је да се анализира стање безбедности у школи, при чему посебну пажњу треба усмерити на конкретна испољавања насиља. Програм превенције насиља не подразумева његово копирање и преношење из школе у школу, као ни његово шаблонско примењивање. Свака школа треба да креира властити програм превенције насиља који је одређен специфичностима овог проблема у њој самој, зато су истраживања ове врсте неопходна и корисна. Истраживање ће показати све специфичности и разлике насиља које се дешавају у различитим стручним школама и гимназијама, и управо ти подаци треба да послуже као основа одређеној школи за креирање властитих програма превенције.

Сва досадашња сазнања о проблему преступничког понашања у васпитнообразовним установама, као и сазнања до којих ће се доћи у неким будућим

¹⁸⁹ На пример: *The National School Safety Center, Center of the Study and Prevention of Violence, Hamilton Fish National Institute on School and Community Violence - u SAD-u.*

¹⁹⁰ *School Violence Association*

¹⁹¹ *Jurnal og School Violence, School Safety*

истраживањима треба да помогну да се мобилише академска јавност која ће напokon рећи да је свака врста преступничког понашања у школи национални проблем, који се не решава сензационалистичким новинским натписима, већ добро испланираном државном стратегијом и континуираном превенцијом на свим нивоима образовања.

4. Хипотетички оквир истраживања

На основу теоријске основе истраживања, постављеног циља и задатака, постављена је следећа општа хипотеза:

Преступничко понашање ученика које почиње у раном школском узрасту, достиже врхунац у вишим разредима основне школе, испољава се у веома разноврсним облицима и формама и са различитом учесталошћу у средњој школи и зависи од социоекономских и демографских карактеристика ученика.

Из овако постављене опште хипотезе изведене су посебне хипотезе:

1. *Преступничко понашање ученика средње школе се у већини случајева одиграва ван школске зграде, после часова или за време одмора, онда када као сведоци нису присутни наставници и остали запослени;*
2. *Више од половине ученика је бар једном било изложено насиљу од стране ученика у последња три месеца, док је више од половине ученика било изложено насиљу од стране другог ученика у току досадашњег школовања;*
3. *Насиље наставника над ученицима, иако није изражено, присутно је и у средњој стручној школи и у гимназији, а најучесталији облик тог насиља је вербално насиље;*
4. *Поред насиља над другим ученицима, ученици врше и насиље над наставницима у школи, од којих је најучесталији облик насиља ученика над наставницима вербално насиље;*
5. *Физичко и вербално насиље су најзаступљеније врсте насиља између ученика у средњим стручним школама и гимназијама;*
6. *Наставници који раде у средњој стручној школи учесталије врше насиље над ученицима од наставника који раде у гимназији;*
7. *Ученици средње школе поред насиља као облика преступничког понашања веома учестало врше и остале облике преступничког понашања, од којих је најучесталији облик одсуствовање са часова;*

8. *У средњим стручним школама је насиље међу ученицима учесталије него у гимназији. Ученици средње школе су учесталије жртве насиља и учесталије врше преступничко понашање;*
9. *Постоји повезаност између успеха ученика у току школовања и насилног понашања ученика. Ученици са слабијим школским успехом су учесталије жртве насиља и учесталије врше различите облике преступничког понашања у школи;*
10. *Не постоји повезаност између социоекономских карактеристика ученика (образовање мајке, образовање оца, брачни статус родитеља, место становања) и изложености насилног понашања ученика у школи;*
11. *Постоји повезаност између социоекономских карактеристика ученика и вршења облика насиља над ученицима;*
12. *Ученици се веома често обраћају за помоћ уколико су жртве насиља, и најчешће се за помоћ обраћају наставницима у школи;*
13. *Постоји повезаност између доживљеног и учињеног преступничког понашања. Што ученици више трпе неку врсту преступничког понашања, више га и чине. И обрнуто, што више врше преступничко понашање то више и трпе насиље од других ученика.*

Овако постављене хипотезе захтевају да се у истраживачком поступку провере.

5. Методе, технике и инструменти истраживања

При избору метода, техника и инструмената истраживања пошло се од предмета истраживања и постављеног циља истраживања. У сазнавању предмета и проблема истраживања пошло се од проучавања постојеће научне и стручне литературе, што представља први део рада, док други, емпиријски, део рада представљају резултати истраживања карактеристика и облика преступничког понашања у средњим стручним школама у југоисточној Србији.

У избору метода, техника и инструмената истраживања полази се од специфичности проблема. У раду је коришћен метод анкетирања, статистички методи, компаративни метод. Метод анкетирања се користио за прикупљање података. Статистички метод се примењивао приликом обраде и анализе података добијених емпиријским истраживањем. Компаративни метод се примењивао за

утврђивање веза између различитих облика, врста и учесталости преступничког понашања у школи и неких обележја наставника и ученика.

Од инструмената се, за прикупљање података за потребе овог истраживања, користио посебан упитник самоисказа за ученике који је конструисала ауторка овог рада. Поједина питања су конструисана и формулисана уз помоћ већ постојећих инструмената за мерење вршњачког насиља у основним школама аутора Д. Попадић и Д. Плут¹⁹². Упитник је, такође, конструисан комбиновањем најпознатијих упитника Олвеусовог типа и упитника „Живот у школи“¹⁹³.

Уважавајући оно што је Драган Попадић, као неко ко се најозбиљније бавио проблемом насиља у Републици Србији, написао о предностима самоисказа као инструмента за прикупљање података,¹⁹⁴ у овом раду ће се као инструмент за прикупљање података користити самоискази ученика средње школе.

Када истраживање има за циљ да се утврди да ли је и колико је често ученик био жртва и(или) починилац насилничког понашања у школи, онда се често користе самоискази. У том случају ученици сами саопштавају да ли су били жртве и(или) починиоци.

Упитник је конструисан поштујући постављене задатке и хипотезе. Питања у упитнику су затвореног типа. Приликом састављања питања водило се рачуна да питања буду јасна, недвосмислено формулисана и прецизно дефинисана.

На почету сваког упитника налази се сет општих питања која се односе на пол, разред, тип школе, успех у досадашњем школовању као и питања о социодемографским карактеристикама ученика и њихових родитеља (место становања, образовање родитеља, занимање родитеља, брачни статус родитеља, изложеност насиљу у породици). Општа питања намењена су регистрању

¹⁹² Попадић, Плут (2007) „Реаговање деце и одраслих на школско насиље”, *Зборник Института за педагошка истраживања*, бр. 39, стр. 347-366.

¹⁹³ С. М. Aroga, and D. A. Thompson, (1987) *My Life in School Checklist*. Windsor.UK: NFER-Nelson.

¹⁹⁴ „Испитивње насиља преко самоисказа има много предности. Оно се, најпре, чини најпозданијим, јер нико боље од саме жртве или самог насилника не зна да ли је насиље почињено, зашто је почињено и како се жртва (или актер) осећала. Само жртва може да зна да је наоко безазлен, краткотрајан инцидент за њу био високо трауматичан, упамћен за цео живот, само жртва и насилник знају за случајеве насиља који су се десили без сведока. Сем тога, овај начин испитивања је, ако је у писменој форми, и врло економичан, јер омогућава да се за кратко време добије велики број података који се могу лако обрадити на стандардан начин“. Д. Попадић.(2009) *Насиље у школи*. Београд,Институт за психологију.стр.74.

социодемографских карактеристика ученика. Упитник за ученике садржи 13 општих питања.

Затим следе три сета питања. Први сет питања односи се на то да ли су ученици и колико су често доживели неки од понуђених облика и форми преступничког понашања у последња три месеца и у току досадашњег школовања и намењен је испитивању учесталости преступничког понашања ученика, као и мерењу учесталости колико је ученик био жртва преступничког понашања других ученика. Овај сет питања садржи 16 питања. Други сет питања се односи на то да ли су ученици некада учествовали у неком облику преступничког понашања у школи и које врсте је било преступничко понашање, односно испитује се да ли су ученици починиоци преступничког понашања. Овај сет питања је конструисан тако да се њиме испитају облици преступничког понашања као што су насиље и врсте насиља, бежање са часова, пушење цигарета и пушење марихуане, ношење оружја итд. Овај сет садржи 19 питања. Трећи сет питања се односи на неке карактеристике преступничког понашања чији су сведоци или учесници били ученици. Питања се односе на: место дешавања насиља, време дешавања насиља, поводе за насиље, а односе се и на то да ли се и коме ученици обраћају за помоћ када су жртве насиља. Овај сет питања садржи 4 питања.

Варијабиле које су биле испитиване у овом истраживању су следеће:

Од независних варијабила испитивне су:

- а) *пол ученика* (мушки, женски),
- б) *разред ученика* (први, други, трећи, четврти),
- в) *место становања* (град, село),
- г) *тип школе* коју похађа ученик (средња стручна, гимназија),
- д) *школски успех* (недовољан, довољан, добар, врло добар, одличан),
- ђ) *образовање родитеља* (без школе, основна школа, средња школа, виша школа, факултет),
- е) *запослење родитеља* (запослен, незапослен),
- ж) *брачни статус родитеља* (у браку, разведен, у ванбрачној заједници).

Од зависних варијабила испитивне су:

1. *карактеристике* преступничког понашања (где се преступничко понашање углавним врши, када се преступничко понашање врши, када се и коме обраћају ученици за помоћ); Карактеристике су испитиване уз помоћ упитника који је садржао питања са понуђеним одговорима.

2. *облици* преступничког понашања :

а) насиље у школи (вербално, физичко, емоционално, сексуално и електронско);

Облици преступничког понашања испитивани су посебним упитником самоисказа конструисаним посебно за жртве насиља и за насилнике (преступнике). Ученици су директно одговарали на постављена питања тако што су заокруживали тачан одговор за свако питање на скали: ‘ниједном’, ‘једном’, ‘више пута’ и ‘често ми се деси’.

За испитивање да ли су ученици били жртве вербалног насиља постављано им је питање: *Да ли су те други ученици називали погрдним именима, псовали, исмевали или вређали?*

За испитивање да ли су ученици били жртве физичког насиља постављено им је питање: *Да ли су те други ученици шутирали, шамарали, гурали, ударали?*

За испитивање да ли су ученици били жртве емоционалног насиља постављено им је питање: *Да ли су те други ученици оговарали, причали лажи о теби или ти претили?*

За испитивање да ли су ученици били жртве сексуалног насиља постављено им је питање: *Да ли су те други ученици додиривали по телу на начин који је теби био непријатан?*

За испитивање да ли су ученици били жртве електронског насиља постављено им је питање: *Да ли су други ученици на интернету (друштвеним мрежама) постављали увредљиве слике или коментаре?*

За испитивање да ли су ученици били починиоци преступничког понашања у упитнику Ликертовог типа, специјално конструисаном за те потребе, дати су искази на које је сваки ученик требао да заокружи један од понуђених одговора на скали:

‘ниједном’, ‘једном’, ‘више пута’ или ‘често ми се деси’. У упитнику су дати следећи искази:

За испитивање да ли су ученици вршили вербално насиље над другим ученицима дат им је исказ: *Називао сам друге ученике у школи погрдним именима, вређао сам их и псовао;*

За испитивање да ли су ученици вршили физичко насиље у школи над другим ученицима дат им је исказ: *Ја сам друге ученике у школи шамарао, шутирао, гурао, ударао;*

За испитивање да ли су ученици вршили емоционално насиље у школи над другим ученицима дат им је исказ: *Ја сам другим ученицима претио у школи, причао лажи и оговарао их;*

За испитивање да ли су ученици вршили електронско насиље у школи над другим ученицима дат им је исказ: *Ја сам о другим ученицима на интернету (друштвеним мрежама) постављао увредљиве коментаре или слике;*

За испитивање да ли су ученици вршили сексуално насиље у школи над другим ученицима дат им је исказ: *Ја сам друге ученике додиривао по телу на начин који им није био пријатан.*

Остали облици преступничког понашања испитивани су такође самоисказима.

б) Пушење цигарета у школи; за испитивање овог облика преступничког понашања у школи ученицима је дат исказ: *Пушио са цигарете у школи*, а ученици су на скали ‘ниједном’, ‘једном’, ‘више пута’ и ‘често ми се деси’, требали да дају одговор;

в) Пушење марихуане у школи; за испитивање овог облика преступничког понашања у школи ученицима је дат исказ: *Пушио сам марихуану у школи*, а ученици су на скали ‘ниједном’, ‘једном’, ‘више пута’ и ‘често ми се деси’, требали да дају одговор;

г) Организовање туча у школи; за испитивање ових облика преступничког понашања у школи ученицима је дат исказ: *Ја сам у школи организовао тучу и учествовао у тучи*, а ученици су на скали ‘ниједном’, ‘једном’, ‘више пута’ и ‘често ми се деси’, требали да дају одговор;

д) Уношење оружја у школу; за испитивање ових облика преступничког понашања у школи ученицима су дати искази: *Носио сам пиштољ у школу и носио сам нож у школу*, а ученици су на скали ‘ниједном’, ‘једном’, ‘више пута’ и ‘често ми се деси’, требали да дају одговор.

ђ) Бежање са часова; за испитивање овог облика преступничког понашања у школи ученицима је дат исказ *Бежао сам са часова*, а ученици су на скали ‘ниједном’, ‘једном’, ‘више пута’ и ‘често ми се деси’, требали да дају одговор.

3. *форме* преступничког понашања (насиље према ученицима, насиље према наставницима, насиље према ученицима са друштвеном подршком, насиље према ученицима ромске националне мањине);

У упитнику су постављена посебно питања која су се односила на насиље ученика према наставницима, али и наставника према ученицима, као и насиља ученика према ученицима са друштвеном подршком и ученицима ромске националне мањине.

- За испитивање да ли су ученици вршили насиље према наставницима ученицима су дати искази: *Ја сам шамарао, шутирао и ударао наставнике у школи и Ја сам вређао и називао погрдним именима наставнике у школи*, а ученици су на скали ‘ниједном’, ‘једном’, ‘више пута’ и ‘често ми се деси’, требали да дају одговор;

- За испитивање да ли су ученици вршили насиље над ученицима ромске националне мањине, ученицима су дати искази: *Ја сам шамарао, шутирао и ударао ученике ромске националне мањине у школи и Ја сам вређао и називао погрдним именима ученике ромске националне мањине у школи*, а ученици су на скали ‘ниједном’, ‘једном’, ‘више пута’ и ‘често ми се деси’, требали да дају одговор;

- За испитивање да ли су ученици вршили насиље над ученицима са посебном подршком, ученицима је дат исказ: *Ја сам вређао и називао погрдним именима ученике са посебном подршком у школи*, а ученици су на скали ‘ниједном’, ‘једном’, ‘више пута’ и ‘често ми се деси’, требали да дају одговор;

- За испитивање да ли су ученици били жртве насиља од стране наставника ученицима су постављена следећа питања: *Да ли те је наставник називао погрдним именима, псовао исмевао или вређао? Да ли ти је наставник претио? и Да ли те је наставник додиривао по телу на начин који је био непријатан за тебе?*, а они су на скали требали да дају одговоре ‘ниједном’, ‘једном’, ‘више пута’ и ‘често ми се деси’.

4. *учесталост* преступничког понашања (колико су се ученици преступнички понашали, односно били преступници у последња три месеца и у последњој школској години и колико су ученици често били жртве преступничког понашања од стране других ученика, и од стране наставника, у последња три месеца и у последњој школској години). Учесталост је испитивана посебним питањима, самоисказима, који су се односили на то да ли су ученици доживели неку врсту насиља у последња три месеца и у току досадашњег школовања од стране других ученика и(или) од стране наставника, као и да ли су ученици били насилни у последња три месеца или у току досадашњег школовања према ученицима и(или) према наставницима.

Поузданост мерног инструмента је метријска карактеристика која указује на то до које мере се могу очекивати исти или слични резултати применом истог мерног инструмента у будућим истраживањима. Постоји више начина да се израчуна поузданост. Ми смо се одлучили за најчешће коришћен начин преко поузданости интерне конзистенције, те је за то потребно израчунати Кромбах Алфа коефицијент (Cronbach's Alpha). Прихватљиве вредности Кромбах Алфа (Cronbach's Alpha) коефицијента су оне изнад 0,7.

Табела 5 *Вредност Кромбах Алфа (Cronbach's Alpha) коефицијента за упитник облика и учесталости преступничког понашања ученика када су жртве насиља*

Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
,749	16

Вредност Кромбах Алфа коефицијента износи 0,749. Дакле, поузданост је већа од 0,70 што се сматра граничном вредношћу, те закључујемо да је поузданост коришћене скале задовољавајућа.

Табела 6 *Вредност Кромбах Алфа (Cronbach's Alpha) коефицијента за упитник да ли су ученици били починиоци преступничког понашања*

Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
,773	19

Вредност Кромбах Алфа коефицијента износи 0,773. Дакле, поузданост је већа од 0,70 што се сматра граничном вредношћу, те закључујемо да је поузданост коришћене скале задовољавајућа.

6. Узорак и популација истраживања

Током 2009. године, подручје централне Србије подељено је на 5 статистичких региона (Београд, западни регион, централни регион, источни регион, јужни регион), да би 2010. године, спајањем региона, овај број био смањен на 3 (Београд, јужна и источна Србија, Шумадија и западна Србија).¹⁹⁵ На подручју јужне и источне Србије издваја се седам округа (Нишавски, Јабланички, Топлички, Пиротски, Пчињски, Зајечарски и Борски) са 14 градова-општина (Ниш, Бела Паланка, Соко Бања, Лесковац, Врање, Пирот, Бујновац, Сурдулица, Власотинце, Куршумлија, Прокупље, Димитровград, Бор, Зајечар).¹⁹⁶

Узорак у истраживању је комбинација стратификованог, квотног и случајног узорка. Узорак је стратификован по окрузима (Нишавски, Јабланички, Топлички, Пиротски, Пчињски и Зајечарски), по градовима-општинама (Ниш, Трговиште, Врање, Пирот, Зајечар), узрасту ученика од м н ва (од првог до четвртог разреда), по типу школе (средње стручне школе и гимназије). У сваком граду изабране су по две школе и водило се рачуна да једна школа буде средња стручна, а да друга школа буде гимназија. У свакој школи је испитано по 60 ученика, и водило се рачуна да се испита по 15 ученика у сваком разреду од првог до четвртог. Избор ученика је био случајан.

Популацију која је била заступљена у истраживању чинили су ученици и ученице (од првог до четвртог разреда) средњих стручних школа и гимназија на територији Јужне и Источне Србије. Од 540 ученика који су учествовали у истраживању, 243 ученика или 55% је било из гимназије, а 297 ученика или 45% из средње стручне школе.¹⁹⁷ Ако говоримо о броју ученика и ученица у истраживању је учествовало 283 ученика или 52,4% и 257 ученица или 47,6%.¹⁹⁸ Били су заступљени

¹⁹⁵ Смањење броја статистичких региона кроз измене Закона о регионалном развоју. Завод за статистику. Доступно на: <http://www.srbija.gov.rs>. Преузето: 20.06.2012.

¹⁹⁶ Извор: Завод за статистику. <http://webzrzs.stat.gov.rs>. Општине и региони у Републици Србији.

¹⁹⁷ Табела о узорку о броју и проценту испитаних ученика по *типу школе* дат је у Прилозима на страни 231.

¹⁹⁸ Табела о узорку о броју и процентима испитаних ученика према *полу* дата је у Прилозима на страни 229.

ученици из сва четири разреда, по 25% ученика је било из првог и другог разреда, 25,2% ученика из трећег разреда и 24,8% ученика из четвртог разреда.¹⁹⁹

Највеће територијалне јединице у истраживању су градови (Ниш, Трговиште, Врање, Пирот, Зајечар). Ако говоримо процентуално о броју ученика који су учествовали у истраживању од укупног броја ученика, онда је: 21,9% ученика из Ниша, 22,6% из Врања, 11,1% из Трговишта, 22,2% из Пирота и 22,2% ученика из Зајечара.²⁰⁰ Избор градова у Републици Србији је извршен с обзиром на то да ли у њему постоје средња стручна школа и гимназија. Примарне јединице су одређене као контингент ученика средње стручне школе или гимназије унутар горе наведених градова.

У току израде плана истраживања водило се рачуна да у сваком граду буде испитан подједнаки број ученика и да ученици буду из једне гимназије и једне средње стручне школе.

Секундарне јединице у овом истраживању су средње стручне школе и гимназије на подручју горе поменутих градова-општина, укупно 9 школа, по две школе у сваком граду, једино су у Трговишту испитани ученици само једне школе. Секундарна јединица узорка одређена је као контингент ученика од првог до четвртог разреда средње стручне школе или гимназије која се налази у одређеном граду.

Елементарне јединице су ученици који припадају одређеном контингенту, а то су ученици од првог до четвртог разреда средњих стручних школа и гимназија у одређеном граду. Укупно 540 ученика. У сваком граду испитивани су ученици од првог до четвртог разреда средње школе. У општинама у којима постоје и гимназије и средње стручне школе, испитивани су ученици из једне гимназије и ученици из једне стручне школе. У градовима-општинама у којима не постоје гимназије испитивани су ученици из две средње стручне школе (случајним узорком). У градовима у којима постоји само по једна средња стручна школа или гимназија испитивани су ученици само те једне школе. Такав случај је у Трговишту. У току истраживања водило се рачуна да у свим школама број испитаника (ученика) буде исти.

¹⁹⁹ Табела о узорку о броју и процентима испитаних ученика према *разреду* у који ученик иде дата је у Прилозима на страни 230.

²⁰⁰ Табела о узорку о броју и процентима испитаних ученика према *месту (граду)* испитивања дата је у Прилозима на страни. 234

Истраживањем је обухваћено 5 примарних јединица (градова), 9 секундарних јединица (средњих школа и гимназија) и по 60 елементарних јединица – ученика, у свакој школи. Укупан узорак чини 540 испитаника (Табела 7).

Табела бр 7. Узорак градова, средњих стручних школа, гимназија и ученика у истраживању

Редни број	Број примарна јединица-град	Број секундарних јединица-средњих школа и гимназија	Број елементарних јединица-ученика
1.	Ниш	2	2x60=120
2.	Врање	2	2x60=120
3.	Зајечар	2	2x60=120
4.	Трговиште	1	60
5.	Пирот	2	2x60=120
Укупно	5	9	540

Заступљеност ученика из различитих средњих стручних школа и гимназија из свих градова-општина у југоисточној Србији, као и коначан број испитаника задовољава критеријуме репрезентативности узорка.

7. Организација, време и ток истраживања

Теренско истраживање, анкетирање ученика, спроведено је у две фазе у периоду од фебруара до јуна 2014. године.

У првој фази, у фебруару 2014. године, спроведено је пилот истраживање на узорку од 60 ученика једне средње стручне школе и једне гимназије на територији града Ниша. Узорак су чинили ученици од првог до четвртог разреда. Циљ пилот истраживања је био утврдити у којој мери су питања и искази у упитницима разумљиви испитаницима (ученицима). Резултати пилот истраживања су указали на одређене слабости, које су се првенствено односиле на формулацију исказа у упитнику. Након пилот истраживања упитник је модификован, питања су преформулисана и припремљен је за главно истраживање.

Главно истраживање је спроведено у пет градова југоисточне Србије, и то у Нишу, Врању, Трговишту, Зајечару и Пироту. У Нишу су испитивани ученици Гимназије „9. Мај“ и Угоститељско-туристичке школе; у Врању ученици Економско-

трговинске школе и гимназије „Бора Станковић“; у Трговишту ученици средње стручне школе „ Милутин Бојић“; у Пироту ученици из Гимназије и Техничке школе и у Зајечару ученици Гимназије и Медицинске школе.

Прикупљање података је спроведено групно, за време наставе, у одељењима, уз присуство предметног наставника. Ученици су попуњавали упитнике на почетку часа. На самом почетку ученицима је наглашено да је анкета анонимна и да ће резултати истраживања бити коришћени за писање научног рада. Пре самог попуњавања упитника ученицима је објашњена дефиниција и подела преступничког понашања.

Након прикупљања података приступило се њиховом сређивању. Само сређивање је спроведено у неколико фаза: преглед, класификација, кодирање, израда и план. Резултати добијени истраживањем статистички су обрађени уз адекватан одабир статистичких метода а у зависности од типа и расподеле података, како би се обезбедио оптималан модел сагледавања утицаја, зависности и разлика између анализираних података добијених у истраживању.

Напомињемо да су коришћене параметарске технике, упркос дистрибуцији која одступа од нормалне. Разлог томе је велики узорак који допушта релаксацију претпоставке о нормалности дистрибуције за примену параметрисјких техника.

Од мера дескриптивне статистике коришћена је аритметчка средина (M) са припадајућом стандардном девијацијом (СД), као и минимум (MIN) и максимум (MAX). Коришћени су и фреквенције и проценти.

Разлике међу групама одређене се помоћу АНОВА-е – једнофакторска анализа варијансе, а додатна тестирања варијанси испитана су Turkey's тестом. Поред АНОВА-е коришћен је и тест за велике независне узорке.

За испитивање повезаности две континуиране варијабле користио се Пирсонов коефицијент корелације.

Статистичка значајност дефинисана је на нивоу вероватноће нулте хипотезе од $p \leq 0.05$ до $p < 0.01$.

Статистичка обрада и анализа урађена је у компјутерском програму СПСС вер. 20 (Statistical Package for the Social Sciences).

ДРУГИ ДЕО

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА - АНАЛИЗА И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА

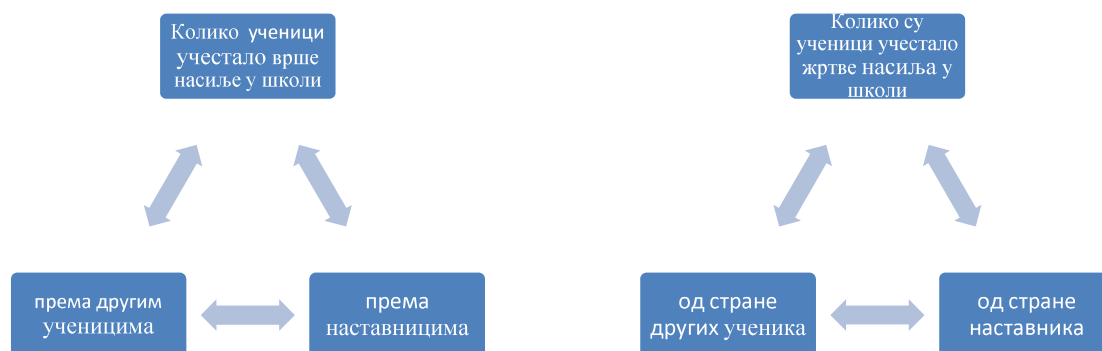
I КАРАКТЕРИСТИКЕ ПРЕСТУПНИЧКОГ ПОНАШАЊА УЧЕНИКА СРЕДЊЕ ШКОЛЕ У ЈУГОИСТОЧНОЈ СРБИЈИ

1. Место вршења преступничког понашања ученика у школи

Анализа и интерпретација резултата истраживања о карактеристикама и облицима преступничког понашања у средњој школи у југоисточној Србији вршена је оним редом којим су дати и задаци у методолошком делу истраживања.

Од карактеристика преступничког понашања ученика средње школе у овом истраживању испитивале су се: *место у школи* у ком се преступничко понашање најчешће одиграва, *време* када се преступничко понашање одиграва, *учесталост*, односно колико ученици често врше различите облике преступничког понашања и посебно у оквиру тога колико учестало ученици врше насиље према другим ученицима и према наставницима. Такође, у оквиру испитивања учесталости испитивало се колико су ученици често жртве насиља у школи, од стране других ученика и од стране наставника.

График 1. *Учесталост вршења преступничког понашања ученика и учесталост доживљеног насиља ученика*

Посебна карактеристика која је била предмет истраживања јесте да ли се ученици обраћају за помоћ уколико су жртве насиља, и ако се обраћају коме се најчешће обраћају. Резултати добијени у овом делу који говоре о карактеристикама

преступничког понашања ученика средње школе могу помоћи у креирању политике спречавања преступничког понашања у школи или реаговања када до њега дође.

Резултати овог истраживања, а који се односе на наведене карактеристике преступничког понашања, показују следеће.

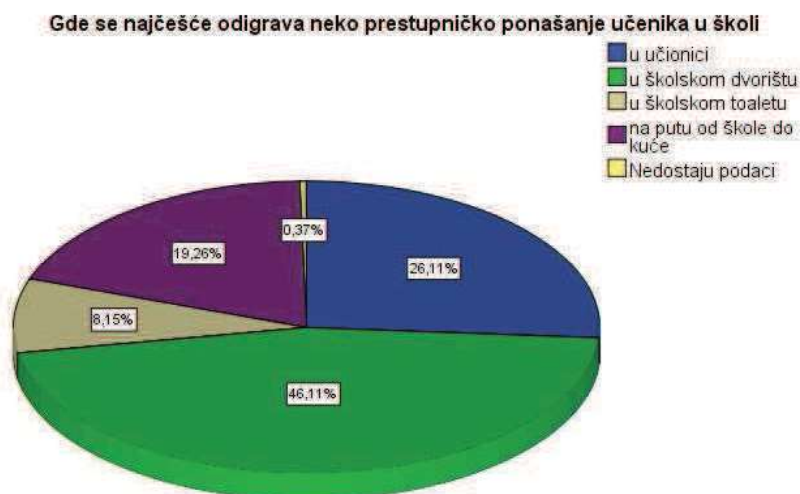
Први од задатака истраживања био је да се утврди на којим местима у школи се различити облици преступничког понашања најчешће врше. Испитивање места и времена, када се и где врши преступничко понашање у школи је од велике важности и резултати таквих истраживања доприносе доношењу процена на основу којих могу да се направе и примене мере превенције у школи и тако спрече даље последице све присутнијег преступничког понашања у школи.

Када говоримо о месту где се преступничко понашање врши, на директно питање *На ком месту у школи се најчешће врши неки облик преступничког понашања?*, скоро половина ученика је одговорила да се то дешава најчешће у школском дворишту (46,3%), затим је као место вршења преступничког понашања означена учионица (26,2%), на трећем месту је да се преступничко понашање често дешава и на путу од школе до куће (19,3%), док се најмање одиграва у школском тоалету (8,2%) (Табела 8).

Табела 8. Место где се најчешће одиграва преступничко понашање ученика у школи

	Frequency	Percent	Valid Percent
У учионици	141	26,1	26,2
У школском дворишту	249	46,1	46,3
У школском тоалету	44	8,1	8,2
На путу од школе до куће	104	19,3	19,3
Тотал	538	99,6	100,0
Подаци који недостају	2	,4	
Тотал	540	100,0	

График 2. Место дешавања преступничког понашања у школи

Овакви резултати су потврдили полазну претпоставку да се преступничко понашање у школи најчешће одиграва ван просторија школе, онда када наставници и остали запослени нису присутни. Наравно, иако се преступничко понашање не одиграва у самој школи, не значи да није проблем и запослених у школи. Преступничко понашање ученика у школи није проблем који се решава само ако се одиграва у просторијама саме школе. Ученици добар део дана проводе у школском дворишту, који је саставни део школе и сваки облик преступничког понашања који се одиграва у школском дворишту је проблем и саме школе.

У већини школа у Републици Србији у *Правилнику о васпитно-дисциплинској одговорности ученика*, који поседује свака школа, у делу који се односи на лакше повреде обавеза ученика стоји да је повреда обавезе свако изазивање нереди како у просторијама школе, тако и у школском дворишту. Осим тога и многа истраживања иностраних аутора која су за циљ имала да утврде места где се насиље најчешће врши у школи дала су сличне резултате.

Тако, једно од истраживања насилничког понашања у двориштима школа у периоду од 01. јануара 2002. године до 20. марта 2005. године на територији Републике Србије, показује да је укупно евидентирано 1.717 случајева насилничког понашања над ученицима од стране ученика или других особа и том приликом је

дошло до тежег или лакшег повређивања. У 2002. години било је пријављено 32 случаја тежих телесних повреда и 177 случаја лакших телесних повреда, 2003. године пријављено је 34 случаја тежих телесних повреда и 199 случаја лакших телесних повреда, 2004. године пријављено је 38 случаја тежих телесних повреда и 256 случаја лакших телесних повреда и 2005. године, за само три месеца пријављено је 17 случаја тежих телесних повреда и 59 случаја лакших телесних повреда.²⁰¹

Резултати показују да се највећи број облика преступничког понашања управо дешава у школском дворишту. Школе не би смеле да затварају очи пред тим проблемом или да решавање овог проблема препуштају неким другим субјектима, као што је школски полицајац. Овакви резултати само указују да је веома важно урадити нешто по питању сигурности ученика у школском окружењу и да је по питању надгледања места где се насиље најчешће дешава улога наставника битна и да не сме бити замењена сигурносним камерама које само ретроактивно могу да нам укажу на преступничка понашања ученика, али не и да спрече таква дешавања. У циљу превенције насиља и других облика преступничког понашања у школи неопходна је улога дежурног наставника.

2. Време када се преступничко понашање најчешће одиграва у школи

Поред места дешавања преступничког понашања у школи, битна карактеристика је и време дешавања преступничког понашања, јер нам време ближе одређује када се преступничко понашање најчешће врши, да ли се дешава за време часа, за време одмора, после часова и сл. У оквиру истраживања карактеристика преступничког понашања други задатак је био да се утврди које је то време када се преступничко понашање најчешће одиграва.

На директно питање *Када се најчешће одиграва неки облик преступничког понашања у школи?*, највећи број ученика (49,8%) је одговорио да се то дешава на школском одмору, нешто мало мањи проценат ученика (42,6%) је одговорио да се то дешава после часова, док 5,6% ученика сматра да се то најчешће дешава за време часа, а 2% ученика мисли да се то дешава пре часова (Табела 9). Одговори ученика потврђују полазну претпоставку да се преступничко понашање најчешће дешава на

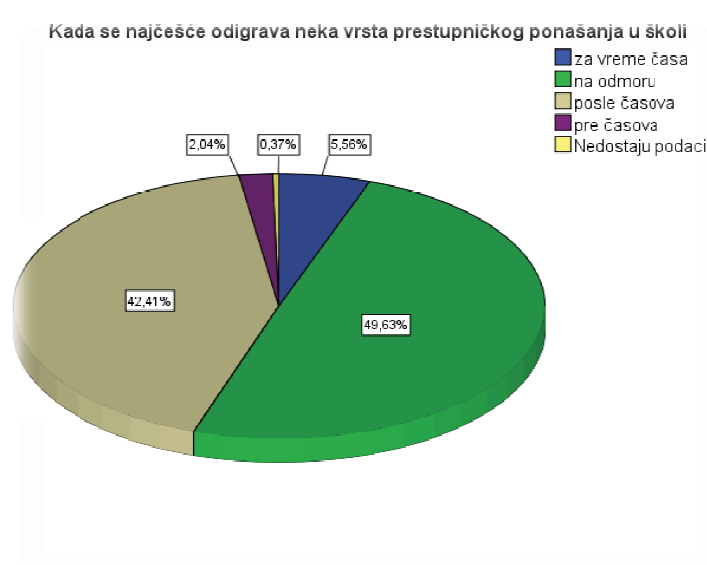
²⁰¹ Теофиловић, Н. (2006). Доминантни видови преступништва младих у Србији. *Политичка ревија*, 5(4), 769-787.

одмору или после часова. Резултати показују да је више од 90% ученика одговорило да се облици преступничког понашања дешавају или на одмору или после часова, онда када поред осталих ученика нема присутних сведока за такво њихово понашање из редова наставника или осталих запослених у школи.

Табела 9. *Време када се најчешће одиграва нека врста преступничког понашања?*

	Frequency	Percent	Valid Percent
За време часа	30	5,6	5,6
На одмору	268	49,6	49,8
После часова	229	42,4	42,6
Пре часова	11	2,0	2,0
Тотал	538	99,6	100,0
Недоступни подаци	2	,4	
Тотал	540	100,0	

График 3. *Време дешавања преступничког понашања у школи*

Овакви одговори упућују да ученици добро знају када врше неке облике преступничког понашања који нису дозвољени у школи, а знају и да вршењем неког од облика преступничког понашања заправо крше нека правила у школи и да за такво понашање могу бити санкционисани. То сазнање их не спречава да врше такву врсту понашања, али зато преступничко понашање врше тамо где нема наставника и

осталих запослених: у ширем школском окружењу или у просторијама школе, али када наставници и остали запослени нису присутни.

3. Учесталост насиља и осталих облика преступничког понашања ученика у школи

Најважнија карактеристика преступничког понашања је учесталост. Пре било какве расправе, интервенције или превенције у школи морамо да знамо колико је преступничко понашање учестало у свакој школи.

Како су за сваку насилну ситуацију потребна бар два учесника – насилник и жртва, што не искључује и остале актере, битно је истражити учесталост преступничког понашања оба учесника, и насилника и жртве.

Када кажемо да је неки ученик жртва, онда мислимо на оне ученике које често нападају други ученици, али који не узвраћају, већ трпе нападе различите врсте. Са друге стране за неког ученика кажемо да је насилник ако стално напада друге ученике. Драган Попадић наводи за насилнике: „да они својим понашањем често провоцирају вршњаке, па је некад и цео разред укључен у њихово злостављање, а некад и одрасли могу показати отворену ненаклоност према њима.“²⁰²

Као следећа карактеристика преступничког понашања у овом истраживању испитивала се учесталост преступничког понашања и то, колико су ученици често били починиоци насиља према другим ученицима (насилници), колико према наставницима, али и колико су учестало вршили и друге облике преступничког понашања поред насиља у школи. Такође, испитивало се колико су ученици често били жртве насиља од стране других ученика и од стране наставника. У оквиру испитивања учесталости насиља према ученицима, посебно се испитивала учесталост насиља према ученицима из друштвено осетљивих група. У овом случају се испитивало насиље према ученицима ромске националне мањине и ученицима са сметњама у развоју јер постоји претпоставка да су ученици који припадају осетљивим друштвеним групама често жртве насиља.

²⁰² Попадић, Д. (200) *Насиље у школама*. Београд, Институт за психологију, стр.90. Електронска верзија <http://www.unicef.rs/files/nasilje-u-skolama-za-web.pdf>, стр.120.

У овом делу рада биће представљени резултати истраживања који се односе на учесталост ученика који су починиоци преступничког понашања и учесталост тога колико су ученици жртве преступничког понашања у школи.

3.1. Учесталост насиља у школи – ученици жртве насиља

Ученици у школи могу бити жртве насиља али такође, могу и доживети насиље како од стране других ученика, тако и од стране наставника у школи или неког другог запосленог у школи. Насиље ученика над учеником се још назива вршњачко насиље, док се за такву врсту насиља у земљама англосаксонског говорног подручја користи термин булуинг (bullying), а који се дефинише на следећи начин: „Ученик је злостављан или виктимизиран када је опетовано и трајно изложен негативним поступцима од стране једнога или више ученика.“²⁰³

Ученици могу бити и жртве насиља од стране наставника или осталих запослених у школи. У *Закону о основама система образовања и васпитања*, који регулише област понашања и ученика и наставника, где се у члану 45. *Забрана насиља, злостављања и занемаривања* прописује : „У установи је забрањено: физичко, психичко и социјално насиље, злостављање и занемаривање деце и ученика, физичко кажњавање и вређање личности, односно сексуална злоупотреба деце и ученика или запослених.“²⁰⁴

Без обзира на то што је насиље и морално и правно санкционисано, јер поред осуда коју доживавају починиоци насиља у школи, од стране појединаца или друштвених група у друштву, постоји и законски оквир који регулише насиље у школи, међутим, насиље је ипак немоновност и све учесталија појава и у школама у нашој земљи и присутно је у релацијама ученик-ученик, ученик-наставник, али и наставник-ученик.

²⁰³ Олвеус, Д. (1998) *Насиље међу децом у школи - што знамо и што можемо учинити*. Загреб: Школска књига. стр. 26.

²⁰⁴ *Закон о основама система образовања и васпитања*, доступно: www.zakoni.rs.

3.1.1. Учесталост доживљеног насиља у школи од стране других ученика

Насиље међу ученицима је само један од облика преступничког понашања, али по свим претходним истраживањима, најучесталији облик преступничког понашања и у свету и код нас. Критеријум процене испитивања учесталости у овом истраживању је био да је ученик бар једном одговорио да је био жртва неког облика насиља од стране других ученика. Истраживало се колико је неки ученик био жртва насиља од стране других ученика у школи. Учесталост се мерила у последња три месеца (односно у току последњег школског тромесечја) и у току досадашњег школовања.

Учесталост доживљеног насиља ученика од стране других ученика смо проверавали самоисказима ученика, који су одговарали на директно питање *Да ли си током последња три месеца био изложен некој врсти насиља од стране других ученика у школи?* и на питање *Да ли си током досадашњег школовања био изложен некој врсти насиља од стране ученика у школи?* Ученик је жртва насиља ако је бар једном заокружио да је доживео неки облик насиља од стране другог ученика у школи у последња три месеца и у досадашњем школовању. Степен слагања ученика са питањима на скали мерења учесталости доживљеног насиља од стране ученика у последња три месеца је изнад минималног и износи 1,16 (мин.1-макс.4). Док је степен слагања ученика на скали мерења учесталости доживљеног насиља од стране ученика у досадашњем школовању 1,42 (мин.1-макс.4) (Табела 10)

Табела 10. Степен слагања ученика о учесталости доживљеног насиља од стране ученика

	N	Min	Max	M	SD
<i>Да ли си током последња три месеца био изложен некој врсти насиља у школи од стране ученика?</i>	540	1,00	4,00	1,1648	,49922
<i>Да ли си током досадашњег школовања био изложен некој врсти насиља у школи од стране ученика?</i>	539	1,00	4,00	1,4286	,69785

Ако посматрамо у процентима, на питање да ли су ученици у последња три месеца били жртве неке врсте насиља од стране других ученика највећи број ученика, њих 88,1% је на скали одговорио да *ниједном* нису били жртве насиља, 8,1% је одговорило да су *једном* у последња три месеца били жртве насиља, 2,8% да им се

више пута десило да су били жртве насиља, док је нешто мање од 1% одговорило да им се *често дешавало* да буду жртве насиља од стране других ученика у последња три месеца (Табела 11). Веома важна карактеристика насиља јесте поновљено насиље међу ученицима. Подаци говоре да је око 4% испитиваних ученика одговорило да је више пута било жртва насиља од стране других ученика, односно да су доживели поновљено насиље у последња три месеца.

У последња три месеца је више од 11% испитаних ученика доживело неки облик насиља. Ови резултати су у поређењу са резултатима предходних истраживања процентуално много мањи. Један од разлога за такве одговоре можда лежи у претпоставци да ученици нису могли тачно да одреде временски период када су доживели неки облик насиља и да ли су то доживели пре три месеца или не.

Табела 11. *Да ли си током последња три месеца био изложен некој врсти насиља у школи од стране других ученика?*

	Frequency	Percent
Ниједном	476	88,1
Једном	44	8,1
Више пута	15	2,8
Често ми се деси	5	,9
Тотал	540	100,0

Истраживањем се испитивало да ли су и колико учестало ученици били жртве насиља у току досадашњег школовања. На питање да ли су ученици били жртве насиља од стране других ученика у току досадешњег школовања њих 68,6% је одговорило да нису *ниједном* били жртве насиља, 20,4% ученика је одговорило да су *једном* били жртве насиља, 10,4% је одговорило да им се више пута десило да буду жртве насиља, док је 0,6% рекло да им се *често дешавало* да буду жртве насиља у току досадашњег школовања (Табела 12).

Резултати показују да је скоро сваки трећи ученик у току свог школовања био жртва неког облика насиља, што свакако упућује на хитну интервенцију и превенцију насилничког понашања у средњим школама.

Табела 12. *Да ли си током досадашњег школовања био изложен некој врсти насиља у школи од стране других ученика?*

	Frequency	Percent	Valid Percent
Ниједном	370	68,5	68,6
Једном	110	20,4	20,4
Више пута	56	10,4	10,4
Често ми се деси	3	,6	,6
Тотал	539	99,8	100,0
Недостају подаци	1	,2	
Тотал	540	100,0	

Ако упоредимо податке добијене у овом истраживању са резултатима ранијих истраживања изложености насиљу у школама у последња три месеца и у току досадашњег школовања, можемо да закључимо да је изложеност насиља ученика средње школе у југоисточној Србији, по резултатима овог истраживања, у последња три месеца мање учестала него на нивоу Србије и износи око 12%. То такође важи и ако посматрамо досадашње школовање ученика, мало више од 30% ученика је било бар једном жртва насиља у досадашњем школовању. Резултати не потврђују полазну претпоставку да је трећина ученика бар једном била изложена насиљу од стране ученика у последња три месеца, док је више од половине ученика било изложено насиљу од стране другог ученика у току досадашњег школовања.

По овим резултатима ученици средње школе у југоисточној Србији су скоро дупло мање изложени насиљу. Резултати досадашњих истраживања су показала да су ученици на нивоу Србије у последња три месеца били изложени насиљу у распону од 20-30%, а у досадашњем школовању чак од 50-60%. „Истраживање спроведено помоћу упитника на 26.628 ученика од 3. до 8. разреда у 50 основних школа широм Србије у пролеће 2006. године показало је да на директно питање сваки пети ученик (њих 21,1%) саопштава да је био изложен насиљу током последња три месеца (процент варира од школе до школе од 9% до 47%). Када је од старијих ученика тражено да процене колико су били изложени насиљу током укупног досадашњег школовања 30% њих је одговорило да им се десило једном или двапут, 11,4% да им се десило више пута, а 2,8% да им се често дешавало.“²⁰⁵ Истраживања у свету дају следеће резултате: „изложеност вршњачком насиљу, добијена у истраживањима у

²⁰⁵ Д. Попадић, & Д. Плут, „Насиље у основним школама у Србији - облици и учесталос“. *Психологија*, 2007. године, 40(2), 309-328.

школама у Аустралији, Аустрији, Енглеској, Финској, Немачкој, Норвешкој и САД, креће се у распону од 15% до 25%²⁰⁶.

Резултати овог истраживања показују да је учесталост насиља у школи нижа у односу на досадашње резултате истраживања учесталости насиља у Србији, што свакако не треба да охрабрује, јер постоји много разлога зашто је то тако. Можемо да претпоставимо, да ученици и поред претходног објашњења учесталости и облика насиља у школи, ипак не препознају све облике насиља. Са друге стране ученици данас многе облике насиља у школи, које одрасли сматрају облицима насиља, не сматрају насиљем, већ „нормалним“ понашањем. Ученици једни друге зову погрдним именима или се псују, а да то не чине као облик вербалног понашања, већ као начин комуникације. Они једни друге ударају по телу или шутирају, а да то такође не сматрају физичким насиљем. Чест је пример да једни друге одређеним коментарима или садржајем вређају преко друштвених мрежа, а да то не препознају као облик електронског насиља. Оваквом (не)схватању и (не)препознавању насиља у школи су, свакако, допринели и наставници, родитељи и друштво које има пермисивни став према насиљу у нашој земљи. Млади су деценијама уназад изложени различитим облицима насиља и преступничког, чак и криминалног понашања, које није санкционисано ни на један начин. У садржајима телевизијских емисија много је вербалног насиља, у обраћању политичара претње и позивање на освету, у филмовима крв, убиства, насиље; у новинама криминалне афере, крађе, утаје пореза, а друштво не предузима ништа. У таквом окружењу одрастају млади и зато не могу да препознају све облике насиља, сем оних директних и када већ дође до повреда.

Када смо хтели да проверимо који је облик насиља најучесталији, закључили смо да је степен слагања ученика са питањима на скали мерења облика насиља већи од минималних вредности код свих облика насиља, али је највећи степен слагања код психичког облика насиља у школи и износи 1,44 (мин.1- макс.3,33), за остале облике степен слагања је такође изнад минималних, и то за вербални облик насиља он износи 1,38 (мин.1-макс.4), за физички облик насиља 1.11 (мин.1 - макс.3,50), за сексуално 1,08 (мин.1- макс.3,50) и електронско 1,30 (мин.1- макс.4).) (Табела 13).

Овакви одговори упућују да су ученици најчешће изложени облицима психичког и вербалног насиља, док су најмање изложени сексуалном насиљу у

²⁰⁶ Д. Попадић, *Насиље у школама*. Институт за психологију, Београд, 200?, стр.82. Електронска верзија <http://www.unicef.rs/files/nasilje-u-skolama-za-web.pdf>

школи. У овом истраживању је реч ипак о ученицима средње школе, који су старији и зрелији, па можемо да претпоставимо да боље препознају психичке облике насиља, који често нису директни као што је физичко насиље. То могу да буду оговарања, претње или избегавања, односно шиканирање ученика од стране других ученика. И досадашња истраживања повезаности узраста и учесталости насиља показују да „се с годинама смањује испољавање насиља. Од почетка основне до почетка средње школе, испољавање насиља се смањује до 5%, као и да с узрастом опада учесталост физичког насиља, међутим долази до повећане учесталости вербалног насиља.“²⁰⁷ Са друге стране, резултати указују да су ученици најмање изложени сексуалном насиљу. Код испитивања колико су ученици били изложени сексуалном насиљу увек имамо једну дозу резерве, да ученици, без обзира што је анкета била анонимна, нису били у потпуности искрени, јер питања о изложености сексуалном насиљу залазе у сферу интима, што свакако код једног дела испитаника утиче на давање искрених одговора.

Табела 13. *Степен слагања ученика на скали мерења облика и учесталости преступничког понашања ученика средње школе када су жртве*

	N	Min	Max	M	SD
Жртва вербалног насиља	539	1,00	4,00	1,3840	,54449
Жртва физичког насиља	539	1,00	3,50	1,1160	,36200
Жртва психичког насиља	523	1,00	3,33	1,4417	,46931
Жртва сексуалног насиља	539	1,00	3,50	1,0891	,30402
Жртва електронског насиља	539	1,00	4,00	1,3098	,64419

Детаљније о облицима насилничког понашања ученика дато је у делу о облицима преступничког понашања.

²⁰⁷ Р. Сенић, *Насиље, узраст и пол*. Психотерапијске теме., 2011. године. Доступно: www.psihoterapijsketeme.rs/2011.nasilje-uzrast-i-pol/ преузето: 28.11.2014. год.

3.1.2. Учесталост *доживљеног* насиља у школи од стране наставника

Насиље у школи није присутно само на релацији ученик - ученик, већ и на релацији наставник - ученик. Један од задатака истраживања учесталости насиља, као облика преступничког понашања је био испитати да ли су ученици били жртве насиља од стране наставника у последња три месеца и у току досадашњег школовања. Критеријум процене да ли је ученик био жртва насиља од стране наставника је био одговор да је ученик бар једном доживео било који облик насиља од стране наставника у току досадашњег школовања.

Степен слагања ученика са одговорима на скали мерења учесталости доживљеног насиља од стране наставника у последња три месеца и у досадашњем школовању показује да је већи од минималне вредности и износи 1,13 (мин.1- макс.4) за учесталост доживљеног насиља у послрдња три месеца и 1,18 (мин.1- макс.4) за учесталост доживљеног насиља од тане наставника у досадашњем школовању (Табела 14).

Табела 14. *Скала слагања степена учесталости доживљеног насиља од стране наставника*

	N	Min	Max	M	SD
<i>Да ли си у последња три месеца био изложен некој врсти насиља од стране наставника?</i>	40	,00	,00	,1333	53522
<i>Да ли си у току досадашњег школовања био изложен некој врсти насиља од стране наставника?</i>	40	,00	,00	,1889	59798

Ако посматрамо у процентима, на директно питање да ли су ученици у последња три месеца били жртве неке врсте насиља од стране наставника, од укупног броја испитаника чак 92,6% је одговорило да ни једном нису били жртве насиља од стране наставника у последња три месеца. Међутим, 4,1% ученика је одговорило да су једном били жртве насиља од стране ученика, 2,6% да им се често деси, док је нешто мање од 1%, њих 0,7%, одговорило да су више пута у последња три месеца били жртве насиља од стране наставника (Табела 15.). Резултати показују да је мање од 10% испитаних ученика у последња три месеца било изложено насиљу од стране наставника, што свакако није бројка коју треба занемарити, посебно ако из резултата можемо да закључимо да је нешто више од 3% испитаних ученика доживело

поновљено насиље само у току последња три месеца, односно да су више од једног пута били изложени насиљу од стране наставника.

Табела 15. *Да ли си у последња три месеца био изложен некој врсти насиља од стране наставника?*

	Frequency	Percent
Ниједном	500	92,6
Једном	22	4,1
Често ми се деси	14	2,6
Више пута	4	,7
Total	540	100,0

Поред испитивања колико учестало су ученици били жртве насиља у последња три месеца, испитивало се и колико су учестало били жртве насиља у току досадашњег школовања. На питање да ли су ученици у току досадашњег школовања били жртве неке врсте насиља од стране наставника, 89,1% ученика је одговорило да *ниједном* нису били жртве насиља, док је 5,2% рекло да су *једном* били жртве насиља од стране наставника, 3,5% да су *више пута* били жртве ове врсте насиља, док је 2,2% одговорило да су *често* били изложени насиљу од стране наставника у досадашњем школовању (Табела 16).

Резултати показују да је скоро 11% испитаних ученика доживело бар једном неки облик насиља од стране наставника, док је више од 5% испитаних ученика доживело поновљено насиље од стране наставника у школи.

Табела 16. *Да ли си током досадашњег школовања био изложен некој врсти насиља од стране наставника?*

	Frequency	Percent
Ниједном	481	89,1
Једном	28	5,2
Више пута	19	3,5
Често ми се деси	12	2,2
Тотал	540	100,0

Резултати су потврдили полазну претпоставку да насиље наставника над учеником није изражено али да ипак постоји у средњој школи, што без обзира на учесталост забрињава. Оно што је свакако утицало на одговоре ученика јесте њихово разумевање шта је све насиље наставника над ученицима. Може се десити, како

наводе Д. Попадић и Д. Плут²⁰⁸, да неки поступци наставника које ученици доживљавају као насилне, нису били насилни од стране наставника у смислу да их је наставник вршио са циљем да некога повреди (нпр. различите дисциплинске мере које наставник предузима), или предвиђајући њихов утицај (сматрајући их за шалу), али су их ученици погрешно схватили, те су такви поступци наставника на тај начин повредили ученика.

И досадашња истраживања учесталости насиља наставника над ученицима су показала да је та врста насиља присутна и у основним и у средњим школама у Републици Србији. У извешају Заштитника грађана и Панела младих саветника који су спровели истраживање у марту 2011. године у 72 школе, и то 37 основних и 35 средњих школа, као и на основу података до којих је републички омбусман дошао поступајући по притужбама грађана и сопственој иницијативи, када је реч о повредама права детета, наводи се да је 23% ученика основних и средњих школа одговорило да је било сведок неког облика насиља наставника према ученику. У истом истраживању се наводи да је насиље наставника према ученицима чешће у средњим школама, тако да је чак 26% средњошколаца имало такво искуство.²⁰⁹

3.1.3. Социо-економске и демографске карактеристике ученика (жртве насиља) и њихова изложеност насиљу у школи

Један од задатака истраживања је био и испитати да ли постоји повезаност између социо-економских и демографских карактеристика ученика средње школе и тога да ли су ученици били жртве насиља у последња три месеца и у току досадашњег школовања. Занимљиво је да су резултати показали да не постоји статистички значајна повезаност ни са једним социо-економским и демографским варијабилама ученика као што су пол, разред, досадашњи успех ученика у школи, тип школе, место становања, образовање оца, образовање мајке, брачни статус родитеља, социо-економски статус породице.

Ученици често бирају жртве зато што су слабије физичке снаге, зато што су плашљиве или повучене, а не зато сто су другог пола, из другог места становања или

²⁰⁸ Д. Попадић & Д. Плут, Насиље у основним школама у Србији - облици и учесталост, *Психологија*, 2007 године, 40(2), стр.317.

²⁰⁹ С. Нешић, Н. Јовић, *Извештај Заштитника грађана и Панела младих саветника -Заштита деце од насиља*, Београд, 2001. године. Доступно: www.zaštinitnik.rs/izveštaj_zastita_dece_od_nasilja_u_skolama.pdf. Преузето: 11.9.2014.

зато сто су им родитељи одређеног нивоа образовања. Сигурно да социо-економски и демографски фактори утичу на нека понашања ученика, да се осете несигурним, незаштићеним или уплашеним, па да зато буду потенцијалне жртве насиља, али се на основу резултата овог истраживања може закључити са се соцоп-економски и демографски фактори ученика не јављају као директни фактори који утичу да неко постане жртва насиља у школи. У овом истраживању је учествовао процентуално приближни број ученика и ученица.²¹⁰

Табела 17. Повезаност између варијабиле пол ученика и тога да ли су ученици били жртве насиља

	Pol	N	M	SD	t	p
<i>Да ли си током последња три месеца био изложен некој врсти насиља у школи?</i>	Мушки	283	1,1696	,51177	,234	,815
	Женски	257	1,1595	,48597		
<i>Да ли си током досадашњег школовања био изложен некој врсти насиља у школи?</i>	Мушки	283	1,4594	,71529	1,077	,282
	Женски	256	1,3945	,67781		

Иако су резултати досадашњих истраживања повезаности пола ученика са насиљем у великом броју истраживања показали да су дечаци склонији насилном понашању од девојчица и да се то може уочити још од друге године живота, не можемо да тврдимо да је то тако и када је реч о односу између пола и изложености насиљу. Испитивање повезаности варијабиле пол ученика и тога да ли су ученици били жртве насиља у овом истраживању не показују статистички значајну повезаност ових варијабила. И мушкарци и жене, односно и ученици и ученице, су подједнако изложени насиљу у школи (Табела 17). Резултати истраживања нису потврдили полазну претпоставку да су дечаци, односно ученици, учесталије изложени насиљу у школи од девојчица, односно ученица.

²¹⁰ Табела о броју и процентима испитаних ученика по полу дата је у Прилозима на страни 239.

Табела 18. Повезаност између варијабле разред ученика и тога да ли су ученици били жртве насиља

		df	F	p
<i>Да ли си током последња три месеца био изложен некој врсти насиља у школи?</i>	Between Groups	3	,064	,979
	Within Groups	536		
	Total	539		
<i>Да ли си током досадашњег школовања био изложен некој врсти насиља у школи?</i>	Between Groups	3	2,064	,104
	Within Groups	535		
	Total	538		

Ни варијабла разред ученика не представља значајан фактор за изложеност насиљу у школи. Не постоји значајна статистичка корелација између варијабле разред ученика и тога да ли су ученици били жртве насиља. Ученици свих разреда средње школе су значајно изложени насиљу у школи.

Табела 19 Повезаност између варијабле успех у досадашњем школовању ученика и тога да ли су ученици били жртве насиља

		Успех у досадашњем школовању
<i>Да ли си током последња три месеца био изложен некој врсти насиља у школи?</i>	r	-,092*
	p	,033
	N	540
<i>Да ли си током досадашњег школовања био изложен некој врсти насиља у школи?</i>	r	-,043
	p	,321
	N	539

Иако постоји устаљено мишљење у друштву да су ученици са лошијим успехом чешће актери (у овом случају жртве) насиља, резултати овог истраживања су показали супротно. Резултати неких ранијих истраживања су показала да „ученици који имају слабији успех у школи чешће доживљавају насилно понашање, али се чешће и сами насилно понашају. Узрок оваквој реакцији ученика са слабијим успехом је повећана агресивност наставника према ученицима који показују слабији успех. Такви ученици се етикетирају, вређају и њима се наставници обраћају повишеним тоном.“²¹¹

²¹¹ Јовановић, Н. (2007) Адолесценти између насиља и толеранције. У: Омладина Балкана између насиља и културе мира. Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Центар за социолошка истраживања. стр. 21-31.

Испитивање повезаности варијабиле успех у досадашњем школовању ученика и тога колико су ученици учестало били жртве насиља не показују статистички значајну повезаност. Резултаи истраживања нису потврдили полазну претпоставку да су ученици са лошијим успехом чешће жртве насиља у школи. Ученици су подједнако изложени насиљу у школи без обзира на досадашњи успех у школовању. И резултати истраживања *Школа без насиља*, које се реализује у нашој земљи у сарадњи са Министарством просвете и УНИЦЕФ-ом, показују сличне резултате, да не постоји повезаност између школског успеха ученика и насиља.

Резултати и овог и предходних истраживања повезаности успеха у досадашњем школовању и насилног понашања пре се могу тумачити тако да можемо само да закључимо да насилништво „ није ни последица ни узрок слабијег успеха. Може се предпоставити да обе појаве имају заједнички узрок у биолошким, психолошким и друштвено културним чиниоцима који често делују заједно.“²¹²

Табела 20. Повезаност између варијабле

тип школе у коју ученик иде и тога да ли су ученици били жртве насиља

	Тип школе	N	M	SD	t	p
<i>Да ли си током последња три месеца био изложен некој врсти насиља у школи?</i>	Гимназија	243	1,1687	,49827	,164	,869
	Средња стручна школа	297	1,1616	,50082		
<i>Да ли си у току досадашњег школовања био изложен некој врсти насиља у школи?</i>	Гимназија	243	1,4733	,67596	1,348	,178
	Средња стручна школа	296	1,3919	,71436		

Постоје стереотипи и код варијабиле тип школе да су актери насиља чешћи у средњој стручној школи него у гимназији, што се често повезује са успехом у школовању, јер се сматра да ученици са бољим успехом чешће уписују гимназију него средњу стручну школу. Међутим, резултати у овом истраживању су показали да не постоји статистички значајна повезаност између варијабиле тип школе и изложености насиљу у школи, и тиме полазна претпоставка да су ученици средње

²¹² Тодоровић, Ј., Стоиљковић, С. (2007) *Породични чиниоци насилног понашања деце и омладине*. У: Омладина Балкана између насиља и културе мира. Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Центар за социолошка истраживања. стр. 115-128.

стручне школе чешће жртве насиља од ученика гимназије није потвђена. И ученици средње стручне школе и ученици гимназије су подједнако изложени насиљу у школи.

Табела 21. Повезаност између варијабиле место становања и тога да ли су ученици били жртве насиља

	Место становања	N	Mean	Std. Deviation	t	p
<i>Да ли си током последња три месеца био изложен некој врсти насиља у школи?</i>	град	400	1,1600	,47956	-,453	,650
	село	137	1,1825	,55861		
<i>Да ли си током досадашњег школовања био изложен некој врсти насиља у школи?</i>	град	399	1,4386	,70577	,431	,667
	село	137	1,4088	,68121		

Постоје претпоставке да су ученици који живе (станују) у граду више изложени насиљу у односу на ученике који живе на селу. Један број социолошких и криминолошких истраживања бавио се испитивањем повезаности средине из које ученици долазе са преступничким понашањем. У тим истраживањима постоји став да већа урбанизација средине из великог броја разлога представља јак ризични фактор за појаву преступничког и криминалног понашања, у односу на мање урбанизовану средину, каква је нпр. село. У граду постоји велики број друштвених група, површне социјалне везе међу појединцима, стереотипно социјално рангирање, што чешће може довести до насилног понашања међу појединцима или групама, за разлику од села које карактеришу блиски и присни социјални контакти и упућеност једних на друге.²¹³ Међутим, резултати истраживања у овом делу рада који се односи на испитивање повезности варијабиле места становања и изложености ученика насиљу, показали су да не постоји значајна разлика у ставовима ученика о изложености насиљу у школи у зависности од места становања ученика. И ученици чије је место становања град и ученици чије је место становања село подједнако су изложени насиљу ученика у школи. Разлоге за овакве резултате можда треба тражити у претпоставци да то одакле ученици долазе није био важан ризични фактор због којег би неки ученик постао жртва. То, да ли је неком ученику место становања село или град, није разлог због кога би он постао жртва неког облика преступничког

²¹³ Д. Бакић, Понашање одгајника тјеклом институционалног третмана у СПМ Туропоље с обзиром на ступањ урбанизације мјеста порјекла. *Криминална и социјална интеграција*. 1996 године, вол.4, бр.1., стр.21-28.

понашања, те разлоге треба тражити у другим социоекономским и демографским факторима.

Табела 22. Повезаност између варијабиле образовање оца ученика и тога да ли су ученици били жртве насиља

		df	F	p
<i>Да ли си током последња три месеца био изложен некој врсти насиља у школи?</i>	Between Groups	3	,388	,761
	Within Groups	532		
	Total	535		
<i>Да ли си током досадашњег школовања био изложен некој врсти насиља у школи?</i>	Between Groups	3	1,447	,228
	Within Groups	531		
	Total	534		

Испитивање повезаности варијабиле образовање оца ученика и тога да ли су ученици били жртве насиља не показују статистички значајну повезаност. Без обзира на образовање оца ученика, ученици су подједнако изложени насиљу у школи.

Табела 23. Повезаност између варијабиле образовање мајке ученика и тога да ли су ученици били жртве насиља

		df	F	p
<i>Да ли си током последња три месеца био изложен некој врсти насиља у школи?</i>	Between Groups	3	,412	,745
	Within Groups	534		
	Total	537		
<i>Да ли си током досадашњег школовања био изложен некој врсти насиља у школи?</i>	Between Groups	3	,864	,460
	Within Groups	533		
	Total	536		

Ни варијабиле образовање мајке ученика није у статистички значајној вези са тиме дали су ученици жртве насиља. Без обзира на образовање мајке ученика, ученици су подједнако изложени насиљу у школи.

Табела 24. Повезаност између варијабиле брачни статус родитеља ученика и тога да ли су ученици били жртве насиља

		df	F	P
Да ли си током последња три месеца био изложен некој врсти насиља у школи?	Between Groups	2	,687	,503
	Within Groups	532		
	Total	534		
Да ли си током досадашњег школовања био изложен некој врсти насиља у школи?	Between Groups	2	,599	,550
	Within Groups	531		
	Total	533		

Иако у друштву постоје стереотипи да су ученици који долазе из породица чији су родитељи разведени, или из породица са једним родитељем, чешће изложени насиљу, као и да учесталије врше насиље, подаци у овом истраживању су показали другачије резултате. Варијабиле брачни статус родитеља ученика такође није у статистички значајној вези са тиме да ли је ученик изложен насиљу. И ученици чији су родитељи у браку, и ученици чији су родитељи разведени или су можда у ванбрачној заједници подједнако су изложени насиљу у школи.

Табела 25. Повезаност између варијабиле социоекономски статус породице ученика и тога да ли су ученици били жртве насиља

		df	F	p
Да ли си током последња три месеца био изложен некој врсти насиља у школи?	Between Groups	2	1,569	,209
	Within Groups	529		
	Total	531		
Да ли си током досадашњег школовања био изложен некој врсти насиља у школи?	Between Groups	2	,525	,592
	Within Groups	528		
	Total	530		

Резултати истраживања повезаности варијабиле социоекономски статус родитеља показали су да нису статистички значајно повезани са тиме да ли су ученици били жртве насиља у школи. Тиме је потвђена и полазна претпоставка да социоекономски фактори ученика не утичу битно да ли ће ученик постати жртва насиља.

Овакви резултати само потврђују и закључак до којег је дошао Олвеус (Olweus) још давне 1987. године: на основу резултата истраживања показало се да друштвеноекономски услови у породици (образовни ниво родитеља и материјално стање породице) нису повезани са нивоом доживљеног насиља. Жртва насиља у школи има у свим друштвеним слојевима.²¹⁴ Карактеристике жртва насиља указују да су оне у односу на починиоце углавном физички слабије, повучене, мирне и уплашене. Може се претпоставити да неке од социоекономских и демографских варијабилна утичу да се неке жртве понашају повучено или уплашено и да зато постану жртве насиља. На пример: ученици чије је место становања село, а који похађају школу у граду често се осећају уплашено јер за њих то представља нову средину у којој се негују другачији односи и начини понашања, и због тога неки ученици могу да се понашају затворено, повучено или уплашено у односу на ученике чије је место становања град. Та њихова уплашеност и повученост могу бити мотив да постану жртве насиља, али не можемо да тврдимо да социоекономске и демографске карактеристике ученика директно утичу на то да ученици због њих постану жртве насиља. Починиоци насиља бирају жртве насиља врло ретко на основу пола, разреда, типа школе у коју иде жртва, образовања оца жртве, или социоекономског статуса, већ чешће по неким физичким особинама или начинима понашања жртве.

3.2. Учесталост вршења насиља у школи – ученици *починиоци* насиља

Ово истраживање је имало за циљ да, поред испитивања да ли су ученици и колико су учестало били жртве насиља у школи, испита и то колико су ученици често починиоци преступничког понашања, односно колико су насилни према другим ученицима, а колико према наставницима и колико често поред насиља врше и остале облике преступничког понашања.

²¹⁴ Д. Олвеус, *Насиље међу дјецом у школи*: Што знамо и што можемо у чинити, Загреб, Школска књига, 1998. године.

3.2.1. Учесталост вршења насиља ученика над другим ученицима

Најпре смо испитивали колико ученици учестало врше насиље над другим ученицима у школи. Колмогоро-Смирновим тестом испитивали смо нормалност дистрибуције (Табела 26). Овај тест је код свих испитиваних ајтема статистички значајан, те закључујемо да дистрибуција статистички значајно отступа од нормалне.

Табела 26. *Колмогоров-Смирнов тест за упитник облика преступничког понашања када је ученик починилац*

	Kolmogorov-Smirnov ^a		
	Statistic	df	Sig.
<i>Називао сам друге ученике у школи погрдним именима, вређао их и псовао.</i>	,397	537	,000
<i>Ја сам друге ученике у школи шамарао, шутирао, гурао, ударао</i>	,497	537	,000
<i>Ја сам другим ученицима у школи претио</i>	,517	537	,000
<i>Ја сам о другим ученицима на интернету (друштвеним мрежама) постављао увредљиве коментаре или слике</i>	,526	537	,000
<i>Ја сам о другим ученицима причао лажи и оговарао их</i>	,465	537	,000
<i>Ја сам другим ученицима отимао личне ствари, школски прибор или новац</i>	,533	537	,000
<i>Ја сам друге ученике додиривао на начин који им није био пријатан</i>	,534	537	,000

Када се извршила анализа који облик насиља је најучесталији, односно коју врсту насиља ученици највише врше над другим ученицима, од свих димензија упитника, највише је ученика који су одговорили да су вршили вербално насиље у школи над другим ученицима, док су најмање вршили сексуално насиље над другим ученицима.

Степен слагања ученика са питањима на скали мерења учесталости облика насиља је код свих облика насиља већи од минималне и за вербално насиље износи 1,17 (мин.1- макс.2,5), за физичко насиље степен слагања износи 1,09 (мин.1- макс.2,33), за психичко насиље износи 1,27 (мин.1- макс.3,50), за сексуално насиље износи 1,10 (мин. 1- макс.4), док за електронско насиље износи 1,11 (мин.1- макс.4) (Табела 27).

Табела 27. *Облици насиља које ученици најчешће врше над другим ученицима*

	N	Min	Max	M	SD
Починиоци вербалног насиља	540	1,00	2,50	1,1736	,27083
Починиоци физичког насиља	539	1,00	2,33	1,0934	,24077
Починиоци психичког насиља	540	1,00	3,50	1,2704	,45691
Починиоци сексуалног насиља	540	1,00	4,00	1,1037	,44803
Починиоци електронског насиља	540	1,00	4,00	1,1185	,39574

Овакви резултати не изненађују, и претходна истраживања су показала сличне резултате. Како су се подаци прикупљали самоисказима ученика, може се претпоставити да ученици најчешће или, пре би се рекло, најлакше признају да су вршили неки облик вербалног насиља, као што је називање погрдним именима, псовање, вређање. С друге стране одговори ученика показују да су најмање вршили сексуално насиље над другим ученицима. Иако је сексуално насиље облик насиља који је најмање учестао међу ученицима свакако и тај мали проценат није занемарљив, посебно зато што можемо да претпоставимо да постоји и један број ученика који није искрено одговорио на питања о сексуалном насиљу, јер она улазе у део интимних питања, па се ученици, без обзира што је упитник анониман, стиде да искрено одговоре.

Опширније о облицима насиља и осталим облицима преступничког понашања изложено је у следећем делу који се односи на облике преступничког понашања.

3.2.1a. Насиље ученика над ученицима који долазе из осетљивих друштвених група

Како су ученици који долазе из осетљивих друштвених група по многим претходним истраживањима често жртве насиља у школи, један од задатака у овом истраживању имао је за циљ да се посебно испита да ли су и колико ученици насилни према ученицима ромске националне мањине у школи, а колико према ученицима са тешкоћама у развоју.

Један од задатака је био да се испита да ли су ученици вршили вербално или физичко насиље према ученицима ромске националне мањине. Ученици су

одговарали на директна питања: *Вређао сам ученике ромске националне мањине у школи* и *Ја сам шутирао и ударао ученике ромске националне мањине* (Табела 28).

Табела 28. *Насилно понашање према ученицима ромске националне мањине у школи*

	N	Min	Max	M	SD
<i>Вређао сам ученике ромске националне мањине у школи</i>	540	1,00	3,00	1,0852	,34480
<i>Ја сам шутирао и ударао ученике ромске националне мањине</i>	540	1,00	3,00	1,0444	,27558

На скали слагања ученика са исказом на скали мерења учесталости вршења насиља над ученицима ромске националне мањине код оба исказа степен слагања је изнад минималног. Степен слагања ученика за исказ *Вређао сам ученике ромске националне мањине у школи* износи 1,08 (мин. 1- макс. 3), а за исказ *Ја сам шутирао и ударао ученике ромске националне мањине* степен слагања ученика износи 1,04 (мин. 1- макс. 3).

Изражено у процентима резултати су показали да је на питање да ли су ученици вршили вербално насиље над ученицима ромске националне мањине, односно да ли су их вређали, псовали и исмевали, од укупног броја испитаника, њих 93,5% одговорило да *ниједном* нису то урадили, док је 4,4% одговорило да је *једном* то учинило, а 2% да је *више пута* то учинио (Табела 29).

Табела 29. *Вређо сам ученике ромске националне мањине у школи*

	Frequency	Percent
Ниједном	505	93,5
Једном	24	4,4
Више пута	11	2,0
Тотал	540	100,0

На питање да ли су ученици вршили физичко насиље према ученицима ромске националне мањине у школи, односно да ли су их шутирали, ударали или шамарали, 97,2% ученика је одговорило да *ниједном* то нису урадили, док је 1,7% одговорило да је *више пута* вршило такво насиље, а 1,1% да су *једном* то учинили (Табела 30).

Табела 30. *Ја сам шутирао ученике ромске националне мањине*

		Frequency	Percent
	Ниједном	525	97,2
	Више пута	9	1,7
	Једном	6	1,1
	Тотал	540	100,0

Резултати показују да је мало мање од 10% испитаних ученика бар једном извршило вербални или физички облик насиља, што је веома забрињавајуће, посебно ако напоменемо да су поред вербалног и физичког облика насиља постојали и други облици насиља који у овом истраживању нису испитивани, и поред сазнања да ученици ромске националне мањине не уписују средњу школу. У УНИЦЕФ-овом извештају се наводи за децу ромске националне мањине да : „Само 33 одсто деце у Србији похађа предшколске установе. Овај проценат је драстично нижи међу најсиромашнијом децом и износи 7 одсто, а само 4 одсто међу ромском децом. Као и у многим другим земљама, основно образовање је универзално. Ипак, драматични диспаритети се јављају у средњем образовању. Укупно похађање на националном нивоу је 84 одсто, док само 10 одсто ромске деце похађа средњу школу.“²¹⁵

Поред испитивања учесталости насиља над ученицима ромске националне мањине из групе ученика који долазе из друштвено осетљивих група испитивало се и колико ученици учестало врше насиље над ученицима са тешкоћама у развоју. Ученици су одговарали на директно питање: *Ја сам вређао ученике са тешкоћама у развоју?* На скали слагања ученика са исказом на скали мерења учесталости насиља према ученицима са тешкоћама у развоју степен слагања је већи од минималног и износи 1,16 (мин.1- макс.2) (Табела 31).

Табела 31. *Насилно понашање према ученицима са тешкоћама у развоју*

	N	Min	Max	M	SD
<i>Ја сам вређао ученике са тешкоћама у развоју</i>	540	1,00	2,00	1,0167	,12814

²¹⁵ Истраживање Уницефа о положају жена и деце у Србији. www.unicef.org/serbia. Наведено према: *Годишњи извештај: Србија 2008. Људска права, демократија и насиље*. (2009) Београд: Хелсиншки одбор за људска права. Доступно: www.helsinki.org/serbia/doc.Izvestaj2008 NASILJE.pdf.

Ако погледамо у процентима, на питање да ли су ученици вређали ученике са сметњама у развоју, од укупног броја испитаника чак 98,3% је одговорило да то *ниједном* нису урадили, док је 1,7% ученика одговорило да је то једном урадило (Табела 32).

Табела 32. *Ја сам вређао ученике са тешкоћама у развоју*

		Frequency	Percent
	Ниједном	531	98,3
	Једном	9	1,7
	Тотал	540	100,0

Одговори ученика указују да није висок проценат оних који су вршили неку врсту вербалног насиља према ученицима са сметњама у развоју. Међутим, резултати не охрабрују, јер се истраживањем нису испитивали сви облици насиља у школи. Па се претпоставља да би проценат оних који су вршили неки облик насиља према тим ученицима био већи. Још један од разлог зашто су ученици дали овакве одговоре може лежати и у чињеници да у средњим школама није велики број ученика са сметњама у развоју који је укључен у редован систем образовања и васпитања.

3.2.2. Учесталост *вршења* насиља ученика над наставницима у школи

Испитивање насиља ученика над наставником или наставника над учеником, како каже Миомир Ивковић, је тема о којој сви ћуте, и наставници, и директори, и школски педагози. „Школе у циљу очувања свог угледа о овим појавама ћуте.“²¹⁶ Међутим, како би слика о учесталости насиља у средњој школи била потпуна, поред испитивања колико је учестало насиље у односу ученик - ученик истраживањем се испитивало и колико је учестало насиље у односу ученик - наставник. Као критеријум учесталости насилничког понашања према наставницима узели смо да је насилан сваки ученик који је бар једном био насилан према наставнику.

Ученици су одговарали на директна питања: *Ја сам вређао, псовао и називао погдним именима наставника у школи* и *Ја сам шамарао, шутирао или ударао наставника у школи*. На скали слагања ученика са исказима да ли су вршили облик физичког и(или) вербалног насиља степен слагања је 1,06 (мин.1- макс.3) (Табела 33).

²¹⁶ М. Ивковић, Ж. Миленовић. „Агресивност ученика основне школе према наставницима“. *Противуречности социјализације младих и улога образовања у афирмацији вредности културе мира*, Ниш, Филозофски факултет, Центар за социолошка истраживања, 2009. године, стр. 137-154.

Табела 33. *Насиље ученика над наставницима*

	N	Min	Max	M	SD
<i>Ја сам вређао, псовао и називао погрдним именима наставника у школи</i>	540	1,00	3,00	1,0648	,30068
<i>Ја сам шамарао, шутирао или ударао наставника у школи</i>	540	1,00	2,00	1,0093	,09587

Посматрано у процентима, на питање да ли су ученици вршили вербално насиље над наставницима, односно да ли су наставнике називали погрдним именима, псовали их и вређали 95% је одговорило да то *ниједном* нису урадили. На исто питање 3,5% ученика је одговорило да је то *једном* урадило, док је 1,5% то урадило *више пута* (Табела 34).

Табела 34. *Ја сам вређао, псовао, и називао погрдним именима наставника у школи*

	Frequency	Percent
Ниједном	513	95,0
Једном	19	3,5
Више пута	8	1,5
Тотал	540	100,0

На питање да ли су ученици вршили физичко насиље над наставницима, односно да ли су наставнике шамарали, шутирали или ударали, чак 99,1% је одговорило да то *ниједном* нису урадили, док је на исто питање 0,9% ученика одговорило да је то *једном* урадило (Табела 35).

Табела 35. *Ја сам шамарао, шутирао или ударао наставника у школи*

	Frequency	Percent
Ниједном	535	99,1
Једном	5	,9
Тотал	540	100,0

Ако добијене резултате испитивања учесталости насиља ученика над наставником посматрамо појединачно може нам се учинити да насиље над наставником није учестало. Ипак, резултати не охрабрују, јер, ако посматрамо одговоре ученика збирно, и за вербално и за физичко насиље можемо да закључимо да је у досадашњем школовању 6% ученика бар једном било насилно према наставнику. Ако напоменемо да у истраживању нису испитивани и остали облици

насиља, као што је емоционално, електронско и сексуално онда слободно можемо да претпоставимо да би проценат оних ученика који су до сада били насилни према наставницима био већи.

4. Ученици жртве насиља и обраћање за помоћ

Ученици жртве насиља у највећем броју случајева из страха да поново не буду жртве насиља не пријављују да су доживели неки облик насиља у школи. Такође и ученици који су били сведоци или посматрачи неке сцене насиља у школи, да и сами не би постали жртве насиља, не пријављују да се насиље десило. Управо зато права слика учесталости насиља остаје непознаница свима који се овим феноменом баве. У циљу да се насиље спречи или да се у ситуацијама насиља реагује, свака школа има оформљен *Тим за заштиту ученика од насиља*, или стручне сараднике као што су педагог, психолог или социолог. Међутим, са ученицима треба доста радити у току школовања како би они стекли поверење у рад тима и стручних сарадника са циљем да им се објасни да је њихова обавеза у улога у школи да ученицима помогну онда када им је помоћ потребна. Зато је важно испитати коме се ученици најчешће поверавају и од кога траже помоћ у случају да су жртве насиља.

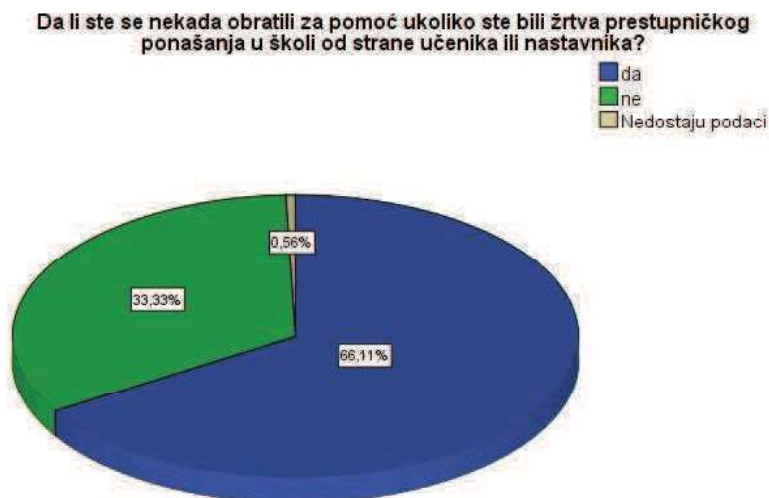
Последња карактеристика која се испитивала у овом раду, мада не и мање важна од осталих, јесте да ли се ученици обраћају некоме уколико су жртве насиља у школи и уколико се обраћају коме се обраћају.

На директно питање *Да ли сте се некада обратили за помоћ уколико сте били жртва насиља или преступничког понашања у школи од стране ученика или наставника?*, 66,5% испитаних ученика је одговорило потврдно да се обраћају за помоћ, док је 33,5% одговорило да се не обраћа за помоћ (Табела 36).

Табела 36. *Да ли сте се некада обратили за помоћ уколико сте били жртва насиља или преступничког понашања у школи од стране ученика или наставника?*

	Frequency	Percent	Valid Percent
Да	357	66,1	66,5
Не	180	33,3	33,5
Тотал	537	99,4	100,0
Недостају подаци	3	,6	
Тотал	540	100,0	

График 4. Да ли се ученици обраћају за помоћ уколико су жртве преступничког понашања од стране ученика или наставника

Резултати истраживања - да се више од половине испитаних ученика, чак 66%, обраћа за помоћ уколико су жртве преступничког понашања у школи, потврђују полазну претпоставку да се ученици учестало обраћају за помоћ уколико су жртве преступничког понашања у школи.

Веома важна карактеристика насилничког понашања која се не односи директно на само понашање, али је свакако повезана са проблемом преступничког понашања, јесте коме се ученици који су жртве таквог понашања обраћају за помоћ.

Ово је важно из више разлога. Као прво тиче се превенције таквог понашања, која као једну од фаза у припреми превентивних програма има и организовање и оспособљавање стручних тимова који ће моћи да помогну ученицима у таквим ситуацијама. Програм *Школа без насиља* у нашој земљи има четири важне компоненте, од којих се једна управо односи на едукацију запослених да помогну ученицима који су били жртве насилног понашања у школи. Реч је о едукативној компоненти која има за циљ да едукује наставнике и школско особље: о насиљу, вештинама комуникације, отвореном дијалогу међу децом и одраслима, превентивној улози школских правила, реституцији тј. надокнади штете, позитивној дисциплини, о конструктивној интервенцији, формирању унутрашње заштитне мреже и спољашње заштитне мреже у школи итд. Као друго, циљ је да ученици стекну пуно поверење и да отворено разговарају са члановима тимова о насилничком понашању које су

доживели, а све у циљу да се такво понашање не понови ни према њима али ни према другим ученицима.

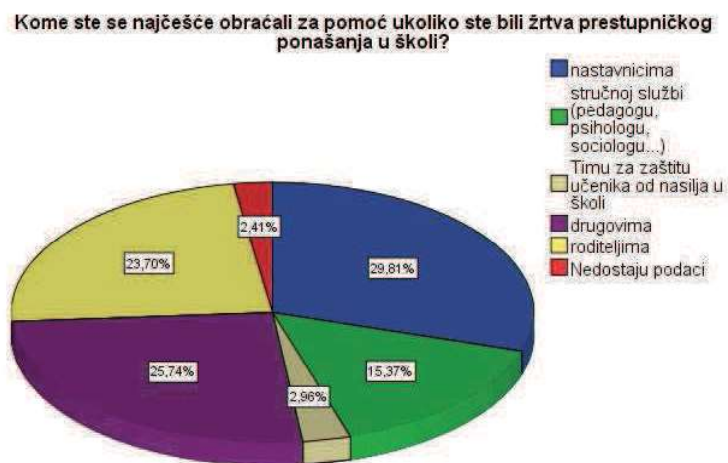
У Републици Србији код примене програма *Школа без насиља*, програма који садржи седам корака у превенцији, један од корака јесте обраћање за помоћ ученика или родитеља те деце изложене насиљу и успостављање поверења у заштитни тим школе.

На директно питање *Коме сте се најчешће обраћали за помоћ уколико сте били жртва преступничког понашања у школи?*, највише испитаних ученика, њих 30,6% је одговорило да се обраћају наставницима, 26,4% се обраћа друговима, 24,3% ученика се обраћа за помоћ родитељима, 15,7% ученика се обраћа стручној служби, док се најмањи број ученика њих 3% обраћа *Тиму за заштиту ученика од насиља у школи* (Табела 37).

Табела 37. *Коме сте се најчешће обраћали за помоћ уколико сте били жртва преступничког понашања у школи?*

	Frequency	Percent	Valid Percent
Наставницима	161	29,8	30,6
Стручној служби (педагогу, психологу, социологу...)	83	15,4	15,7
Тиму за заштиту ученика од насиља у школи	16	3,0	3,0
Друговима	139	25,7	26,4
Родитељима	128	23,7	24,3
Тотал	527	97,6	100,0
Недостају подаци	13	2,4	
Тотал	540	100,0	

График 5. Кома сте се најчешће најчешће обраћали за помоћ уколико сте били жртве преступничког понашања у школи

Ученици најмање поверења имају у *Тим за заштиту ученика од насиља* који је формиран у оквиру сваке школе. У једном истраживању које је спроведено 2010. године, а које је имало за циљ испитивање остваривања улога и задатака *Тимова за заштиту ученика од насиља у образовноваспитним установама*, и ученици и родитељи су остваривање улога и задатака тимова оценили непотпуно. Степен слагања ученика са исказима на скали мерења остваривања задатака је мало већи од средње вредности и износио је 28.60 (мин.11- макс.55). Степен слагања родитеља са исказима на скали остваривања задатака *Тимова за заштиту ученика од насиља* је још нижи, и износио је 18.4 (мин.8- макс.40).²¹⁷ Такви резултати тада су, с обзиром да је истраживање спроведено неколико месеци након формирања тимова у школи, могли да се тумаче са претпоставком да је мало времена прошло од формирања самих *Тимова за заштиту ученика од насиља* и да није прошло довољно времена да све задатке чланови тима успешно спроведу. Међутим, резултат истраживања који показује да се ученици најређе за помоћ обраћају *Тиму за заштиту ученика од насиља у школи*, свега 3% ученика, који осим што му и сам назив то говори, служи ученицима, родитељима и запосленима у образовноваспитним установама да спрече насиље, помогну у превенцији насиља или да реагују у ситуацијама када до насиља дође у школи, отвара могућност за једну дискусију. Како су школе по препорукама

²¹⁷ М. Јовановић-Крањец, (2011), Испитивање ставова о остваривању улоге и задатака тимова за заштиту ученика од насиља. *Годишњак за социологију*, 7(7), 69-85

Министарства просвете и на основу многих докумената формирале *Тимове за заштиту ученика од насиља* још у школској 2009/2010. години, и да је од тада прошло пет година, занимљиво је испитати зашто ученици ипак најмање поверења имају управо у тимове чији је првенствени задатак заштита ученика.

У оквиру образовно-васпитних установа постоје тачно утврђене процедуре реаговања у ситуацијама насиља и „ са циљем дефинисања улога, прецизирања процедура и мера подршке у процесу заштите деце од насиља у образовно-васпитним установама припремљена су следећа документа и приручници који се користе:

- *Посебни протокол за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама;*
- *Приручник за примену Посебног протокола за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама;*
- *Правилник о протоколу поступања у установи у одговору на насиље;*
- *Оквирни акциони план за превенцију насиља у образовно-васпитним установама.*

Сва документа и информације које се односе на заштиту деце од насиља доступна су на званичној интернет презентацији Министарства просвете Републике Србије.²¹⁸

На крају овог дела занимљиво је изнети резултате који су имали за циљ да утврде да ли постоји корелација између вршења насиља ученика и тога да ли они трпе насиље. Хипотеза коју смо хтели да докажемо овим делом истраживања гласила је *Што ученици више трпе неку врсту преступничког понашања, они и чине преступничко понашање. И обрнуто, што више врше преступничко понашање то и више трпе насиље од других ученика.*

²¹⁸ Калезић-Вигњевећ, А. (2011) Улога образовно-васпитног система у заштити детета од насиља, злостављања и занемаривања. У: *Заштита детета од злостављања и занемаривања-Примена општег протокола*. Београд: Центар за права детета. 175-182. Доступно на: <http://www.minrzs.gov.rs/files/doc/porodica/zlostavljanje/PRIRUCNIK> . Презето: 14.01.2015. год.

Табела 38. Да ли постоји веза и да ли ученици који врше насиље у исто време и трпе насиље.

		Почини- лац вербалног насиља	Почини- лац физичког насиља	Почини- лац псих. насиља	Починиоц сексуал. насиља	Почини- лац електронс. насиља
Жртва вербалног насиља	г	,411**	,329**	,378**	,118**	,163**
	р	,000	,000	,000	,006	,000
Жртва физичког насиља	г	,406**	,547**	,376**	,224**	,146**
	р	,000	,000	,000	,000	,001
Жртва психичког насиља	г	,296**	,196**	,253**	,168**	,032
	р	,000	,000	,000	,000	,467
Жртва сексуалног насиља	г	,226**	,148**	,145**	,355**	,005
	р	,000	,001	,001	,000	,914
Жртва електронског насиља	г	,191**	,200**	,223**	,126**	,351**
	р	,000	,000	,000	,003	,000

Интересантни су добијени подаци. Трпљење различитих типова насиља статистички је значајно повезано са насилничким понашањем. Једино чињење електронског насиља није повезано са свим облицима трпљења насиља, док сви остали јесу. Дакле, што ученици више врше неки облик вршњачког насиља, они и трпе насиље од других ученика. И обрнуто што више трпе насиље од других ученика то више и врше неки облик вршњачког насиља (Табела 38).

Овакви резултати не изненађују, јер су и другим истраживањима добијени слични резултати. Како се наводи у књизи *Насиље у школи*: „У појединачној епизоди насиља насилник и жртва стоје супротстављени један другом, па је из такве слике лако очекивати да су насилник и жртва дијаметрално различити, и да што је већа тенденција (склоност или вероватноћа, како год то схватили) да се буде насилан, то мора бити слабија тенденција да се буде жртва. Налази откривају другачију слику. Дејвид Пери и сарадници као главни налаз свог истраживања наводе да су ‘агресија и виктимизација ортогоналне димензије’ (нашли су корелацију од 0,06). Ригби и Сли (1993) су такође оспорили да тенденцију да се малтретирају други и тенденцију да се буде малтретиран од других треба посматрати као поларне опозите. Само процене виктимизације и насилништва ученика у основним и средњим школама корелирале су у студији Солберг, Олвеус и Ендерсен (2007), зависно од подузорака, од 0,02 до 0,26. Већина мера показује да су насилништво и виктимизација не независни, већ значајно позитивно повезани.“²¹⁹

²¹⁹ Попадић, Д. (200) *Насиље у школама*. Београд: Институт за психологију. стр.90. Електронска верзија <http://www.unicef.rs/files/nasilje-u-skolama-za-web.pdf>, стр.118.

II ОБЛИЦИ ПРЕСТУПНИЧКОГ ПОНАШАЊА УЧЕНИКА СРЕДЊЕ ШКОЛЕ У ЈУГОИСТОЧНОЈ СРБИЈИ

1. Насиље у школи као облик преступничког понашања

Постоји велики број облика преступничког понашања ученика који се крећу од оних, на први поглед, лакших облика преступничког понашања као што је лагање родитеља или бежање са часова, па до тешких кривичних дела. За потребе овог истраживања предмет испитивања били су најучесталији облици преступничког понашања ученика у школи.

Од облика преступничког понашања у овом истраживању испитивани су:

- а) насиље у школи (вербално, физичко, емоционално, сексуално и електронско);
- б) пушење цигарета у школи;
- в) пушење марихуане у школи;
- г) ношење оружја у школу (нож, пиштољ);
- д) организовање и учествовање туча у школи;
- ђ) бежање са часова;

Само се насиље као најучесталији облик преступничког понашања у школи испитивало и када је *ученик жртва*, али и онда када је *ученик починилац* таквог понашања. Остали облици преступничког понашања испитивали су се када су ученици починиоци преступничког понашања. Сви наведени облици преступничког понашања само су део великог броја различитих облика преступничког понашања ученика и изабрани су за предмет истраживања јер, са једне стране, представљају облике преступничког понашања које ученици најчешће врше, а са друге стране зато што су ови облици и у документима школа дефинисани као теже или лакше повреде обавеза ученика²²⁰ и нису произвољно изабрани од стране аутора. На основу

²²⁰ Ученик има општу обавезу да: поштује школска правила, одлуке директора и органа школе; поштује личност других ученика, наставника и осталих запослених у школи; чува имовину и чистоћу школе и естетски изглед школских просторија; брине о очувању животне средине. Посебно неприхватљива врста понашања у васпитнообразовним установама обрађује се у члановима 44. и 45. Закона о основама система васпитања и образовања и односи се на забрану дискриминације, те

докумената школа лакше повреде обавеза ученика нису прописане законом, већ их дефинише свака школа посебно – што значи да би списак могао да се разликује од случаја до случаја. Оријентационо, ево шта би могао да садржи: непоштовање одлука органа школе; ометање рада у одељењу; необавештавање родитеља о резултатима учења и владања и непреношење порука одељенског старешине, других наставника и стручних сарадника; недолично понашање према другим ученицима и запосленима у школи; изазивање нереди у просторијама школе и школском дворишту; оштећење школске зграде, просторија, инвентара, инсталација и прибора запослених у школи; оштећење или уништење личних ствари и прибора других ученика и запослених у школи; нарушавање естетског изгледа школе и школског дворишта; повреда других обавеза које се не сматрају тежом повредом обавеза ученика.

У теже преступе спадају: неоправдан изостанак са 26 или више часова, под условом да је најмање 16 од тих изостанака направљено после писменог обавештења родитеља од стране школе да ученик не долази редовно на наставу (дакле, да би био кажњен за 26 неоправданих, школа мора најкасније после 10. изостанка да пошаље допис твојим родитељима да си почео да ређаш неоправдане; ако обавештење пошаљу кад већ имаш, на пример, 20 неоправданих, мораће да сачекају да побегнеш са још бар 16 часова да би те казнили); употреба мобилног телефона или другог електронског уређаја и другог средства у сврхе којима се угрожавају права других, или у сврхе преваре током испитивања; употреба, али и помагање, давање или подстрекивање другог на коришћење алкохола, дувана, дроге и других психохактивних супстанци (на пример лекова); уношење у школу оружја, или било каквог предмета који би могао да угрози или повреди друго лице; било каква врста „интервенције“ на школском дневнику, књижици или другом документу или јавној исправи који припада школи, или који школа издаје ученику. Ту, дакле, спадају изношење, сакривање, оштећење и уништење школске документације, брисање, преправљање и дописивање оцена; уништење или крађа имовине школе, ученика или запосленог, као и имовине предузетника или привредног друштва које послује у оквиру школе. Родитељи ученика одговарају за материјалну штету коју овај нанесе школи – под условом да је до тога дошло „намерно или из крајње непажње”²²¹.

забрану насиља, злостављања, занемаривања и сексуалне злоупотребе, која важи и за ученике и за запослене.

²²¹ Доступно: www.etssd.edu.rs/poslovnici/odgovornost_ucenika. преузето 21.11-2012.год.

Сви ови облици преступничког понашања испитивани су у неколико форми: насиље према ученицима, насиље према наставницима, насиље према ученицима са друштвеном подршком, насиље према ученицима ромске националне мањине.

Када предмет истраживања буде сам однос између ученика, онда можемо да говоримо о ученицима који су жртве преступничког понашања и ученицима који су насилници. Ученике који свакодневно повређују друге ученике, ударају их, шутирају, исмевају, називају погрдним именима, вређају и слично, називамо насилницима. По Олвеусу (Olweus) насилници се могу сврстати у две групе: „У типичне насилнике и пасивне насилнике (следбеници, пратиоци). Карактеристично за типичне насилнике је да они, осим агресивног понашања према вршњацима, испољавају агресивно понашање, веома често, и према одраслим особама – наставницима, осталим запосленима у школи и родитељима. Друга група насилних ученика су пасивни насилници који, иако не учествују директно у насиљу, не предузимају ништа да би заштитили жртву. То су плашљиви и несигурни ученици који се из страха да и сами не постану мета насиља приклањају насилницима.“²²² (Синобад, 2005). Ученике који су непрестано изложени насилничком понашању других ученика називамо жртвама.

Како су се у раду испитивале карактеристике и облици различитих преступничких понашања ученика средњих школа, ауторка је облике преступничког понашања поделила на: вршњачко насиље које може бити физичко, вербално, емоционално, сексуално и електронско и друге облике преступничког понашања као што су бежање са часова, организовање туча у школи, ношење оружја у школу, пушење цигарета и марихуане, уништавање имовине.

У овом делу најпре ће бити представљени резултати истраживања који се односе на насиље као један од облика преступничког понашања.

У упитнику који су попуњавали ученици (испитаници), а који се односио на то да ли су ученици били починиоци преступничког понашања, првих седам исказа (ајтема) се односило на испитивање да ли ученици врше облике вршњачког насиља. Остала питања (ајтеми) су се односила на испитивање осталих облика преступничког понашања.

²²² Синобад, С. (2005) *Обележја вршњачког насиља у школама*. Деца жртве. Доступно на: www.doiserbia.nb.rs/ преузето 10.04. 2014. године

1. 1. Облици насиља у средњој школи у односу ученик – ученик када је ученик жртва насиља

У упитнику који је конструисан за испитивања ученика када су испитаници *жртве* насиља (вербално, физичко, емоционално, сексуално и електронско) од стране других ученика, помоћу којег су се испитивали облици насиља које је ученик доживео од стране дручих ученика у школи, помоћу самопроцена, ученици су дали следеће одговоре.

На скали мерења облика насиља ученика над учеником, када је испитаник жртва, степен слагања ученика са питањима која су се односила на испитивање облика насиља је већи од минималног код свих облика насиља. Код питања *Да ли су други ученици причали лажи о теби, оговарали те и претили ти у школи?* којим се испитивао облик емоционалног насиља степен слагања је већи од просечног и износио је 2,07 (мин.1 - макс.4). Код питања *Да ли су те други ученици називали погрдним именима, псовали, исмевали и вређали у школи?* којим се испитивао облик вербалног насиља, степен слагања је износио 1,57 (мин.1 - макс.4). Код питања *Да ли су други ученици на интернету (друштвеним мрежама) постављали увредљиве слике или коментаре о теби?* којим се испитивао облик електронског насиља, степен слагања је износио 1,30 (мин.1 - макс.4). Код питања *Да ли су те други ученици шутирали, шамарали, гурали, ударали у школи?* којим се испитивао облик физичког насиља, степен слагања је износио 1,16 (мин.1 - макс.4). И код питања *Да ли су те други ученици додиривали по телу на начин који је био непријатан за тебе?* којим се испитивао облик сексуалног насиља, степен слагања је износио 1,15 (мин.1 - макс.4) (Табела 39). Слика ће бити потпунија ако погледамо како су подаци изражени у процентима.

Табела 39. Упитник облика преступничког понашања када су ученици жртве
насиља

	N	Min	Max	M	SD
<i>Да ли су други ученици причали лажи о теби, оговарали те и претили ти у школи?</i>	537	1,00	4,00	2,0726	1,07565
<i>Да ли су те други ученици називали погрдним именима, псовали, исмевали и вређали у школи?</i>	539	1,00	4,00	1,5714	,82254
<i>Да ли су други ученици на интернету (друштвеним мрежама) постављали увредљиве слике или коментаре о теби?</i>	539	1,00	4,00	1,3098	,64419
<i>Да ли су те други ученици шутирали, шамарали, гурали, ударали у школи?</i>	539	1,00	4,00	1,1614	,51907
<i>Да ли су те други ученици додиривали по телу на начин који је био непријатан?</i>	539	1,00	4,00	1,1540	,53886

Изражено у процентима, највише је ученика који су одговорили да су доживели неки облик емоционалног и вербалног насиља од стране других ученика, односно да су их други ученици псовали, вређали или називали погрдним именима. На другом месту су ученици који су одговорили да су доживели неки облик електронског насиља, односно да су на интернету, друштвеним мрежама или путем мобилних телефона слати коментари, слике са садржајем који је непријатан по њих и који их вређа. Најмање је ученика који су одговорили да су доживели неки облик сексуалног насиља. Поред тога што испитаници често нису потпуно искрени у одговорима који се односе на сексуално насиље из разлога да не буду етикетирани од стране других (иако је анкета анонимна), разлоге за овакве одговоре треба тражити и учињеници да се у овом истраживању испитивало само да ли су ученици доживели да их неко додирује по телу на начин који је њима непријатан, док постоје многи други начини сексуалног насиља од слања порука са ласцивним садржајем, писањем неких порука, терање на сексуални чин, подвођење и сл.

Табела 40. *Облици доживљеног насиља ученика средњих школа изражени у процентима*

	Ни једном	Једном	Више пута	Често ми се деси
<i>Називали погрдним именима, псовали, исмевали, оговарали или вређали</i>	61,8	21,9	13,7	2,6
<i>Шамарали, шутирали, ударали, гурали</i>	89,2	6,7	2,8	1,3
<i>Претили</i>	89,4	7,0	2,9	0,8
<i>Додиривали по телу на начин који ти је био непријатан</i>	91,9	3,9	3,5	1,5
<i>На интернету стављали о теби слике или коментаре</i>	78,3	12,6	8,3	0,6

Најчешћи облик насиља којим су били изложени ученици у школи од стране других ученика је називање погрдним именима, вређање, као врсте вербалног насиља, док су ученици оценили да су најмање изложени сексуалном насиљу, односно, да их неко додирује по телу на начин који је био непријатан за њих. Овакви резултати делимично потврђују полазну претпоставку да су ученици у школи најчешће жртве вербалног и физичког насиља. У претходним истраживањима вршњачког насиља у основним школама, ученици су у највећем проценту одговарали да су физичко и вербално насиље облици које најчешће доживљавају у школи. Ученицима је најлакше да признају да су доживели неки облик вербалног насиља, сматрајући да је то облик насиља који није толико насилан као на пример неки облик физичког насиља.

Табела 41. *Да ли су те други ученици називали погрдним именима, псовали, исмевали или вређали?*

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Ниједном	333	61,7	61,8	61,8
Једном	118	21,9	21,9	83,7
Valid Више пута	74	13,7	13,7	97,4
Често ми се деси	14	2,6	2,6	100,0
Total	539	99,8	100,0	
Missing System	1	,2		
Total	540	100,0		

Од укупног броја испитаних ученика на питање Да ли су доживели неку врсту вербалног насиља, односно да ли су их други ученици називали погрдним именима, псовали, исмевали или вређали, 61,8% никада није доживело овај облик насиља, 21,9% ученика је такву врсту насиља доживело једном, 13,7% више пута, док је скоро 3% ученика одговорило да им се то често дешавало (Табела 41). Оно што свакако може да се закључи из претходних резултата, а што забрињава, је податак да је скоро 17% ученика доживело поновљено вербално насиље.

Табела 42. *Да ли су те други ученици шутирали, шамарали, гурали, ударали у школи?*

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Ниједном	481	89,1	89,2	89,2
Једном	36	6,7	6,7	95,9
Valid Више пута	15	2,8	2,8	98,7
Често ми се деси	7	1,3	1,3	100,0
Total	539	99,8	100,0	
Missing System	1	,2		
Total	540	100,0		

Од укупног броја испитаних ученика на питање да ли су до сада доживели неки облик физичког насиља у школи, односно да ли су их други ученици шутирали, шамарали, гурали, ударали, скоро 90% *никада није* доживело физичко насиље, 6,7% ученика је одговорило да је тај облик насиља доживео *једном*, 2,8% *више пута*, док је

1,3% одговорило да им се то *често* дешавало. Нешто мање од 4% испитаних ученика доживело је поновљено физичко насиље од стране другог ученика у школи (Табела 42).

Табела 43. *Да ли су ти други ученици претили?*

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Ниједном	470	87,0	89,4	89,4
Једном	37	6,9	7,0	96,4
Више пута	15	2,8	2,9	99,2
Често ми се деси	4	,7	,8	100,0
Total	526	97,4	100,0	
Missing System	14	2,6		
Total	540	100,0		

На питање да ли су до сада доживели да им други ученици прете, од укупног броја испитаних ученика скоро 90% ученика, тачније 89,4% *никада није* доживело претње, 7% је одговорило да им се *једном* десило, 2,9% *више пута*, док је нешто мање од једног процента одговорило да им се *често* дешавало да им други ученици прете у школи. Око 4% испитаних ученика је доживело поновљено емоционално насиље, односно више пута им је прећено у току школовања (Табела 43). Како су одмах после вербалног насиља ученици одговорили да су често жртве емоционалног насиља то можемо да тумачимо тако што су у овом истраживању испитаници ученици средњих школа, и као старији ученици они препознају и облике индиректног насиља као што је емоционално насиље (оговарање, исмевање или причање лажи), боље него ученици основних школа, који боље препознају облике који се директно исказују као што је ударање, шамарање или називање погрдним именима.

Истраживањем се испитивало да ли су ученици доживели неки облик сексуалног насиља од стране других ученика. На питање да ли су до сада доживели да их други ученици у школи додирују по телу на начин који им је био непријатан 90,9% ученика *никада није* доживело такав облик насиља, 3,9% испитаних ученика је одговорило да су *једном* доживели овакво насиље, 3,5% да им се *више пута* догодило, док је 1,5% одговорило да им се то често дешавало. Резултати показују да је нешто мање од 10% ученика бар једном у школи доживело неку врсту сексуалног насиља од

стране другог ученика, док је 5% доживело поновљен облик сексуалног насиља (Табела 44)

Табела 44. *Да ли су те други ученици у школи додиривали по телу на начин који ти је био непријатан?*

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Ниједном	491	90,9	91,1	Valid
Једном	2	3,	3,9	
1	1	9		
Valid	1	3,	3,5	
Више пута	9	5		
Често ми се деси	8	1,	1,5	
5	5			
Total	39	9,8	100,0	
Missing System	1	,2		Missing
Total	540	100,0		

Облик електронског насиља је последњих година у правој експанзији, што је заправо последица брзог развоја и доступности средстава масовних комуникација. На питање да ли су некада доживели неку врсту електронског насиља, односно да ли су други ученици на интернету (друштвеним мрежама) постављали увредљиве слике или коментаре о њима, од укупног броја испитаника, 12,6% је одговорило да је бар *једном* доживео такав облик насиља, 8,3% *више пута*, а 0,6% да им се то *често* дешавало (Табела 45).

Табела 45. *Да ли су други ученици на интернету (друштвеним мрежама) постављали увредљиве слике или коментаре о теби?*

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Ниједном	491	90,9	91,1	91,1
Једном	21	3,9	3,9	95,0
Valid	19	3,5	3,5	98,5
Више пута	8	1,5	1,5	100,0
Често ми се деси	539	99,8	100,0	
Total	1	,2		
Missing System	540	100,0		
Total				

Као и код испитивања учесталости извршеног насиља, ученици су одговорили да су најчешће доживели да буду жртве вербалног насиља. Можемо да претпоставимо да је ученицима најлакше да признају да су били жртве вербалног насиља, али многи ученици псовање, називање погрдним именима или оговарање не сматрају значајним обликом насиља. Ученици су, такође, одговорили да су учестало жртве електронског насиља. Резултати не изненађују, с обзиром да је већини ученика интернет доступан на сваком кораку, бесплатан wifi је доступан данас и у многим школама, кафићима, многи имају интернет и на мобилним телефонима, што пружа могућност да у сваком тренутку ученици могу да злоупотребе предности мобилне технологије и у сврху насиља над вршњацима.

Са друге стране један од могућих разлога зашто су ученици одговорили да су најмање били жртва сексуалног насиља је стид који осећају, без обзира што је анкета анонимна, или бојазан да не буду етикетирани као жртве сексуалног насиља. Један број ученика осећа стид при самом помену сексуалног насиља. Такође, у упитнику су ученици могли да одговоре само на питање да ли су доживели да их неко додирује по телу на начин који је њима непријатан, што је само један од облика вршења сексуалног насиља, те се може претпоставити да би можда проценат ученика који су доживели неки врсту сексуалног насиља био већи да су имали и остале врсте сексуалног насиља као могуће понуђене одговоре, као што је навођење на сексуални чин без пристанка, причање ласцивних коментара и сл.

1.2. Облици насиља наставника над ученицима у школи

У другом делу овог рада - *Анализе и интерпретације резултата истраживања*, а који се односио на учесталост насиља наставника над ученицима, могли смо да закључимо да су ученици изложени насиљу и од стране наставника, а не само ученика. У овом делу истраживања видећемо који су то облици насиља наставника над ученицима најучесталији.

Подаци су прикупљани самоисказима ученика. Степен слагања ученика са питањима на скали мерења облика насиља које су доживели од стране наставника је на свим ајтемима изнад минималних вредности. На питање: *Да ли те је наставник називао погрдним именима, псовао, исмевао или вређао?* којим се испитивао облик вербалног насиља, степен слагања ученика је износио 1,2 (мин.1 - макс.4). На питање: *Да ли те је наставник шамарао или ударао?* којим се испитивао облик физичког

насиља, степен слагања ученика је износио 1,07 (мин.1 - макс.4). На питање: *Да ли ти је наставник претио?* којим се испитивао облик емоционалног насиља, степен слагања ученика је износио 1,13 (мин.1 - макс.4). Код питања: *Да ли те је наставник додиривао по телу на начин који ти је био непријатан?* којим се испитивао облик сексуалног насиља, степен слагања ученика је износио 1,02 (мин.1 - макс.4) (Табела 46).

Табела 46. Дистрибуција одговора да ли су ученици били жртве насиља од стране наставника

	N	Min	Max	M	SD
<i>Да ли те је наставник називао погрдним именима, псовао, исмевао или вређао?</i>	540	1,00	4,00	1,2000	,55563
<i>Да ли те је наставник шамарао или ударао?</i>	540	1,00	4,00	1,0741	,34736
<i>Да ли ти је наставник претио?</i>	540	1,00	4,00	1,1333	,44010
<i>Да ли те је наставник додиривао по телу на начин који ти је био непријатан?</i>	540	1,00	4,00	1,0241	,21401

Ако погледамо како су одговори изражени у процентима, најчешћи облик насиља којим су били изложени ученици у школи од стране наставника је вербални облик насиља, затим следе одговори ученика који су бар једном доживели да им наставник прети, на трћем месту се налази физички облик насиља, док је најмање испитаних ученика који су одговорили да су доживели сексуални облик насиља.

Табела 47. Облици насиља наставника према ученицима изражени у процентима

	Ниједном	Једном	Више пута	Често ми се деси
<i>Да ли ти је наставник претио</i>	90,2	6,7	2,8	0,4
<i>Да ли те је шамарао, шутирао, ударао</i>	95,0	2,8	2,0	0,2
<i>Да ли те је додиривао на начин који је непријатан</i>	98,5	0,7	0,6	0,2
<i>Да ли те је псовао, вређао, називао погрдним именима</i>	86,0	8,0	4,6	0,9

Насиље наставника над ученицима није изражено, али постоји код једног броја наставника, што већ указује на потребу да се реагује у циљу превенције овог проблема. Највећи број ученика је одговорио да је доживео неки облик вербалног насиља, односно да им је наставник претио, називао их погрдним именима или вређао. Затим следе ученици који су доживели неки облик претње од стране наставника, док је најмање ученика који су одговорили да су доживели физичко или сексуално насиље.

Табела 48. *Да ли те је наставник називао погрдним именима, псовао, исмевао или вређао?*

	Frequency	Percent
Ниједном	467	86,5
Једном	43	8,0
Више пута	25	4,6
Често ми се деси	5	,9
Тотал	540	100,0

Изражено процентуално, на питање да ли су наставници вршили вербално насиље над ученицима, односно да ли су их наставници називали погрдним именима, псовали, исмевали или вређали, 86,5% ученика је одговорило да *ниједном* нису доживели ту врсту насиља. На исто питање 8% је одговорило да је *једном* доживело овакво насиље, 4,6% да им се *више пута* десило, док је нешто мање од 1% ученика одговорило да им се *често* дешавало да буду жртве таквог насиља од стране наставника (Табела 48). Резултати показују да је скоро 6% ученика доживело поновљено вербално насиље од стране наставника у досадашњем школовању, што јесу подаци који су забрињавајући и који упићују на хитну интервенцију у циљу решавања овог проблема.

Досадашња истраживања показују да наставници често користе погрдне речи у обраћању ученицима. Резултати једног истраживања из 1998. године су показали да је „репертоар погрдних, увредљивих и понижавајућих израза које користе наставници у комуникацији са ученицима већи од репертоара похвалних. Најчешће се користе: будало, мајмуне, магарче, глупане.“²²³ Иако је прошло много година од овог

²²³ Б. Требјешанин, (2006) Школа као чинилац проблема у понашању ученика: анализа истраживања у основним школама у последњих петнаест година, *Социјални односи у школи и проблеми у понашању ученика*, Београд, Учитељски факултет, стр. 21-33.

истраживања не можемо рећи да се вербално насиље наставника према ученику искоренило. Резултати истраживања то и показују, променио се репертоар израза који наставници користе у комуникацији са ученицима.

Нажалост и физичко насиље наставника према ученику је присутно у школи.

Табела 49. *Да ли те је наставник шамарао, шутирао или ударао?*

		Frequency	Percent
	Ниједном	513	95,0
	Једном	15	2,8
	Више пута	11	2,0
	Често ми се деси	1	,2
	Тотал	540	100,0

На питање да ли су наставници вршили физичко насиље над ученицима, односно да ли су их наставници шамарали, шутирали или ударали, 95% ученика је одговорило да *ниједном* нису доживели ту врсту насиља, 2,8% да су *једном* доживели такву врсту насиља, 2% ученика каже су *више пута* били изложени таквом насиљу, док је 0,2% ученика одговорило да им се *често* дешавало да буду изложени физичком насиљу од стране наставника (Табела 49). И код физичког облика насиља има ученика који су доживели поновљено насиље од стране наставника и то нешто више од 2% ученика.

Физичко насиље наставника над учеником није новина у школи. Резултати истраживања Јована и Боске Ђорђевић још далеке 1988. године, затим истраживање Гашић-Павишевић које је спроведено десет година касније, 1998. године и 2004. године показују да су ученици често физички кажњавани, да су истеривани са часова, омаловажавани, терани на физички рад за оцену и сл.²²⁴ Један број ученика је доживео и претње од стране наставника, као облик емоционалног насиља (Табела 50). Претњу дефинишемо као „страх, застрашивање. То је принудна радња којом се утиче на слободну вољу неког за изнуђивање одлуке, стављањем озбиљно у изглед

²²⁴ Наведено према: Б. Требјешанин, (2006) Школа као чинилац проблема у понашању ученика: анализа истраживања у основним школама у последњих петнаест година, *Социјални односи у школи и проблеми у понашању ученика*, Београд, Учитељски факултет, стр. 21-33.

наношења неке непријатности, зла или материјалне штете.“²²⁵ Претње се врше вербалним путем.

Један од задатака је био испитати да ли су ученици доживели у току школовања да им наставник прети.

Табела 50. *Да ли ти је наставник некада претио у школи?*

		Frequency	Percent
	Ниједном	487	90,2
	Једном	36	6,7
	Више пута	15	2,8
	Често ми се деси	2	,4
	Тотал	540	100,0

На питање да ли су наставници вршили емоционално насиље над ученицима, односно да ли су им претили, 90,2% ученика је одговорило да им се *ниједном* то није десило. Међутим, 6,7% је одговорило да им се *једном* десило да им наставник прети, 2,8% је одговорило да им се *више пута* то десило, док је 0,4% ученика одговорило да им се *често* дешавало да им наставник прети (Табела 50). Наставници често у недостатку начина да изађу на крај са понашањем ученика, користе претње, као што су „оставићу те да понављаш“, „даћу ти јединицу из владања“ или предмета који предаје, „пријавићу твоје понашање директору“ и сл.

Такође, резултати истраживања су показали да постоји и један број ученика у школи који је доживео сексуално насиље од стране наставника.

Табела 51. *Да ли те је наставник додиривао по телу на начин који је био непријатан?*

		Frequency	Percent
	Ниједном	532	98,5
	Једном	4	,7
	Више пута	3	,6
	Често ми се деси	1	,2
	Тотал	540	100,0

²²⁵ Бошковић, М. (2009) *Кривично право*. Нови Сад: Факултет за правне и пословне студије. стр.74.

На питање да ли су наставници вршили сексуално насиље над ученицима, односно да ли их је некада неки наставник додиривао по телу на начин који је био непријатан за њих, 98,5% ученика је одговорило да *никада нису* доживели такву врсту насиља. На исто питање 0,7% ученика је одговорило да је *једном* доживело ту врсту насиља, 0,6% да је *више пута* доживело, док је 0,2% ученика одговорило да им *често* дешавало да буду жртве таквог насиља од стране наставника (Табела 51). Има поновљеног насиља и код облика сексуалног насиља наставника над ученицима. Мање од 1% ученика одговорило да је више од једног пута у досадашњем школовању доживело да буде жртва овог насиља.

Овакви резултати истраживања потврђују полазну претпоставку да су ученици најизложенији вербалном облику насиља од стране наставника.

Са циљем да се утврди да ли постоји повезаност насиља наставника према ученику и типа школе у којој наставник ради, у гимназији или средњој школи добили смо следеће резултате (Табела 52).

Табела 52. Насиље наставника и тип школе у којој наставник ради

	Тип школе	N	M	SD	t	p
<i>Да ли си у последња три месеца био изложен некој врсти насиља од стране наставника?</i>	Гимназија	243	1,0864	,41254	-1,847	,065
	Средња стручна школа	297	1,1717	,61579		
<i>Да ли си у току досадашњег школовања био изложен некој врсти насиља од стране наставника?</i>	Гимназија	243	1,1111	,41660	-2,751	,006
	Средња стручна школа	297	1,2525	,70725		
<i>Да ли те је наставник називао погрдним именима, псовао, исмевао или вређао?</i>	Гимназија	243	1,1440	,42620	-2,124	,034
	Средња стручна школа	297	1,2458	,63951		
<i>Да ли те је наставник шамарао или ударао?</i>	Гимназија	243	1,0247	,18013	-3,010	,003
	Средња стручна школа	297	1,1145	,43538		
<i>Да ли ти је наставник претио?</i>	Гимназија	243	1,1070	,34747	-1,259	,209
	Средња стручна школа	297	1,1549	,50295		
<i>Да ли те је наставник додиривао на начин који је био непријатан?</i>	Гимназија	243	1,0288	,22997	,464	,642
	Средња стручна школа	297	1,0202	,20033		

С обзиром на тип школе, разлика постоји на ајтемима: Да ли си у току досадашњег школовања био изложен некој врсти насиља од стране наставника?, Да ли те је наставник називао погрдним именима, псовао, исмевао или вређао? и Да ли те је наставник шамарао или ударао?. Сви наведени ајтеми израженији су код наставника који предају у средњој стручној школи, него код наставника који раде у гимназији. Резултати показују да су ученици у средњој стручној школи учесталије изложени насиљу од стране наставника него ученици у гимназији. Такође, наставници у средњим стручним школама су склонији да врше емоционални и вербални облик насиља над учеником, него наставници који предају у гимназији.

На основу одговора испитаних ученика, добијени резултати потвђују полазну претпоставку да наставници који раде у средњој стручној школи учесталије врше насиље над ученицима него наставници који раде у гимназији. Наравно не можемо да генерализујемо, али један од могућих разлога за такво понашање наставника, може лежати у самом понашању ученика средњих стручних школа. Под претпоставком да је дисциплина ученика у тим школама лошија, и да се ученици недозвољено понашају на часу и ван наставе, један број наставника примењује облике вербалног и емоционалног насиља (вичу на ученике, називају их погрдним именима или им прете), односно на насиље одговарају насиљем, што свакако није дозвољено. Морамо узети у обзир и то да још увек постоје наставници који имају такав „стил“ понашања, где кроз вику, галаму, а понекада и псовке, у жељи да изгледају строго, намерно граде такав погрешан однос према ученицима, а да своје понашање према ученицима и не карактеришу као насилно.

2. Најзаступљенији облици преступничког понашања ученика средње школе

Поред испитивања насиља, као једног од облика преступничког понашања, другим упитником испитивало се колико су ученици насилни према другим ученицима и наставницима и које облике насилничког понашања су најчешће вршили. Ученицима су у упитнику поред питања која се односе на насиље као један од облика преступничког понашања, постављена питања и о осталим облицима преступничког понашања, као што је ношење пиштоља и ножа у школу, организовање туча, бежање са часова, пушење цигарета и марихуане у школи итд.

Степен слагања ученика са исказима на скали мерења вршења облика преступничког понашања је већи од минималног код свих исказа. Код исказа: *Бежао сам са часова* степен слагања ученика је највећи и већи је од средње вредности и износио је 2,25 (мин.1 - макс. 4). Код исказа: *Пушио сам цигарете у школи* степен слагања ученика је изнад минималног и износио је 1,53 (мин.1 - макс.4). Код исказа: *Пушио сам марихуану у школи* степен слагања ученика је 1,14 (мин.1 - макс.4). Код исказа: *Ја сам у школи организовао тучу и учествовао у тучи* степен слагања ученика је 1,13 (мин.1 - макс.4). Код исказа: *Носио сам пиштољ у школу;* и исказа: *Носио сам нож у школу* степен слагања ученика на скали мерења облика насиља је исти износио је 1,07 (мин.1 - макс.4) (Табела 53).

Табела 53. Дистрибуција одговора ученика о облицима преступничког понашања када су ученици починиоци преступничког понашања

	N	Min	Max	M	SD
<i>Бежао сам са часова</i>	540	1,00	4,00	2,2556	1,06621
<i>Пушио сам цигарете у школи</i>	539	1,00	4,00	1,5362	,98506
<i>Пушио сам марихуану у школи</i>	539	1,00	4,00	1,1484	,50301
<i>Ја сам у школи организовао тучу и учествовао у тучи</i>	540	1,00	4,00	1,1333	,49562
<i>Носио сам пиштољ у школу</i>	540	1,00	4,00	1,0796	,42982
<i>Носио сам нож у школу</i>	539	1,00	4,00	1,0705	,33206

Ученици су, од понуђених облика преступничког понашања, одговорили да је највећи број ученика бежао са часова, затим следе ученици који су пушили цигарете, па они који су пушили марихуану. После њих следе ученици који су организовали туче. Један број ученика је носио пиштољ и нож у школу. Највећи број ученика је

одговорио да је бежао са часова, што представља лакшу повреду обавеза ученика, што свакако не охрабрује.

Табела 54. *Најзаступљенији облици преступничког понашања ученика изражених у процентима*

	Ниједном	Једном	Више пута	Често ми се деси
<i>Бежање са часова</i>	34,6	17,8	3,5	12,6
<i>Организовање туча</i>	91,7	4,8	2,0	1,5
<i>Пушење цигарета</i>	74,1	6,7	10,9	8,3
<i>Пушење марихуане</i>	89,8	7,2	1,3	1,7
<i>Ношење ножа</i>	94,6	4,2	0,6	0,6
<i>Ношење пиштоља</i>	96,5	0,2	2,2	1,1

Од свих испитиваних облика преступничког понашања ученика највише је оних ученика који су вршили, да кажемо, лакше облике преступничког понашања, или лакше повреде обавеза ученика у школи. Од свих испитаних ученика 65,4% је одговорило да је бар једном бежало са часова, 8,3% да је бар једном организовало или учествовало у тучи, 25,9% да је бар једном пушило у школи, 10,1% ученика да је бар једном пушило марихуану у школи, док је чак 5,4 % ученика бар једном носило нож, а 3,5% је бар једном донело пиштољ у школу. Најчесталији облик преступничког понашања је бежање са часова, веома је учестало пушење цигарета, затим следи пушење марихуане, па онда организовање туча, ношење ножа и на крају, али не мање забрињавајуће, ношење пиштоља (Табела 54).

Иако многи када говоре о преступничком понашању ученика изостајање са часа, или како се колоквијално каже „бежање са часова“, и не сматрају обликом преступничког понашања, оно то јесте и резултати показују да је то веома велики проблем свих оних који учествују у образовању: и наставника, и директора, и родитеља и свакако самих ученика, те се о овом проблему треба што хитније озбиљније расправљати и тражити решење.

2.1. Бежање са часова као облик прступничког понашања

У свим досадашњим истраживањима која су се бавила проблемима у понашању ученика у школи, одсуство са часа или како се каже „бежање са часа“ је један од најчешћих проблема са којим се суочавају запослени у образовноваспитним установама. Још средином деведесетих година Хавелика је спровео једно обимно истраживање²²⁶ изостајања са наставе. Узорак је обухватио 2.653 ученика из 100 одељења осмог разреда у 28 основних школа у 10 регионалних центара у Србији. Резултати су показали да је чак 96,6% ученика уз оправдање изостајало са часова, у просеку по 48 часова у току школске године. Резултати истраживања су показали да је ово један од најчесталијих проблема у понашању ученика и да је, по распрострањености, присутан у свим регионалним центрима Србије. И у истраживању које су спровели 2001. године сарадници Института за педагошка истраживања идентификован је проблем изостајања са наставе, и то неоправданог изостајања са наставе. Резултати истраживања су показали да је чак 82% ученика основне школе и 93% ученика средње школе повремено или редовно изостајало са наставе.²²⁷

У овом истраживању 34,6% испитаних ученика је одговорило да *никада није* бежало са часова. Са друге стране највише је оних ученика који су одговорили да су *више пута* бежали са часова, укупно 34,6% од свих испитаних ученика, 17,8% ученика одговорило је да су *једном* бежали са часова, док је 12,6% одговорило да им се то *често* дешавало. Резултати показују да је чак више од 60%, тачније 65,4% испитаних ученика једном или више пута бежало са часова (Табела 55).

Табела 55. Бежање са часова као облик преступничког понашања

Бежање са часова	Frequency	Percent
Ниједном	187	34,6
Једном	96	17,8
Више пута	189	35,0
Често ми се деси	68	12,6
Тотал	540	100,0

²²⁶ Хавелика, Н. (2000) Изостајање ученика са наставе: Показатељ узајамног односа школе и ученика. У: *Ученик и наставник у образовном процесу*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

²²⁷ Савовић, Б. (2006) Социјални односи у школи и агресивно понашање ученика. У: *Социјални односи у школи и проблеми у понашању ученика*. Београд: Учитељски факултет. стр. 58-72.

Постоји много разлога због којих ученици изостају са наставе. Многи ученици то чине зато што им је досадно на часу, зато што се нису припремили за контролну вежбу или усмено испитивање на часу, неки беже из потребе да сачувају претходно добијену добру оцену (то често раде уз одобрење родитеља), неки ученици нису задовољни начином на који се наставник опходи према њима и сл. Хавелика наводи да постоје два главна исходишта зашто ученици изостају са часова. „Једно исходиште су конкретне потребе ученика које он не може да задовољи у школи, а које у одређеном тренутку постају доминантне (решавање егзистенцијалног проблема, привлачна активност која се не може одложити...). Друго исходиште је избегавање неугодности (избегавање оцењивања као опасност да се добије лоша оцена, бежање од незанимљивог начина рада на часу, избегавање прекора због неизвршене обавезе или сл., избегавање подсмеха или понижавања итд.).“²²⁸ Свакако најчешће навођен разлог бежања са часова јесте оцењивање, са једне стране страх ученика да не добије лошу оцену, а са друге страх ученика да не поквари већ постојећу добру оцену. Колико год нам се чинило да је бежање са часова лакши облик преступничког понашања ученика, решавање овог проблема је хитно, посебно ако се узме у обзир проценат, више је од 60% ученика који су бар једном бежали са часова. Било да је повремено или континуирано изостајање са часова, чак и када је оправдано, може довести до тешких облика преступничког понашања као што је: слабији успех у школи, потпуно напуштање школе или бежање од куће. Ауторка једног рада наводи да проблем бежања са часова или из школе није индивидуални проблем самог ученика. „Проблем ‘бежања из школе’ је далеко, социјално-педагошки, сложенији па му је потребно приступити с интердисциплинарног аспекта, тим више што су његове последице, између осталих: учестало сукобљавање са родитељима, повећан ризик конзумације опијата и слабији школски успех.“²²⁹

Оно што је, такође, повезано са наставом јесте колико ученици редовно долазе на наставу. Поред ученика који повремено не присуствују часовима неких предмета, односно како колоквијално кажемо „беже са часова“, постоје и ученици који не долазе редовно на наставу.

²²⁸ Наведено према: Требјешанин, Б. (2006) Школа као чинилац проблема у понашању ученика: анализа истраживања у основним школама у последњих петнаест година. *Социјални односи у школи и проблеми у понашању ученика*. Београд: Учитељски факултет. стр. 21-33.

²²⁹ Зрилић, С. (2007) Анализ школских изостанака с обзиром на брачни статус родитеља. *Magistra Iadertina*. 2(1), стр. 31-42.

На питање да ли редовно долазе на наставу скоро 85% испитаних ученика одговорило је да редовно долази, 12,8% је одговорило да долази али касни на наставу и 2,4% је одговорило да не долази редовно на наставу (Табела 56).

Табела 56. *Да ли ученици редовно долазе на наставу*

	Frekvencija	Procenat (%)	Validni procenat (%)
редовно	457	84,6	84,8
касним на наставу	69	12,8	12,8
нередовно	13	2,4	2,4
Тотал	539	99,8	100,0
Недостају подаци	1	,2	
Тотал	540	100,0	

Резултати су показали да постоји један број ученика од 2,5% који нередовно долази на наставу, као и један већи проценат ученика од 12% који касни на наставу, што говори о неодговорности самих ученика и њиховом односу према школи и школским обавезама. Многи стручњаци који се баве овим проблемом сматрају да је нередовни одлазак у школу прва степенница ка преступничком понашању и да се многи ученици касније окрену другим тежим облицима преступничког понашања или чак напусте школовање пре стицања дипломе завршене школе. Са друге стране ученици који заврше школовање пре стицања дипломе средње школе се тек касније суочавају са проблемима „од оних економских као што су незапосленост, привремена запосленост, ниска примања и немогућност пословног напредовања, до социјалних као што су социјална примања, социјална искљученост или антисоцијална понашања.“²³⁰

²³⁰ Ферић, И., Милас, Г., Рихтар, С. (2010) *Разлози и одреднице раног напуштања школовања*. Друштвена истраживања. стр. 621-642.

2.2. Пушење цигарета као облик преступничког понашања

Други облик преступничког понашања који је веома распрострањен међу ученицима средње школе је пушење цигарета. Од испитаних ученика 8,3% је одговорило да им се *често* десило да пуше у школи, 10,9% да су то радили *више пута*, а 6,7% да је *једном* пушило у школи. Скоро 25% испитаних ученика је бар једном пушило, што значи да је сваки 4 ученик у школи пушио цигарете (Табела 57).

Табела 57. Пушење цигарета као облик преступничког понашања у школи

Пушење цигарета	Frequency	Percent
Ниједном	400	74,1
Једном	36	6,7
Више пута	59	10,9
Често ми се деси	45	8,3
Тотал	540	100,0

Ако пођемо од сазнања колико је пушење штетно за здравље једне младе особе и да представља болест зависности, заиста су забрињавајући подаци који нам говоре да је четвртина ученика бар једном пробала да пуши цигарете у школи. Велики терет кривице носе одрасли за овакво понашање деце, у овом случају ученика. Као прво одговорност има и друштво, јер деценијама уназад пушење је у нашој земљи друштвено прихватљив облик понашања, а и већина људи пушење цигарета не сматра обликом преступничког понашања. Зато одрасли, родитељи код куће и наставници у школи, не реагују увек на такав облик преступничког понашања деце. Један број родитеља и наставника пуше цигарете заједно са децом. Овој лошој навици допринео је и нови закон који забрањује пушење цигарета у просторијама јавних установа. Тако да сада имамо још лошију слику: где наставници и ученици у двориштима школа одвојено, али често и заједно пуше цигарете. Оно што је некада било срамота, да се пуши на улици као јавном месту, сада постаје слика и прилика нашег друштва, где наставници и родитељи таквим понашањем представљају лош пример за преступничко понашање. Поставља се питање како у ситуацији где наставници јавно пуше цигарете пред ученицима (или са њима), казнити ученика за такво понашање, иако је оно у документима школе означено као тежи преступ ученика?

2.3. Пушење марихуане као облик преступничког понашања

Следећи облик преступничког понашања је пушење марихуане у школи. У документима свих школа у делу који се односи на повреде обавеза ученика једна од тежих повреда јесте употреба, али и помагање, давање или подстрекивање другог на коришћење, дувана, дроге и других психоактивних супстанци (марихуане, лекова).

Од укупног броја испитаних ученика на питање да ли је пушило марихуану у школи, 1,3% је одговорило да је то учинило *више пута*, док је 1,7% одговорило да им се то *често* деси. Највећи број, њих чак 89,8%, одговорило је да *ниједном* нису пушили марихуану у школи (Табела 58).

Овакви резултати не охрабрују, јер је 10,2% ученика одговорило да је једном или више пута пушило марихуану, односно 3% је више пута пушило марихуану, што указује да ту није реч о ученицима који су једном пробали из радозналости, што је најчешћи разлог који ученици наводе када говоре о томе зашто су пробали марихуану. Забрињава, заправо, и онај број ученика који није смео или није желео да одговори икрено на ово питање, што би свакако повећало овај проценат ученика који пуше или су бар једном пушили марихуану.

Табела 58. Пушење марихуане као облик преступничког понашања у школи

Пушење марихуане	Frequency	Percent
Ниједном	485	89,8
Једном	39	7,2
Више пута	7	1,3
Често ми се деси	9	1,7
Тотал	540	100,0

И у ранијим истраживањима добијени резултати показују да је више од 10% ученика основних и средњих школа пробало неку психоактивну супстанцу, од којих најчешће конзумирају, односно пуше, марихуану. У истраживању²³¹ које је спроведено међу 1.100 ученика основних и средњих школа у Београду, резултати су показали да је 14,8% ученика пробало неку психоактивну супстанцу, а највише је оних који су пушили марихуану.

²³¹ З. Павловић, Б. Јаковљевић, (2008) „Учесталост и фактори ризика од употребе психоактивних супстанција код младих, *Војносанитетски преглед*. 65(6), стр.441-448.

Досадашња истраживања овог проблема о пушењу марихуане и конзумирању осталих врста дрога, показују да је конзумирање психоактивних супстанци у сталном порасту. Зато истраживања овог проблема заслужују пажњу родитеља, наставника и стручне јавности, јер ове супстанце изазивају велике поремећаје у понашању индивидуа и представљају проблем, не само за појединца, већ и за читаво друштво.

2.4. Организовање туча као облик преступничког понашања

Организовање туча у школи, посебно масовних туча ученика средњих школа, је још један од облика преступничког понашања који је, на основу правилника о понашању ученика, сврстан у теже повреде обавеза ученика. Туче нису само асоцијација на туче навијача различитих спортских тимова, већ се све чешће о тучама говори као о облицима преступничког понашања ученика у школи. Медији све чешће извештавају о суровим тучама и разрачунавањима у школи.

У циљу утврђивања да ли су ученици средње школе некада ораганизовали туче или учествовали у тучама у школи, испитаници су одговарали на директно питање: *Ја сам организовао туче и учествовао у тучама у школи.* Од укупног броја испитаних ученика 91,7% је одговорило да *ниједном* није учествовало или организовало туче, 4,8% ученика да је *једном* то урадило, 2% да је *више пута* организовало или учествовало, док је 1,5% ученика одговорило да им се често дешавало да организују или учествују у тучи (Табела 59).

Табела 59. *Организовање туча у школи као облик преступничког понашања*

Организовање туча у школи		Frequency	Percent
	Ниједном	495	91,7
	Једном	26	4,8
	Више пута	11	2,0
	Често ми се деси	8	1,5
	Тотал	540	100,0

Скоро свака школа има једног ученика или групу ученика који стално организују туче или учествују у тучи. Резултати овог истраживања такође показују да је 3,5% ученика одговорило да је више пута учествовало у тучи, што указује да то није облик преступничког понашања који се понекада деси, већ, напротив, постоји

један број ученика који је више пута био актер у школским тучама, што указује да код тог броја ученика туча постаје један устаљен начин понашања.

2.5. Ношење оружја у школу као облик преступничког понашања

Последњих година сведоци смо да се у школама све чешће дешавају туче које се завршавају рањавањем или убиством из ватреног оружја. Проблем ношењ оружја у школу је и у свету један од доминантних проблема, посебно у Немачкој. У Немачкој се више не говори о облицима вербалног, физичког, електронског или сексуалног насиља у школи, већ се све више говори о насиљу са смртоносним исходом, где се користе различите врсте оружја.

У документима Републике Србије који регулишу понашање ученика у школи, у делу који се односи на повреде обавеза ученика, такође стоји да је ношење оружја у школу, и ножа и пиштоља, тежи облик повреде обавеза ученика.

Од свих питања која су се односила на испитивање облика преступничког понашања у овом истраживању ученици су одговорили да су најмање носили оружје у школу (нож и пиштољ) и да су најмање учествовали у организовању туча. Од укупног броја испитаника 96,5% *никада није* носило пиштољ у школу, 94,6% *није никада* носило нож у школу, а 91,7% *никада није* учествовало у организовању туча у школи. Без обзира на то што су резултати истраживања показали да је ношење оружја у школу облик преступничког понашања који ученици најмање врше, резултати не охрабрују. Све док постоји бар један ученик који ће носити оружје има простора за бригу.

У овом истраживању ученици су одговарали на питање колико учестало су носили нож и пиштољ у школу. Критеријум на основу којег се мерила учесталост ножења ножа у школу је био да је ученик бар једном донео нож у школу.

Од укупног броја испитаних ученика 94,6% је одговорило да *ниједном* нису носили нож у школу. Ипак, треба рећи да су резултати веома забрињавајући, иако је процентуално мали број ученика који је до сада носио оружје у школу. Од укупног броја испитаних ученика 4,3% ученика је одговорило да су *једном* понели нож у школу, док је по 0,6% од укупног броја ученика одговорило да *је више пута* носило нож и да им се *често* деси да понесу нож у школу (Табела 60).

Табела 60. Ношење ножа у школу као облик преступничког понашања

Носио нож у школу		Frequency	Percent
	Ниједном	511	94,6
	Једном	23	4,3
	Више пута	3	,6
	Често ми се деси	3	,6
	Total	540	100,0

Када говоримо о ношењу пиштоља у школу, од укупног броја испитаних ученика 96,5% је одговорило да *никада није* носило пиштољ, 2,2% је одговорило да је *више пута* носило пиштољ у школу, 1,1% да им се *често* деси да носе пиштољ, а 0,2 да су до сада *једном* носили пиштољ у школу (Табела 61).

Табела 61. Ношење пиштоља у школу као облик преступничког понашања

Носио пиштољ у школу		Frequency	Percent
	Ниједном	521	96,5
	Једном	1	,2
	Више пута	12	2,2
	Често ми се деси	6	1,1
	Total	540	100,0

Ако посматрамо појединачно проценте броја ученика који је до сада носио нож или пиштољ у школу, можемо да закључимо да ситуација није забрињавајућа. Међутим, ако саберемо проценте ученика који су једном, више пута или им се често десило да до сада понесу пиштољ или нож, можемо да закључимо да је 5,5% ученика одговорило да је до сада бар једном носило нож у школу, док је више од 3% испитаних ученика више од једног пута носило пиштољ у школу. Овакви резултати јесу забрињавајући.

Резултати истраживања у региону, у Републици Српској, који су добијени у истраживању *Насиље и повреде међу школском децом у Републици Српској*²³² такође показују веома забрињавајуће резултате. Већина испитаних ученика никада није носила никакво оружје у школу, међутим 10,5% дечака и 1% девојчица је бар једном носило оружје са собом. Резултати показују да је сваки десети ученик наоружан.

²³² Ј. Бојанић, С. Матовић-Миљановић, С. Јанковић, Л. Јандрић, & М. Ражнатовић-Ђуровић, (2006), *Насиље и повреде међу школском децом у Републици Српској. Медицински преглед*, 59(7-8), 305-308.

Од свих испитаних облика преступничког понашања које врше ученици у средњој школи најчесталији је бежање са часова, чиме је потврђена и полазна претпоставка.

3. Ученици *починиоци* преступничког понашања-повезаност облика преступничког понашања и варијабли пол, разред, успех и тип школе

Поред испитивања повезаности варијабила пол, разред, тип школе и досадашњи успех ученика и тога колико су ученици учестало жртве преступничког понашања; један од задатака истраживања био је и испитати да ли постоји повезаност облика преступничког понашања и варијабила пол, разред, успех и тип школе када су ученици *починиоци*. За разлику од резултата који су добијени када се испитивала повезаност оних ученика који су били жртве преступничког понашања и социоекономских и демографских варијабила ученика, где није било значајне статистичке повезаности, у овом делу истраживања резултати говоре другачије.

Табела 62. Повезаност облика преступничког понашања и варијабиле пол када су ученици *починиоци* преступничког понашања

	Пол	N	Mean	Std. Deviation	t	p
<i>Ја сам у школи организовао тучу и учествовао у тучи</i>	Мушки	283	1,2049	,61918	3,56	,000
	Женски	257	1,0545	,28803	1	
<i>Носио сам нож у школу</i>	Мушки	283	1,0919	,34524	1,58	,114
	Женски	257	1,0467	,31524	3	
<i>Носио сам пиштољ у школу</i>	Мушки	283	1,0848	,45337	,293	,769
	Женски	257	1,0739	,40309		
<i>Бежао сам са часова</i>	Мушки	283	2,3428	1,10086	2,00	,046
	Женски	257	2,1595	1,02022	0	
<i>Пушио сам цигарете у школи</i>	Мушки	283	1,6608	1,06097	3,13	,002
	Женски	257	1,3969	,87392	6	
<i>Пушио сам марихуану у школу</i>	Мушки	283	1,1802	,52528	1,55	,120
	Женски	257	1,1128	,47487	8	

Резултати истраживања су показали да постоји статистички значајна разлика између девојчица и дечака када говоримо о преступничком понашању: *ја сам у школи организовао тучу и учествовао у тучи* и *пушио сам цигарете у школи*. Оба преступничка понашања израженија су код дечака него код девојчица (Табела 62).

Овакви резултати потврђују полазну претпоставку да су дечаци склонији од девојчица вршењу различитих облика преступничког понашања.

Резултати показују, или пре доказују резултате претходних истраживања, да постоји, како би то рекао Драган Попадић, „доследна тендеција да дечаци буду нешто насилнији од девојчица“.²³³ И претходна истраживања насиља у школи показују да дечаци чешће врше насиље у школи од девојчица и да чешће користе облике физичког насиља. И истраживање Д. Олвеуса потврђује такву претпоставку: „Дечаци чине више од 80% жртава вршњачког насиља починитеља дечака и уједно дечаци су чак 4 пута чешће насилни према својим вршњацима од девојчица.“²³⁴

Бројне теорије објашњавају да, почев од друге године живота, дечаци чешће показују агресију и бес када су незадовољни од девојчица. У истраживањима којима се испитивало како ученици себе оцењују колико су агресивни, дечаци су чак четири пута више од девојчица одговорили да су насилни и да користе физичко насиље, што потврђује претходне резултате. У друштву постоји подела на „мушко“ насиље и „женско“ насиље. Док су дечаци склонији физичком и вербалном насиљу који се сматрају облицима „мушког“ насиља, дотле девојчице чешће користе оговарање, лагање, клевете и сличне облике „женског“ насиља. Постоји устаљен начин размишљања да су ове разлике између девојчица и дечака у начину исказивања насиља условљене биолошким карактеристикама, јер су дечаци крупније физичке грађе и физички јачи од девојчица. Од вајкада се за девојчице говорило да су „слабији“ или „нежнији“ пол. Међутим, све је више схватања која ове разлике тумаче не полним, већ родним разликама које су условљене културом у којој млади одрастају. Дечаци се од рођења уче да користе своју снагу, а мање показују емоције. Родитељи дечацима често говоре да у конфликту са другима „врате истом мером“, да покажу да су јачи и акценат стављају увек на физичку снагу, на пример: „можеш ти то, ти си мушко, ти си јак“. За разлику од дечака, девојчице се уче да у конфликту попусте, да кажу „извини“ и да приђу прве и помире са другом страном.

²³³ Попадић, Д. (2009). *Насиље у школи*. Београд: . стр. 58

²³⁴ Olweus, D. (1991). Bully/victim problems among school children: basic facts and effects of a school based intervention program. In Debra J. Pepler and Kenneth H. Rubin (ed.), *The Development and Treatment of Childhood Aggression* (page 411-449). Lawrence Erlbaum Associates. Наведено према: Врсеља, И, Сучић, И., Франц, П. (2010) Починитељи и жетве вршњачког насиља: улога особина личности и прихваћености међу вршњацима. стр.151-180. У: Зборник радова сакупа Насиље над децом и међу децом. Осјек: Филозофски факултет Свеучилишта Јосипа Јурја Стросмајера.

Табела 63 Повезаност облика преступничког понашања и варијабиле разред

		df	F	p
<i>Ја сам у школи организовао тучу и учествовао у тучи</i>	Between Groups	3	,400	,753
	Within Groups	536		
	Total	539		
<i>Носио сам нож у школу</i>	Between Groups	3	,763	,515
	Within Groups	536		
	Total	539		
<i>Носио сам пиштољ у школу</i>	Between Groups	3	,164	,921
	Within Groups	536		
	Total	539		
<i>Бежао сам са часова</i>	Between Groups	3	5,624	,001
	Within Groups	536		
	Total	539		
<i>Пушио сам цигарете у школи</i>	Between Groups	3	,633	,594
	Within Groups	536		
	Total	539		
<i>Пушио сам марихуану у школи</i>	Between Groups	3	1,493	,216
	Within Groups	536		
	Total	539		

Резултати истраживања су, такође, показали повезаност облика преступничког понашања ученика и варијабиле разред, мада само једног облика преступничког понашања. Постоји статистички значајна повезаност између ученика који похађају различите разреде када говоримо о преступничком понашању: *бежао сам са часова* (Табела 63). Накнадним тестом за поређење група установљено је да ученици другог, трећег и четвртог разреда (Табела 64) чешће беже са часова него ученици првог разреда. Ово нас доводи до закључка да су ученици старијих разреда склонији бежању са часова. Резултати ранијих истраживања „наводе на закључак да проблеми, који се развијају и гомилају од прве године средње школе, у трећој години кулминирају, па се код ученика треће године средњих школа може регистровати највећи број проблема (од неоправданог изостајања са наставе до агресивног понашања према вршњацима и наставницима).

Табела 64. Ученици ког разреда чеиће беже са часова

(I) Разред	(J) Разред	Mean Difference (I-J)	Sig.
Први	Други	-,42222*	,006
	Трећи	-,43431*	,004
	Четврти	-,43234*	,005

Испитивали смо да ли постоји повезаност успеха у досадашњем школовању и преступничких понашања. Установљено је да је успех повезан са преступничким понашањем: *пушење цигарета и пушење марихуане у школи* (Табела 65). Резултати истраживања су показали да ученици који имају добар или довољан успех у школовању више пуше цигарете и марихуану од ученика који имају одличан или врло добар успен у школовању. Негативна корелација указује да што неко има слабији успех у школи то је конзумирање ових супстанци веће. Са осталим облицима преступничког понашања не постоји статистички значајна повезаност вријабиле досадашњи успех ученика. Овакви резултати истраживања ипак доказују полазну претпоставку да ученици са лошијим успехом врше учесталије неке облике преступничког понашања.

Нека ранија истраживања корелације успеха ученика и преступничког понашања дошла су до закључка да се неки облик преступничког понашања не може објаснити ни као последица ни као узрок слабог успеха ученика, већ се пре може закључити да обе појаве имају исти заједнички узрок у ширим психолошким и социоекономским чиниоцима.²³⁵ На успех ученика утиче велики број фактора, од индивидуалних особина личности, преко породичних односа, ширих социоекономских услова у друштву, неких карактеристика школе, до односа наставника у школи и још многих других фактора.

²³⁵ Ј. Тодоровић, С. Стојиљковић, (2007), *Породични чиниоци насилног понашања деце и омладине, Омладина Балкана између насиља и културе мира*, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Ниш, стр. 115-128.

Табела 65. Повезаност облика преступничког понашања и варијабиле успех ученика

		Успех у досадашњем школивању
<i>Ја сам у школи организовао тучу и учествовао у тучи</i>	r	-,084
	p	,052
	N	540
<i>Носио сам нож у школу</i>	r	-,063
	p	,143
	N	540
<i>Носио сам пиштољ у школу</i>	r	,052
	p	,225
	N	540
<i>Бежао сам са часова</i>	r	-,081
	p	,059
	N	540
<i>Пушио сам цигарете у школи</i>	r	-,185**
	p	,000
	N	540
<i>Пушио сам марихуану у школи</i>	r	-,117**
	p	,007
	N	540

Један од задатака истраживања био је и да се испита да ли постоји повезаност између варијабиле тип школе и различитих облика преступничког понашања.

Резултати истраживања нису потврдили полазну претпоставку да ученици средње школе учесталије врше преступничко понашање од ученика гимназије. Резултати истраживања су, међутим, показали да не постоји статистички значајна разлика међу ученицима који похађају гимназију и ученика који похађају средњу стручну школу када су у питању преступничка понашања. И ученици гимназија и ученици средњих стручних школа врше различите облике преступничког понашања у школи (Табела 66). Без обзира на то што у друштву постоје стереотипи да ученици гимназије мање врше облике преступничког понашања од ученика средње школе, резултати су показали да баш као и код повезаности варијабиле тип средње школе и да ли су ученици били жртва насиља у школи, не постоји статистички значајна повезаност ни ових варијабила.

Табела 66. Повезаност облика преступничког понашања и варијабиле тип средње школе

	Тип школе	N	M	SD	t	p
<i>Ја сам у школи организовао тучу и учествовао у тучи</i>	Гимназија	243	1,1111	,43598	-,942	,346
	Средња стручна школа	297	1,1515	,53959		
<i>Носио сам нож у школу</i>	Гимназија	243	1,0617	,25772	-,547	,584
	Средња стручна школа	297	1,0774	,38211		
<i>Носио сам пиштољ у школу</i>	Гимназија	243	1,0535	,34200	1,279	-,202
	Средња стручна школа	297	1,1010	,48966		
<i>Бежао сам са часова</i>	Гимназија	243	2,2428	1,06149	-,251	,802
	Средња стручна школа	297	2,2660	1,07173		
<i>Пушио сам цигарете у школи</i>	Гимназија	243	1,4774	,92403	1,235	-,217
	Средња стручна школа	297	1,5825	1,03033		
<i>Пушио сам марихуану у школи</i>	Гимназија	243	1,1070	,37049	1,724	-,085
	Средња стручна школа	297	1,1818	,58754		

Код испитивања повезаности облика преступничког понашања ученика у школи и варијабиле место становања ученика, образовање оца, образовање мајке резултати истраживања и социо-економски статус породице су показали да не постоји статистички значајна корелација. Једино код варијабиле запослење оца, запослење мајке и брачни статус родитеља резултати су показали да постоји значајна статистичка корелација.

Табела 67. Повезаност облика преступничког понашања и варијабиле запослење оца

	Запослење оца	N	M	SD	t	p
<i>Ја сам у школи организовао и учествовао у тучи</i>	запослен	390	1,1436	,51196	,813	,416
	незапослен	144	1,1042	,45371		
<i>Носио сам нож у школу</i>	запослен	390	1,0692	,33298	-,235	,814
	незапослен	143	1,0769	,33728		
<i>Носио сам пиштољ у школу</i>	запослен	390	1,0718	,41807	-,447	,655
	незапослен	144	1,0903	,44112		
<i>Бежао сам са часова</i>	запослен	390	2,3128	1,06575	2,150	,032
	незапослен	144	2,0903	1,05056		
<i>Пушио сам цигарете у школи</i>	запослен	389	1,5373	1,01371	,244	,808
	незапослен	144	1,5139	,90055		
<i>Пушио сам марихуану у школу</i>	запослен	389	1,1542	,52452	,453	,651
	незапослен	144	1,1319	,44638		

Као сто се може и видети у табели статистички значајна корелација постоји само код бежања са часова као облика преступничког понашања. Чешће су бежали са часова они ученици чији су очеви запослени, од оних ученика чији родитељи нису запослени. Разлози за овакве резултате истраживања можда трба тражити у узорку истраживања, јер је од укупног броја испитаника 73% ученика чији су очеви запослени и 27% ученика чији су очеви незапослени.²³⁶ Како је бежање са часова најучесталији облик преступничког понашања по резултатима овог истраживања где је више од 90% испитаних ученика бар једном побегло са часова онда су овакви резултати повезаности облика преступничког понашања ученика и варијабле запослење оца и очекиван.

Табела 68. Повезаност облика преступничког понашања и варијабле запослење мајке

	Запослење мајке	N	M	SD	t	p
<i>Ја сам у школи организовао и учествовао у тучи</i>	запослена	323	1,1517	,53326	1,010	,313
	незапослена	214	1,1075	,43620		
<i>Носио сам нож у школу</i>	запослена	322	1,0714	,34114	,045	,964
	незапослена	214	1,0701	,32101		
<i>Носио сам пиштољ у школу</i>	запослена	323	1,0712	,41465	-,346	,730
	незапослена	214	1,0841	,43598		
<i>Бежао сам са часова</i>	запослена	323	2,3437	1,04086	2,175	,030
	незапослена	214	2,1402	1,09157		
<i>Пушио сам цигарете у школи</i>	запослена	322	1,5466	,98557	,213	,832
	незапослена	214	1,5280	,99135		
<i>Пушио сам марихуану у школи</i>	запослена	322	1,1522	,47865	,164	,870
	незапослена	214	1,1449	,54173		

На основу података у табели можемо закључити да су и код испитивања повезаности облика преступничког понашања и варијабле запослење мајке резултати исти као код повезаности са варијаблом запослење оца. Резултати истраживања су показали да статистички значајна корелација постоји само код бежања са часова, где ученици чије су мајке запослене учесталије беже са часова. Разлози за овакве резултате истраживања такође треба, као и код варијабле запослење оца, тражити у узорку истраживања, јер је од укупног броја испитаника 60% ученика чије су мајке

²³⁶ Табела и график у којима је приказан процентуално узорак истраживања ученика чији су очеви запослени дате су у Прилозима на стр. 237.

запослене и 40% ученика чије су мајке незапослени.²³⁷ Како је бежање са часова најучесталији облик преступничког понашања по резултатима овог истраживања где је више од 90% испитаних ученика бар једном побегло са часова онда су овакви резултати повезаности облика преступничког понашања ученика и варијабле запослење мајке, баћ као и код варијабле запослење оца очекивани.

Истраживање је показало да постоји статистички значајна повезаност између облика преступничког понашања ученика и код варијабле брачни статус родитеља. Када је у питању брачни статус родитеља, с обзиром на ту варијаблу разлике постоје на питању: Носио сам нож у школу. Табела

Табела 69. Повезаност облика преступничког понашања и варијабле брачни статус родитеља

		df	F	Sig.
<i>Ја сам у школи организовао и учествовао у тучи</i>	Between Groups	2	,404	,668
	Within Groups	532		
	Total	534		
<i>Носио сам нож у школу</i>	Between Groups	2	6,590	,001
	Within Groups	531		
	Total	533		
<i>Носио сам пиштољ у школу</i>	Between Groups	2	,173	,841
	Within Groups	532		
	Total	534		
<i>Бежао сам са часова</i>	Between Groups	2	1,234	,292
	Within Groups	532		
	Total	534		
<i>Пушио сам цигарете у школи</i>	Between Groups	2	1,232	,293
	Within Groups	531		
	Total	533		
<i>Пушио сам марихуану у школи</i>	Between Groups	2	,167	,846
	Within Groups	531		
	Total	533		

Накнадном анализом уз помоћ Post Hoc теста, резултати су показали да разлике постоје између ученика чији су родитељи разведени и оних који су у браку. Табела.

²³⁷ Табела и график у којима је приказан процентуално узорак истраживања ученика чије су мајке запослени дате су у Прилозима на стр. 238.

Табела 70. *Post Hoc* анализа за варијаблу брачни статус родитеља и облика преступничког понашања носио сам нож у школу

Dependent Variable	(I) Брачни статус родитеља	(J) Брачни статус родитеља	Mean Difference (I-J)	Sig.
<i>Носио сам нож у школу</i>	у браку	разведени	-,14081 [*]	,000
		ванбрачна заједница	,04966	,693
	разведени	у браку	,14081 [*]	,000
		ванбрачна заједница	,19048	,143
	ванбрачна заједница	у браку	-,04966	,693
		разведени	-,19048	,143

Резултати истраживања показују да деца разведених родитеља чешће носе нож у школу од оних ученика чији су родитељи у браку. То наравно не значи да можемо одмах закључити да ученици који долазе из породица разведених родитеља учесталије врше облике преступничког понашања. Међутим, како и многа предходна истраживања показују, један од најзначајнијих фактора који утиче на понашање деце јесте породица и породични односи. Неки теоретичари чак сматрају да „породица може чак умањити или ескалирати сваку биолошку односно урођену предиспозицију“²³⁸. Од свих фактора породични односи најдиректније делују на понашање деце „Дете које је било сведоком родитељских тензија и размирица, какве обично претходе разводу, осећа се несигурним у својој породици, што га и у другим социјалним срединама и ситуацијама чини неповерљивим, заплашеним и агресивним. Такво дете обично од људи очекује антипатију, потцењивање и некоректан однос, па се стога већ унапред понаша на одбојан и десструктиван начин.“²³⁹

²³⁸ Wilson, J.Q. Herrnstein, R.J. (1985) *Crime and human nature*, New York: A Touchstone book. Наведено према. Полдругач, З., цајнер-Мраовић (1998) Разлике у структури обитељи малољетних поинитеља насилничких казнених дела. *Хрватска ревија за рехабилитацијска истраживања*. 34(1), стр. 75-82.

²³⁹ Полдругач, З., цајнер-Мраовић (1998) Разлике у структури обитељи малољетних поинитеља насилничких казнених дела. *Хрватска ревија за рехабилитацијска истраживања*. 34(1), стр. 75-82.

4. Повезаност насиља као облика преступничког понашања и социо-демографских варијабли ученика и када су ученици жртве и када су починиоци преступничког понашања

На преступничко понашање ученика утичу многобројни, како индивидуални, тако и социоекономски и демографски, ризични фактори. Поред испитивања корелације варијабиле учесталости и социоекономских и демографских карактеристика ученика средње школе, један од циљева овог истраживања био је и да се утврди да ли постоји статистички значајна корелација појединих облика преступничког понашања ученика (и када су жртве насиља и када су починиоци преступничког понашања) са појединим социоекономским и демографским карактеристикама ученика: узрастом, полом, успехом, типом средње школе, разредом који похађа ученик, социјалним пореклом, местом становања, образовањем родитеља ученика, брачним статусом родитеља ученика. Анализом прикупљених података дошло се до следећих резултата.

У првом делу истраживања, када се испитивала повезаност варијабиле пол и учесталости изложености насиљу у школи, није било статистички значајне повезаности, док код повезаности варијабиле пол ученика и облика насиља у школи када је ученик жртва насиља постоји значајна статистичка повезаност. Помоћу *T* теста за велике независне узорке, испитана је разлика између девојчица и дечака на параметрима када су ученици жртве насиља.

Табела 71. Повезаност жртве насилног понашања и пола

	Пол	N	M	SD	t	p
<i>Жртва вербалног насиља</i>	Мушки	283	1,3887	,56726	,208	,835
	Женски	256	1,3789	,51922		
<i>Жртва физичког насиља</i>	Мушки	283	1,1678	,44274	3,536	,000
	Женски	256	1,0586	,23112		
<i>Жртва психичког насиља</i>	Мушки	273	1,4225	,46066	-,978	,328
	Женски	250	1,4627	,47862		
<i>Жртва сексуалног насиља</i>	Мушки	282	1,0957	,30660	,535	,593
	Женски	257	1,0817	,30158		
<i>Жртва електронског насиља</i>	Мушки	282	1,3440	,69986	1,290	,198
	Женски	257	1,2724	,57600		

Резултати показују да постоји статистички значајна разлика међу половима, и то на варијабили жртва физичког насиља. Дечаци се чешће изјашњавају да су жртве физичког насиља од девојчица. Слична истраживања у нашој земљи показала су да „девојчице током социјализације уче да своју агресију испољавају на социјално прихватљив начин. То потврђују и ставови наставника који сматрају да девојчице углавном вербално испољавају агресивне реакције (претња, уцена, повишен, свађалачки тон, расправа, исмевање других, омаловажавање, псовање, оговарање, провокације, завере...), док је код дечака заступљеније испољавање агресије кроз физички напад (тучу, ударце, шутирање, саплитање, гурање, бацање предмета и уништавање инвентара и туђих ствари, лупање вратима, шамарање, уједање, гребање, чупање...). По мишљењу наставника на релацији дечак-дечак најзаступљенији облик агресивног понашања је туча, на релацији дечак-девојчица, као и на релацији девојчица-девојчица најзаступљенији облик агресивног понашања је вређање и подсмехивање.“²⁴⁰

Истраживањем се испитивала повезаност ових варијабила и у случајевима када су ученици били починиоци преступничког понашања (табела 68).

Табела 72. Повезаност облика насиља када је ученик поцинилац и пола ученика

	Пол	N	M	SD	t	p
<i>Починилац вербалног насиља</i>	Мушки	283	1,2067	,29419	3,003	,003
	Женски	257	1,1372	,23781		
<i>Починилац физичког насиља</i>	Мушки	283	1,1260	,28250	3,341	,001
	Женски	256	1,0573	,17766		
<i>Починилац психичког насиља</i>	Мушки	283	1,2668	,48234	-,191	,848
	Женски	257	1,2743	,42807		
<i>Починилац сексуалног насиља</i>	Мушки	283	1,1519	,54077	2,640	,009
	Женски	257	1,0506	,30836		
<i>Починилац електронског насиља</i>	Мушки	283	1,1590	,48321	2,507	,012
	Женски	257	1,0739	,26217		

Резултати овог дела испитивања су такође показали да постоји статистички значајна корелација међу половима и то на варијабилама: *починиоци вербалног насиља, починиоци физичког насиља, починиоци сексуалног насиља и починиоци*

²⁴⁰ М. Пушица, *Ставови наставника о агресивном понашању ученика у основној школи*, Дипломски рад, Доступно на: <http://www.pedagog.rs/stavovinastavnika.php>.

електронског насиља. Све врсте насилничког понашања на којима постоје разлике чешће спроводе дечаци од девојчица. Резултати истраживања не изненађују јер и сва претходна истраживања насиља, и у основној и у средњој школи, показују да су дечаци, односно ученици, склонији насилном понашању од девојчица.

АНОВА је коришћена како би се испитала разлика међу ученицима различитог успеха онда када су ученици жртве и онда када су насилници, односно починиоци насилничког понашања. У првом делу истраживања када се испитивала повезаност варијабиле успех у досадашњем школовању и учесталости изложености насиљу у школи, није било статистички значајне повезаности. Резултати овог дела истраживања показали су да постоје статистички значајне разлике и оне су се показале на варијабилама: *жртва психичког насиља*, *жртва сексуалног насиља* и *жртва електронског насиља*.

Табела 73. Повезаност облика насиља када је ученик жртва и успеха ученика

		df	F	p
<i>Жртва вербалног насиља</i>	Between Groups	3	1,416	,237
	Within Groups	535		
	Total	538		
<i>Жртва физичког насиља</i>	Between Groups	3	,367	,777
	Within Groups	535		
	Total	538		
<i>Жртва психичког насиља</i>	Between Groups	3	4,058	,007
	Within Groups	519		
	Total	522		
<i>Жртва сексуалног насиља</i>	Between Groups	3	4,000	,008
	Within Groups	535		
	Total	538		
<i>Жртва електронског насиља</i>	Between Groups	3	2,638	,049
	Within Groups	535		
	Total	538		

И код починилаца насилничког понашања резултати истраживања су показали да постоји статистички значајна разлика на варијабили *починилац електронског насиља* и *успеха у досадашњем школовању*.

Табела 74. Повезаност облика насиља када је ученик починилац и успеха у школовању

		df	F	p
Починилац вербалног насиља	Between Groups	3	,462	,709
	Within Groups	536		
	Total	539		
Починилац физичког насиља	Between Groups	3	,851	,466
	Within Groups	535		
	Total	538		
Починилац психичког насиља	Between Groups	3	1,497	,214
	Within Groups	536		
	Total	539		
Починилац сексуалног насиља	Between Groups	3	1,759	,154
	Within Groups	536		
	Total	539		
Починилац електронског насиља	Between Groups	3	2,959	,032
	Within Groups	536		
	Total	539		

Како АНОВА не даје информацију међу којим групама постоји разлика, користили смо Post Hoc тест да би смо то утврдили.

Табела 75. Post hoc тест за повезаност успеха и починиоца и жртве насилног понашања

Dependent Variable	(I) Успех у досадашњем школовању	(J) Успех у досадашњем школовању	Mean Difference (I-J)	Sig.
Жртва психичког насиља	Врло добар	довољан	-,30467*	,005
		добар	-,10162	,073
		одличан	-,10883*	,021
Жртва сексуалног насиља	довољан	добар	,16466*	,024
		Врло добар	,22321*	,001
		одличан	,19889*	,005
Жртва електронског насиља	одличан	довољан	-,02253	,879
		добар	-,22193*	,007
		Врло добар	-,11384	,075
Починилац електронског насиља	одличан	довољан	-,17223	,059
		добар	-,13205*	,009
		Врло добар	-,04741	,226

Накнадном анализом Post Hoc Теста резултати су показали да су жртве психичког насиља чешће одлични и довољни ученици од врло добрих, док су жртве сексуалног насиља чешће довољани ученици од свих осталих ученика. Када говоримо о починиоцима насилничког понашања резултати су показали да су починиоци електронског насиља чешће ученици доброг успеха у односу на остале ученике.

Табела 76. Повезаност облика насиља када је ученик жртва и типа средње школе

	Тип школе	N	M	SD	t	p
<i>Жртва вербалног насиља</i>	Гимназија	243	1,3724	,48975	-,448	,654
	Средња стручна школа	296	1,3936	,58628		
<i>Жртва физичког насиља</i>	Гимназија	243	1,1029	,26055	-,759	,448
	Средња стручна школа	296	1,1267	,42784		
<i>Жртва психичког насиља</i>	Гимназија	241	1,3887	,43106	2,399	-,017
	Средња стручна школа	282	1,4870	,49596		
<i>Жртва сексуалног насиља</i>	Гимназија	243	1,0823	,27540	-,467	,641
	Средња стручна школа	296	1,0946	,32600		
<i>Жртва електронског насиља</i>	Гимназија	243	1,3333	,64282	,767	,443
	Средња стручна школа	296	1,2905	,64575		

Даљим испитивањем резултати истраживања су показали да постоји статистички значајна повезаност између ученика гимназије и ученика осталих средњих школа код варијабиле жртва психичког насиља. Жртва психичког насиља чешће је ученик средње стручне школе, него ученик гимназије.

Табела 77. Повезаност облика насиља када је ученик поцинилац и типа школе

	Тип школе	N	M	SD	t	p
<i>Починилац вербалног насиља</i>	Гимназија	243	1,1893	,27399	1,218	,224
	Средња стручна школа	297	1,1608	,26800		
<i>Починилац физичког насиља</i>	Гимназија	243	1,0878	,21972	-,488	,626
	Средња стручна школа	296	1,0980	,25705		
<i>Починилац психичког насиља</i>	Гимназија	243	1,3086	,45387	1,764	,078
	Средња стручна школа	297	1,2391	,45777		
<i>Починилац сексуалног насиља</i>	Гимназија	243	1,0864	,40240	-,811	,418
	Средња стручна школа	297	1,1178	,48238		
<i>Починилац електронског насиља</i>	Гимназија	243	1,2016	,49426	4,493	,000
	Средња стручна школа	297	1,0505	,27412		

И код починилаца преступничког понашања постоји статистички значајна разлика између гимназијалаца и припадника осталих средњих школа, и то на варијабели *починиоци електронског насиља*. Починилац електронског насиља чешће је ученик гимназије, него ученик средње стручне школе.

Као и код испитивања повезаности варијабиле разред и колико је ученик учестало изложен насиљу у школи, и код испитивања повезаности варијабиле разред и облика насилничког понашања које доживљава жртва, резултати су показали да не постоји статистички значајна разлика код варијабиле разред, односно да не постоје ученици одређеног разреда који су изложени одређеном облику насиља више од осталих ученика. Ученици постају жртве насиља без обзира на разред и има их у свим разредима средње школе.

Табела 78. Повезаност облика насиља када је ученик жртва и разреда ученика

		df	F	p
<i>Жртва вербалног насиља</i>	Between Groups	3	1,449	,228
	Within Groups	535		
	Total	538		
<i>Жртва физичког насиља</i>	Between Groups	3	,441	,724
	Within Groups	535		
	Total	538		
<i>Жртва психичког насиља</i>	Between Groups	3	,201	,896
	Within Groups	519		
	Total	522		
<i>Жртва сексуалног насиља</i>	Between Groups	3	,222	,881
	Within Groups	535		
	Total	538		
<i>Жртва електронског насиља</i>	Between Groups	3	1,598	,189
	Within Groups	535		
	Total	538		

Даљим испитивањем је, међутим, утврђено да постоји статистички значајна корелација с обзиром на разред који ученици похађају и облика насиља у школи на варијабели починилац психичког насиља.

Табела 79. Повезаност облика насиља када је ученик починилац и разреда ученика

		df	F	p
Починилац вербалног насиља	Between Groups	3	2,163	,091
	Within Groups	536		
	Total	539		
Починилац физичког насиља	Between Groups	3	1,069	,362
	Within Groups	535		
	Total	538		
Починилац психолошког насиља	Between Groups	3	4,199	,006
	Within Groups	536		
	Total	539		
Починилац сексуалног насиља	Between Groups	3	,437	,727
	Within Groups	536		
	Total	539		
Починилац електронског насиља	Between Groups	3	,295	,829
	Within Groups	536		
	Total	539		

Накнадном анализом уз помоћ Post Hoc теста, резултати су показали да се четврти разред разликује од свих осталих.

Табела 80. Post Hoc анализа за варијабиле починиоци и жртве преступничког понашања и разреда

(I) Разред	(J) Разред	Mean Difference (I-J)	p
Први	Други	-,05556	,314
	Трећи	-,05370	,329
	Четврти	-,18803*	,001
Други	Први	,05556	,314
	Трећи	,00185	,973
	Чртврти	-,13248*	,017
Трећи	Први	,05370	,329
	Други	-,00185	,973
	Четврти	-,13433*	,015
Четврти	Први	,18803*	,001
	Други	,13248*	,017
	Трећи	,13433*	,015

Наиме, починиоци психичког насиља чешће су ученици четвртог разреда у односу на све остале. Као старији и зрелији ученици четвртог разреда користе и неке друге облике индиректног психичког насиља, а не само чисто физичко насиље. И код испитивања повезаности учесталости насиља и разреда ученика показало се да ученици старијих разреда учесталије врше облике психичког насиља. Нека претходна истраживања, такође показују „да што су насилници старији, они постају све насилнији, али са мањом учесталошћу физичке агресије и све већом доминацијом вербалне и индиректне агресије.“²⁴¹ Ученици старијих разреда не само да боље примећују облике психичког насиља који често нису директни и лако уочљиви као облици физичког насиља, већ и чешће примећују, односно врше облике психичког насиља према другима у школи.

С обзиром на материјални статус родитеља не постоји статистички значајна разлика ни на једној испитиваној варијабели, ни код ученика који су жртве насиља, ни код ученика који су починиоци насилничког понашања. И ранија истраживања²⁴² о томе да ли постоји повезаност између материјалног статуса родитеља ученика или неког другог економског фактора родитеља и насиља ученика показала су сличне резултате: да не постоји статистички значајна повезаност између ових варијабила. Социоекономски фактори могу да утичу на неке друге факторе који утичу на појаву насиља, али социоекономски фактори не утичу директно на појаву насилног понашања код ученика.

²⁴¹ Ј. Коцопељић, С. Смедеревац, П. Чоловић, (2010), Разлике у учесталости и облицима насилног понашања између ученика основних и средњих школа, *Примењена психологија*, вол.3, бр.4., стр.289-305.

²⁴² Frick, P. J. (1998). *Conduct disorders and severe antisocial behavior*. New York: Plenum Press. ; Lahey, B. B., Loeber, R., Hart, E. L., Frick, P. J., Applegate, B., Zhang, Q., Green, S. M., Russo, M. F. (1995). Four-year longitudinal study of conduct disorder in boys: Patterns and predictors of persistence. *Journal of Abnormal Psychology*, 104, 83-93.

Табела 81. Повезаност облика насиља када је ученик жртва и социјалног порекла

		df	F	p
<i>Жртва вербалног насиља</i>	Between Groups	2	,476	,622
	Within Groups	528		
	Total	530		
<i>Жртва физичког насиља</i>	Between Groups	2	,485	,616
	Within Groups	528		
	Total	530		
<i>Жртва психичког насиља</i>	Between Groups	2	2,508	,082
	Within Groups	512		
	Total	514		
<i>Жртва сексуалног насиља</i>	Between Groups	2	,200	,819
	Within Groups	528		
	Total	530		
<i>Жртва електронског насиља</i>	Between Groups	2	,273	,761
	Within Groups	528		
	Total	530		
	Total	531		

Даљим испитивањем резултати су показали да, с обзиром на место становања ученика, не постоји статистички значајна корелација са варијабилном облици насиља, када су ученици жртве насиља. Без обзира да ли је место становања ученика село или град, ученици су жртве свих облика насиља у школи

Табела 82. Повезаност облика насиља када је ученик жртва и места становања ученика

	Место становања	N	M	SD	t	p
<i>Жртва вербалног насиља</i>	град	399	1,3822	,54095	-,289	,773
	село	137	1,3978	,55947		
<i>Жртва физичког насиља</i>	град	399	1,1316	,38614	1,633	,103
	село	137	1,0730	,28141		
<i>Жртва психичког насиља</i>	град	385	1,4190	,44990	-1,914	,056
	село	135	1,5086	,51645		
<i>Жртва сексуалног насиља</i>	град	399	1,0865	,30394	-,279	,780
	село	137	1,0949	,30638		
<i>Жртва електронског насиља</i>	град	399	1,3058	,64718	-,241	,810
	село	137	1,3212	,64094		

Међутим, резултати су показали да постоји разлика с обзиром на место становања, на варијабилама *починилац сексуалног насиља* и *починилац електронског насиља*, када говоримо о облицима насиља. Аритметичке средине показују да су починиоци и сексуалног и електронског насиља чешће ученици из града него са села (Табела 79). Ако говоримо о електронском насиљу, одговор на овакве резултате истраживања можемо наћи у доступности мобилних телефона, интернета и свега што интернет доноси. Ученицима у граду је интернет доступнији и више га користе него ученици у селу. Не само да га више користе, него га више и злоупотребљавају, на пример у сврху вршења насиља путем интернета или мобилних телефона.

Табела 83. Повезаност облика насиља када је ученик починилац и места становања

	Место становања	N	M	SD	t	p
<i>Починилац вербалног насиља</i>	град	400	1,1863	,27191	1,842	,066
	село	137	1,1369	,26770		
<i>Починилац физичког насиља</i>	град	399	1,0961	,24205	,559	,576
	село	137	1,0827	,23839		
<i>Починилац психичког насиља</i>	град	400	1,2650	,44047	-,595	,552
	село	137	1,2920	,50600		
<i>Починилац сексуалног насиља</i>	град	400	1,0675	,35107	-3,272	,001
	село	137	1,2117	,64660		
<i>Починилац електронског насиља</i>	град	400	1,1400	,43112	2,084	,038
	село	137	1,0584	,26475		

Резултати су показали да не постоји статистички значајна разлика између испитиваних варијабила и варијабиле образовање оца нити код ученика који су жртве насиља, нити код ученика који су починиоци насилничког понашања (Табела 80). Овакви резултати истраживања не изненађују и само су још једна потврда у низу да „друштвеноекономски услови у породици (образовни ниво родитеља, висина прихода и стандарди становања) нису повезани са нивоом вршњачког насиља, и да насилних и (ненасилних) ученика има у свим друштвеним слојевима, а исто важи и за ученике који су жртве.“²⁴³

²⁴³ Недимовић, Т., Биро, М. (2013). *Ко су жртве вршњачког насиља?*. Зборник Института за педагошка истраживања, 45(1), 150-168.

Табела 84. Повезаност облика насиља када је ученик жртва и починилац и баријабиле образовање оца

		df	F	p
<i>Жртва вербалног насиља</i>	Between Groups	3	,531	,661
	Within Groups	531		
	Total	534		
<i>Жртва физичког насиља</i>	Between Groups	3	1,974	,117
	Within Groups	531		
	Total	534		
<i>Жртва психичког насиља</i>	Between Groups	3	1,518	,209
	Within Groups	515		
	Total	518		
<i>Жртва сексуалног насиља</i>	Between Groups	3	1,617	,184
	Within Groups	531		
	Total	534		
<i>Жртва електронског насиља</i>	Between Groups	3	,395	,756
	Within Groups	531		
	Total	534		
<i>Починилац вербалног насиља</i>	Between Groups	3	1,225	,300
	Within Groups	532		
	Total	535		
<i>Починилац физичког насиља</i>	Between Groups	3	,540	,655
	Within Groups	531		
	Total	534		
<i>Починилац психичког насиља</i>	Between Groups	3	,208	,891
	Within Groups	532		
	Total	535		
<i>Починилац сексуалног насиља</i>	Between Groups	3	,317	,813
	Within Groups	532		
	Total	535		
<i>Починилац електронског насиља</i>	Between Groups	3	2,299	,076
	Within Groups	532		
	Total	535		

Табела 85. Повезаност облика насиља када је ученик жртва и починилац насилног понашања и варијабиле образовање мајке

		df	F	p
<i>Жртва вербалног насиља</i>	Between Groups	3	1,142	,332
	Within Groups	533		
	Total	536		
<i>Жртва физичког насиља</i>	Between Groups	3	1,686	,169
	Within Groups	533		
	Total	536		
<i>Жртва психичког насиља</i>	Between Groups	3	,943	,420
	Within Groups	517		
	Total	520		
<i>Жртва сексуалног насиља</i>	Between Groups	3	1,740	,158
	Within Groups	533		
	Total	536		
<i>Жртва електронског насиља</i>	Between Groups	3	,900	,441
	Within Groups	533		
	Total	536		
<i>Починилац вербалног насиља</i>	Between Groups	3	2,895	,035
	Within Groups	534		
	Total	537		
<i>Починилац физичког насиља</i>	Between Groups	3	,475	,700
	Within Groups	533		
	Total	536		
<i>Починилац психичког насиља</i>	Between Groups	3	,774	,509
	Within Groups	534		
	Total	537		
<i>Починилац сексуалног насиља</i>	Between Groups	3	,231	,875
	Within Groups	534		
	Total	537		
<i>Починилац електронског насиља</i>	Between Groups	3	2,458	,062
	Within Groups	534		
	Total	537		

С обзиром на образовање мајке, корелација постоји само на варијабиле *починилац вербалног насиља* (Табела 84). Када се погледају резултати накнадног теста, види се да се разликују ученици чије мајке имају вишу и основну школу. Ученици чије мајке имају вишу школу чешће су починиоци вербалног насиља од деце чије мајке имају основну школу (Табела 85).

Табела 86. *Образовање мајке и преступничког понашања ученика*

(I) Образовање мајке	(J) Образовање мајке	Mean Difference (I-J)	Sig.
<i>Основна школа</i>	Средња школа	-,06958	,064
	Виша школа	-,13357*	,004
	Факултет	-,07907	,082
<i>Средња школа</i>	Основна школа	,06958	,064
	Виша школа	-,06399	,058
	Факултет	-,00950	,776
<i>Виша школа</i>	Основна школа	,13357*	,004
	Средња школа	,06399	,058
	Факултет	,05450	,199
<i>Факултет</i>	Основна школа	,07907	,082
	Средња школа	,00950	,776
	Виша школа	-,05450	,199

Табела 87. *Повезаност варијабиле брачни статус родитеља када су ученици жртве*

		df	F	p
<i>Жртва вербалног насиља</i>	Between Groups	2	,713	,491
	Within Groups	531		
	Total	533		
<i>Жртва физичког насиља</i>	Between Groups	2	3,322	,037
	Within Groups	531		
	Total	533		
<i>Жртва психичког насиља</i>	Between Groups	2	,022	,978
	Within Groups	515		
	Total	517		
<i>Жртва сексуалног насиља</i>	Between Groups	2	1,464	,232
	Within Groups	531		
	Total	533		
<i>Жртва електронског насиља</i>	Between Groups	2	,641	,527
	Within Groups	531		
	Total	533		

Код испитивања варијабиле *брачни статус родитеља*, резултати су показали да постоје статистички значајне разлике и код ученика који су жртве насиља и код ученика који су починиоци преступничког понашања. Када је у питању повезаност варијабиле брачни статус родитеља када су ученици жртве насиља, статистички значајне разлике постоје на варијабилама *жртва физичког насиља* (Табела 87).

Када је у питању повезаност варијабиле брачни статус родитеља када су ученици починиоци насиља, статистички значајне корелације постоје на варијабили починилац електронског насиља.

Табела 88. *Повезаност варијабиле брачни статус родитеља када су ученици починиоци*

		df	F	p
<i>Починилац вербалног насиља</i>	Between Groups	2	,925	,397
	Within Groups	532		
	Total	534		
<i>Починилац физичког насиља</i>	Between Groups	2	,208	,812
	Within Groups	531		
	Total	533		
<i>Починилац психичког насиља</i>	Between Groups	2	2,660	,071
	Within Groups	532		
	Total	534		
<i>Починилац сексуалног насиља</i>	Between Groups	2	1,025	,360
	Within Groups	532		
	Total	534		
<i>Починилац електронског насиља</i>	Between Groups	2	3,085	,047
	Within Groups	532		
	Total	534		

Ученици разведених родитеља чешће су жртве физичког насиља од ученика чији су родитељи у браку. Такође, постоји повезаност и код ученика који су починиоци преступничког понашања када је у питању вршење електронског насиља. Ученици разведених родитеља склонији су овој врсти насиља од ученика чији су родитељи у браку (Табела 88).

Табела 89. Повезаност варијабиле брачни статус родитеља када су ученици починиоци и жртве насиља

Dependent Variable	(I) Брачни статус родитеља	(J) Брачни статус родитеља	Mean Difference (I-J)	Sig.
<i>Жртве физичког насиља</i>	у браку	разведени	-,11062*	,011
		ванбрачна заједница	,02880	,835
	разведени	у браку	,11062*	,011
		ванбрачна заједница	,13941	,328
	ванбрачна заједница	у браку	-,02880	,835
		разведени	-,13941	,328
<i>Починиоци електронског насиља</i>	у браку	разведени	-,11068*	,019
		ванбрачна заједница	,10360	,492
	разведени	у браку	,11068*	,019
		ванбрачна заједница	,21429	,169
	ванбрачна заједница	у браку	-,10360	,492
		разведени	-,21429	,169

Међу многобројним социо-економским и демографским факторима једно је сигурно: да породица, а посебно породични односи, имају највећи утицај на понашање деце. Многа ранија истраживања до сада су показала да породични односи, посебно негативни породични односи, утичу и подстичу преступничко понашање деце и то је најизраженије у периоду адолесценције детета, када дете поред биолошких и психолошких промена које осећа, мора да се носи и са проблемима који постоје у оквиру породице. Честе свађе родитеља, неразумевање, лоше економске прилике у породици, честе свађе па чак и физичко насиље у породици доводи до развода брака. Таква породична атмосфера утиче на понашање деце што се веома често одражава на успех и понашање у школи. Фрустрације, незадовољство и несигурност коју деца осећају у породици разведених родитеља, често показују приликом испољавања насиља према особама из своје околине или неким другим обликом преступничког понашања. Није редак случај да деца моделе понашања родитеља копирају, те се онда та деца према осталој деци понашају на сличан начин. Деца која у кући чују да се родитељи називају погрдним именима или псују, користе псовке или погрдне речи када се обраћају својим вршњацима. Наравно, не смемо да вулгаризујемо резултате истраживања, и да на основу њих закључимо да су деца која потичу из породица разведених родитеља склонија преступничком понашању, посебно ако знамо да и многи други социоекономски, демографски и индивидуални

фактори утичу на понашање деце, али можемо рећи да код те деце постоје веће предиспозиције да учесталије врше неке облике преступничког понашања као што су досадашња истраживања и показала.

Закључна разматрања

Истраживање чији су резултати саопштени у овом раду организовано је са циљем да се утврде карактеристике и облици преступничког понашања ученика средње школе у југоисточној Србији. У раду се настојало да се одговори на постављене истраживачке задатке у методолошком делу истраживања. У циљу решавања постављених задатака, чији би резултати употпунили већ постојећа сазнања о проблему насиља у школи у Републици Србији, дате су могуће интерпретације добијених резултата истраживања, али су и отворена многа нова питања која пружају смернице за нова истраживања преступничког понашања ученика средње школе.

Сам појам преступничког понашања, како се наводи и у литератури, обухвата читав низ различитих облика поремећаја у понашању, а када говоримо о ученицима средње школе, онда мислимо на бежање са часова, пушење, конзумирање алкохола, различите облике физичког, вербалног, емоционалног, електронског или сексуалног насиља, туче у школи, и нека тежа кривична дела.

Социолошки приступ истраживању преступничког понашања ученика средње школе заснован је на разумевању и објашњењу свих облика преступничког понашања у друштвеном контексту у ком ученици живе, одрастају и образују се. Како на преступничко понашање ученика утичу социо-економске и демографске прилике у друштву и карактеристике породице, у истраживању се испитивала корелација између одређених облика преступничког понашања ученика и социо-економских карактеристика породица из којих ученици долазе, као и корелације преступничког понашања ученика и неких демографских варијабила.

Од карактеристика преступничког понашања ученика средње школе у југоисточној Србији у раду су се испитивале следеће карактеристике: место дешавања преступничког понашања, време дешавања, учесталост преступничког понашања, као и да ли се и коме ученици обраћају за помоћ уколико су жртве преступничког понашања у школи.

Приликом испитивања места у школи на коме се преступничко понашање најчешће одиграва, ученици су означили да је то школско двориште. Скоро половина испитаних ученика, 46,3%, је одговорила да је школско двориште место где се

преступничко понашање најчешће одиграва, 26,2% ученика је као место вршења преступничког понашања означило да је то учионица, на трећем месту следи да се преступничко понашање, по одговорима ученика, често дешава и на путу од школе до куће (19,3%), док се на основу одговора ученика најмање одиграва у школском тоалету (8,2%).

За детаљније одређење дешавања преступничког понашања у школи поред места дешавања истраживало се и време дешавања. Скоро половина испитаних ученика, 49,8% је одговорила да се преступничко понашање најчешће дешава на школском одмору, нешто мањи проценат ученика, 42,6% је одговорило да се оно дешава после часова, 5,6% ученика сматра да се дешава за време часа, док 2% ученика мисли да се преступничко понашање дешава пре часова.

Са циљем да се испита да ли се ученици обраћају некоме за помоћ уколико су жртве насиља у школи и уколико се обраћају коме се обраћају, 66,5% испитаних ученика је одговорило потврдно да се обраћају за помоћ, док је 33,5% одговорило да се никоме не обраћа за помоћ. Од понуђених одговора који су се односили на то коме се најчешће обраћају за помоћ, од укупног броја ученика који су одговорили да се обраћају за помоћ, највише испитаних ученика, њих 30,6% је одговорило да се обраћају наставницима, 26,4% се обраћа друговима, 24,3% ученика се обраћа за помоћ родитељима, 15,7% ученика се обраћа стручној служби, док се најмањи број ученика, њих 3%, обраћа *Тиму за заштиту ученика од насиља у школи* који је формиран у школи.

За потпуније сагледавање карактеристика преступничког понашања ученика средње школе испитивала се и учесталост преступничког понашања. Ово је једна од комплекснијих карактеристика преступничког понашања и обухвата испитивање учесталости преступничког понашања када је ученик жртва насиља и када је ученик преступник или починилац преступничког понашања. Приликом испитивања учесталости преступничког понашања ученика и када су жртве и када су починиоци, испитивало се колико су ученици вршили преступничко понашање у последња три месеца и у току досадашњег школовања. Критеријум на основу којег се вршило испитивање учесталости преступничког понашања када су ученици починиоци јесте да је ученик одговорио да је бар једном извршио неки облик преступничког понашања. У оквиру испитивања учесталости преступничког понашања ученика посебно се испитивало колико је ученик био насилан према другим ученицима, а

колико према наставницима. Код испитивања колико су ученици учестало били жртве насиља критеријум за испитивање био је да су ученици одговорили да су бар једном били жртве насиља у школи, и испитивало се колико су учестало били жртве насиља од стране ученика, а колико од стране наставника у школи. Приликом испитивања колико су ученици у последња три месеца били жртве насиља од стране других ученика у школи, од свих испитаних ученика 88,1% је одговорило да *ниједном* нису били жртве насиља, 8,1% ученика је одговорило да су *једном* у последња три месеца били жртве насиља, 2,8% да им се *више пута* десило да су били жртве насиља, док је нешто мање од 1% одговорило да им се *често* дешавало да буду жртве насиља од стране других у последња три месеца. Резултати показују такође, да је више од 10% испитаних ученика доживело неки облик насиља у школи, док је поновљено насиље у школи доживело око 4% испитаних ученика, односно око 4% испитаних ученика је више од једног пута било жртва неког облика насиља у школи.

Поред испитивања колико су ученици учестало били жртве насиља од стране других ученика у школи, у последња три месеца, испитивало се и колико су учестало били жртве насиља од стране других ученика у досадашњем школовању. Од укупног броја испитаних ученика 68,6% је одговорило да нису *ниједном* били жртве насиља, 20,4% ученика је одговорило да су *једном* били жртва насиља, 10,4% је одговорило да им се више пута десило да буду жртве насиља, док је 0,6% рекло да им се *често* дешавало да буду жртве насиља у току досадашњег школовања. Такође, испитивало се колико су ученици били учестало жртве насиља у школи од стране наставника, у последња три месеца и у току досадашњег школовања. Резултати испитивања су показали да је од укупног броја испитаних ученика 92,6% одговорило да *ниједном* нису били жртве насиља од стране наставника у последња три месеца. Међутим, 4,1% ученика је одговорило да су *једном* били жртве насиља од стране наставника, 2,6% да им се *често* деси, док је нешто мање од 1%, њих 0,7%, одговорило да су *више пута* у последња три месеца били жртве насиља од стране наставника. Потпунију слику колико су ученици жртве насиља од стране наставника добијамо ако погледамо и резултате који показују колико су ученици били жртве насиља од стране наставника у досадашњем школовању. Од укупног броја испитаних ученика 89,1% одговорило је да *ниједном* нису били жртве насиља у току досадашњег школовања, док је 5,2% рекло да су *једном* били жртве насиља од стране наставника, 3,5% да су *више пута*

били жртве оваквог насиља у досадашњем школовању, док је 2,25% одговорило да су *често* били изложени насиљу од стране наставника у досадашњем школовању.

Код испитивања корелације социоекономских и демографских варијабила ученика и тога да ли су ученици били жртве насиља, резултати су показали да не постоји статистички значајна корелација ни са једном социоекономском и демографском варијабилном.

Приликом испитивања учесталости насиља када су ученици починиоци резултати су показали да ученици учестало врше облике насиља над другим ученицима, а да је најучесталији облик насиља који врше, по одговорима ученика, вербални облик насиља. У оквиру испитивања насиља ученика над учеником у школи, посебно се испитивало насиље према ученицима који долазе из осетљивих друштвених група, у овом истраживању према ученицима ромске националне мањине и према ученицима са сметњама у развоју. Утврђено је да је 93,5% испитаних ученика одговорило да *ниједном* нису вршили вербално насиље над ученицима ромске националне мањине, односно да их нису вређали, псовали и исмевали, док је 4,4% одговорило да је *једном* то учинило, а 2% ученика да је *више пута* то учинило. Код испитивања да ли су ученици у школи вршили физичко насиље над ученицима ромске националне мањине 97,2% ученика је одговорило да *ниједном* то нису урадили, док је 1,7% одговорило да је *више пута* вршило такво насиље, а 1,1% да су *једном* то учинили. Приликом испитивања да ли су ученици вређали, исмевали или називали ружним именима ученике са сметњама у развоју, од укупног броја испитаника чак 98,3% је одговорило да то *ниједном* нису урадили, док је 1,7% ученика одговорило да је то *једном* урадило.

Како би слика о преступничком понашању ученика била потпунија испитивало се и колико су ученици насилни према наставницима. Критеријум на основу кога се мерила учесталост је да је ученик бар једном био насилан према наставнику. Приликом испитивања да ли су ученици вршили вербално насиље над наставницима, односно да ли су наставнике псовали, називали погрдним именима или вређали, 95% ученика је одговорило да то *ниједном* није урадило. На исто питање 3,5% ученика је одговорило да је то *једном* урадило, док је 1,5% то урадило *више пута*. Код испитивања да ли су вршили физичко насиље над наставницима, односно да ли су наставнике шамарали, шутирали или ударали 99,1% ученика је одговорило да то *ниједном* нису урадили, док је на исто питање 0,9% ученика одговорило да је то

једном урадило. Резултати указују да је око 6% ученика извршило неки облик насиља над наставником.

У оквиру истраживања било је занимљиво и проверити да ли постоји статистички значајна корелација између трпљења и вршења насиља једног ученика. Односно, хтели смо да проверимо да ли су ученици који су до сада вршили неки облик насиља и сами били жртве насиља од стране других ученика, и обрнуто: да ли су ученици који су до сада били жртве насиља и сами вршили неки облик насиља. Резултати истраживања су показали да је трпљење различитих типова насиља статистички значајно повезано са насилничким понашањем. Једино вршење електронског насиља није повезано са свим облицима трпљења насиља. Сви остали типови јесу. Дакле, што ученици више врше неки облик вршњачког насиља, они више и трпе насиље од других ученика. И обрнуто: што више трпе насиље од других ученика то више и врше неки облик вршњачког насиља.

Други део истраживања односио се на испитивање облика преступничког понашања ученика. Како преступничко понашање ученика обухвата читав низ различитих понашања задатак је био испитати које то облике преступничког понашања ученици средње школе најчешћи врше. Од облика преступничког понашања у овом истраживању испитивани су: бежање са часова, организовање и учествовање у тучи, ношење ножа или ношење пиштоља у школу, пушење цигарета и пушење марихуане у школи и вршење вербалног, физичког, емоционалног, електронског и сексуалног насиља у школи. Само се насиље као облик преступничког понашања испитивало и код ученика који су преступници и код ученика који су жртве насиља, сви остали облици насиља су испитивани само код ученика који су били починиоци. Испитивање насиља као облика преступничког понашања испитивано је у односу ученик - ученик, ученик - наставник и наставник - ученик.

Приликом испитивања насиља ученика над другим ученицима највише је ученика који су одговорили да су доживели неки облик емоционалног и вербалног насиља од стране других ученика, односно да су их други ученици псовали, вређали или називали погрдним именима. Приликом испитивања да ли су доживели неку врсту вербалног насиља, односно да ли су их други ученици називали погрдним именима, псовали, исмевали или вређали, 61,8% ученика је одговорило да *никада није* доживело овај облик насиља, 21,9% ученика је такву врсту насиља доживело *једном*, 13,7% *више пута*, док је скоро 3% ученика одговорило да им се то *често дешавало*.

Код испитивања да ли су ученици доживели неки облик физичког насиља у школи, односно да ли су их други ученици шутирали, шамарали, гурали, ударали, скоро 90% ученика је одговорило да *никада није* доживело физичко насиље, 6,7% ученика је одговорило да је тај облик насиља доживело *једном*, 2,8% *више пута*, док је 1,3% одговорило да им се то *често* дешавало. У циљу испитивања да ли су ученици доживели облик емоционалног насиља, испитивало се и да ли су ученици доживели да им други ученици прете у школи. Од укупног броја испитаних ученика скоро 85% ученика *никада није* доживело да им други ученици прете, 7% је одговорило да им се *једном* десило, 2,9% *више пута*, док је нешто мање од једног процента одговорило да им се *често* дешавало да им други ученици прете у школи.

У оквиру истраживања испитивало се и да ли су ученици доживели неки облик сексуалног насиља од стране других ученика, односно да ли су доживели да их други ученици у школи додирују по телу на начин који им је био непријатан. Од укупног броја испитаних ученика 90,9% ученика је одговорило да *никада није* доживело такав облик насиља, 3,9% испитаних ученика је одговорило да су *једном* доживели, 3,5% да им се *више пута* догодило, док је 1,5% одговорило да им се то *често* дешавало.

Поред испитивања најчешћих облика насиља које су ученици доживели од стране других ученика у школи, задатак је био испитати и који су облици насиља од стране наставника над учеником најчешћи по самоисказима ученика. Од свих испитаних ученика највећи број ученика је одговорио да је доживео неки облик вербалног насиља, односно да их је наставник псовао, називао погрдним именима или вређао. Затим следе ученици који су доживели неки облик претње од стране наставника, односно облик емоционалног насиља, док је најмање ученика који су одговорили да су доживели физичко или сексуално насиље. Резултати истраживања показују да је 86,5% испитаних ученика одговорило да *ниједном* нису доживели облик вербалног насиља, односно да их наставник назива погрдним именима, вређа или псује, 8% ученика је одговорило да је *једном* доживело овакав облик насиља, 4,6% да им се *више пута* десило док је нешто мање од 1% ученика одговорило да им се *често* дешавало да буду жртве таквог насиља од стране наставника. Скоро 6% ученика је доживело поновљено вербално насиље од стране наставника у досадашњем школовању.

Физичко насиље наставника над учеником је такође присутно у школи. Укупно 95% ученика је одговорило да *ниједном* нису доживели физичко насиље, односно да их је наставник ошамарио, ударио или шутнуо, 2,8% је одговорило да су *једном* доживели такву врсту насиља, 2% ученика каже су *више пута* били изложени таквом насиљу, док је 0,2% ученика одговорило да им се *често* дешавало да буду изложени физичком насиљу од стране наставника. Резултати и код овог облика насиља наставника над учеником показују да је било поновљеног насиља јер је нешто више од 2% испитаних ученика доживело поновљено физичко насиље од стране наставника у досадашњем школовању.

Претњу као облик емоционалног насиља наставника над учеником *ниједном* није доживело 90,2% ученика, док је 6,7% ученика одговорило да им се *једном* десило да им наставник прети, 2,8% је одговорило да им се *више пута* то десило, док је 0,4% ученика одговорило да им се *често* дешавало да им наставник прети. Нешто више од 3% ученика је доживело да им је наставник претио више пута у току досадашњег школовања. Иако ученици нерадо говоре о сексуалном насиљу наставника над ученицима, резултати истраживања су показали да је и овај облик насиља присутан у школи. Укупно 98,5% ученика је одговорило да *никада* нису доживели неку врсту сексуалног насиља, односно да их наставник додирује по телу на начин који им није пријатан, док је 0,7% ученика одговорило да је *једном* доживело ту врсту насиља, 0,6% да је *више пута* доживело такво насиље, док је 0,2% ученика одговорило да им се *често* дешавало да буду жртве таквог насиља од стране наставника. Нажалост, резултати показују да је нешто мање од 1% испитаних ученика доживело поновљео сексуално насиље од стране наставника.

Један од задатака је био утврдити и да ли постоји повезаност између облика и учесталости насиља наставника над учеником и типа школе у којој наставник ради. Резултати су показали да су ученици у средњој стручној школи учесталије изложени насиљу од стране наставника него ученици у гимназији. Такође, наставници у средњим стручним школама су склонији да врше емоционални и вербални облик насиља над ученицима него наставници који предају у гимназији.

Како је насиље само један од облика преступничког понашања, задатак је био утврдити остале облике преступничког понашања које врше ученици у школи. Највећи број ученика је одговорио да је бежао са часова, затим следе ученици који су пушили цигарете, па они који су пушили марихуану, после њих следе ученици који су

организовали туче и на крају постоји један број ученика који је носио пиштољ и нож у школу. Ипак, 34,6% испитаних ученика је одговорило да *никада није* бежало са часова. Резултати показују да је 65,4% испитаних ученика *једном* или *више пута* бежало са часова, од тога 34,6% су *више пута* бежали са часова, 17,8% је одговорило да су *једном* бежали са часова, док је 12,6% одговорило да им се то *често* дешавало.

Други облик преступничког понашања који је веома распрострањен међу ученицима средње школе јесте пушење цигарета. Од испитаних ученика 8,3% је одговорило да им се *често* десило да пуше у школи, 10,9% да су то радили *више пута*, а 6,7% да је *једном* пушило у школи. Скоро 25% испитаних ученика је бар једном пушило, што значи да је сваки 4. ученик у школи пушио цигарете.

Оно што још више забрињава јесте пушење марихуане у школи. Резултати показују да је 7,2% испитаних ученика *једном* пушило марихуану, док је 1,3% ученика одговорило да је *више пута* то радило, а 1,7% да им се *често* дешавало да пуше марихуану у школи. Забрињавајуће је то што је 3% ученика одговорило да је више од једног пута пушило марихуану.

Крвави обрачуни и рањавања ученика у школи можда нису толико присутни у нашој земљи као, на пример, у Америци, али свакако је присутно ношење оружја од стране једног броја ученика, што посебно забрињава. Ако говоримо о ношењу ножа у школу резултати истраживања показују да 94,6% ученика *ниједном* није носило нож у школу. Ипак, треба рећи да, иако је релативно мали, забрињава онај проценат ученика који су до сада носили оружје у школу. Од укупног броја испитаних ученика 4,3% ученика је одговорило да су *једном* понели нож у школу, док је 0,6% ученика одговорило да је *више пута* понело нож у школу и исти толики проценат ученика је одговорио да им се *често* деси да понесу нож у школу. Када говоримо о ношењу пиштоља у школу од укупног броја испитаних ученика 96,5% је одговорило да *никада није* носило пиштољ, 2,2% је одговорило да су *више пута* носили пиштољ у школу, 1,1% да им се *често* деси да носе пиштољ, а 0,2% да су до сада *једном* носили пиштољ у школу. Посебно забрињава више од 3% ученика који су одговорили да су више од једног пута носили пиштољ у школу.

Један од задатака је био и испитати корелацију између облика преступничког понашања ученика и варијабила пол, разред, тип школе и досадашњи успех у школи. Занимало нас је да ли је вршење преступничког понашања у корелацији са полом

ученика. Резултати истраживања су показали да постоји статистички значајна разлика између девојчица и дечака на ајтемима *ја сам у школи организовао и учествовао у тучи* и *пушио сам цигарете у школи*. Оба облика преступничког понашања, организовање и учествовање у тучи и пушење цигарета у школи, су израженији код дечака, односно ученика, него код девојчица, односно ученица.

Резултати истраживања су, такође, показали да постоји корелација облика преступничког понашања ученика и варијабиле разред, мада само једног облика преступничког понашања. Постоји статистички значајна разлика између ученика који похађају различите разреде када говоримо о преступничком понашању *бежао сам са часова*. Накнадним тестом за поређење група установљено је да ученици другог, трећег и четвртог разреда чешће беже са часова него ученици првог разреда. То доводи до закључка да су ученици старијих разреда средње школе склонији бежању са часова.

Такође, постоји и корелација између варијабиле успех у досадашњем школовању и варијабиле *пушио сам цигарете у школи* и *пушио сам марихуану у школи*. Негативна корелација показује да: што ученици имају слабији успех у школи то је конзумација ових супстанци већа. Даљим испитивањем дошло се до података који показују да не постоји статистички значајна корелација између варијабиле тип школе и облика преступничког понашања ученика. И ученици средње стручне школе и ученици гимназије подједнако врше облике преступничког понашања.

Последњи задатак у оквиру овог рада био је испитати да ли постоји статистички значајна корелација између облика преступничког понашања ученика и социоекономских и демографских варијабиле ученика, када су ученици починиоци преступничког понашања и када су ученици жртве насиља. За разлику од првог дела истраживања када се испитивала корелација између учесталости насиља, као облика преступничког понашања, и варијабиле пол када је ученик жртва насиља, и када су резултати показали да не постоји значајна статистичка корелација; код испитивања варијабиле пол ученика и облика насиља резултати су показали да постоји значајна статистичка корелација. Резултати показују да постоји статистички значајна разлика међу половима, и то на варијабиле жртва физичког насиља. Дечаци се чешће изјашњавају да су жртве физичког насиља од девојчица. Постоји значајна статистичка повезаност варијабиле пол и ученика који су починиоци насиља и то на варијабиле *починиоци вербалног насиља*, *починиоци физичког насиља*, *починиоци сексуалног*

насиља и починиоци електронског насиља. Све облике преступничког понашања у школи, осим емоционалног, чешће врше дечаци него девојчице.

Даљом анализом резултати су показали да постоји статистички значајна корелација варијабиле *успех у досадашњем школовању* и варијабиле *жртва психичког насиља, жртва сексуалног насиља и жртва електронског насиља*. Накнадним тестом смо утврдили да су жртве психичког насиља чешће одлични и довољни ученици од врло добрих, док су жртве сексуалног насиља чешће довољни ученици од свих осталих ученика. Код ученика који су починиоци насиља постоји значајна статистичка повезаност са варијабилном *досадашњи успех у школовању* и обликом електронског насиља. Резултати су показали да су починиоци електронског насиља чешће ученици доброг успеха у односу на остале ученике.

Резултати истраживања су показали да постоји статистички значајна повезаност између ученика гимназије и ученика осталих средњих школа код варијабиле *жртва психичког насиља*. Жртва психичког насиља чешће је ученик средње стручне школе него ученик гимназије. И код починилаца преступничког понашања постоји статистички значајна разлика између гимназијалаца и припадника осталих средњих школа, и то на варијабилу починиоци електронског насиља. Починилац електронског насиља чешће је ученик гимназије него ученик средње стручне школе.

Код испитивања повезаности варијабиле *разред* и облика насилничког понашања које доживљава жртва, резултати су показали да не постоји статистички значајна корелација, односно да не постоје ученици одређеног разреда који су изложени одређеном облику насиља више од осталих ученика. Жртва насиља има међу ученицима свих разреда средње школе. Међутим, утврђено је да постоји статистички значајна корелација с обзиром на разред који ученици похађају и облика насиља у школи када је ученик починилац психичког насиља. Накнадним тестом дошло се до резултата који показују да су починиоци психичког насиља чешће ученици четвртог разреда у односу на све остале.

Код испитивања корелације између социоекономских варијабила и облика преступничког понашања кад су ученици жртве не постоји ни на једној испитиваној варијабилу статистички значајна повезаност, док постоји статистички значајна повезаност социоекономских варијабила и облика насиља када су ученици починиоци

насиља. Резултати су показали да постоји разлика с обзиром на место становања, на варијабилама *починилац сексуалног насиља* и *починилац електронског насиља*, када говоримо о облицима насиља. Аритметичке средине показују да су починиоци и сексуалног насиља и електронског насиља чешће ученици из града него са села.

Резултати су показали да не постоји статистички значајна разлика између варијабиле *облици насиља* и *варијабиле образовање оца ученика* ни код ученика који су жртве насиља, нити код ученика који су починиоци насилничког понашања, док код варијабиле *образовање мајке ученика* постоји статистички значајна корелација на варијабиле *починилац вербалног насиља*. Када се погледају резултати накнадног теста види се да се разликују ученици чије мајке имају вишу и основну школу. Ученици чије мајке имају вишу школу чешће су починиоци вербалног насиља од деце чије мајке имају основну школу.

Даљом анализом и интерпретацијом резултата истраживања дошло се до резултата који показују да постоји статистички значајна корелација код испитивања варијабиле *брачни статус родитеља* и облика насиља и када су ученици починиоци и када су ученици жртве насиља. Када је у питању повезаност варијабиле *брачни статус родитеља* када су ученици жртве насиља статистички значајне разлике постоје на варијабилама *жртва физичког насиља*. Ученици разведених родитеља чешће су жртве физичког насиља од ученика чији су родитељи у браку. Код ученика који су починиоци насиља постоји статистички значајна корелација између варијабиле *брачни статус родитеља* и вршење електронског насиља. Ученици разведених родитеља склонији су овој врсти насиља од ученика чији су родитељи у браку.

На основу изнетих података у првом *Теоријско-методолошком делу* рада, а који су прикупљени у релевантним студијама о преступничком понашању како у свету тако и у нашој земљи, и анализи и интерпретацији резултата истраживања која је дата у другом делу ове докторске дисертације, да се манифестује у различитим облицима како у односу ученик - ученик, тако и у односу ученик - наставник и наставник - ученик и да има врло сложену природу. У том смислу свака превенција као и решавање већ постојећих проблема преступничког понашања ученика средње школе у Републици Србији захтева један мултидисциплинарни приступ у решавању.

Како су социо–економске прилике у региону југоисточне Србије у односу на остале регионе у нашој земљи по свим показатељима најлошије, а ту се мисли на то да је управо у региону југоисточне Србије највећа стопа незапослености, најмања стопа запослености, највећи број неписмених је такође у овом региону, чак три од пет општина које имају највеће учешће лица без школске спреме или са непотпуним основним образовањем налази се у региону Јужне и Источне Србије, највећи број неразвијених општина са најмањим бруто друштвеним производом – 50% мањим од просека у Републици Србији – и највећом стопом незапослености, се налази у југоисточној Србији, може се рећи да се по учесталости преступничког понашања ученика овај регион ни по којој карактеристици не издваја, чак се може закључити да је у односу на остале регионе, а према неким ранијим истраживањима, углавном само насиља као облика преступничког насиља, учесталост процентуално нижа.

Већина досадашњих истраживања чији је проблем истраживања био насиље у школи имало је за циљ да резултатима истраживања допринесе ефикаснијој превенцији насиља или решавању већ постојећих насилних ситуација. То се може постићи само на основу темељних теоријских показатеља и резултата релевантних емпиријских истраживања. Зато превентивне програме треба правити уважавајући социоекономске и демографске карактеристике појединих региона у нашој земљи, а не копирањем међународних програма, који су се и до сада показали као неефикасни. Управо зато резултати многих предходних истраживања као и резултати овог рада могу допринети разумевању проблема насиља у школи уважавајући социо-економске и демографске карактеристике ученика средње школе у региону југоисточне Србије у циљу решавања проблема насиља у школи.

ЛИТЕРАТУРА

А

Adler, F., Gerhard, Mueller, O., M., Laufer, W., S. (1991) *Criminology*. New York: McGraw-Hill.

Алексић, Ж. и др. (2004) *Лексикон криминалистике*. Београд.

Анђелић-Николенчић, В. (2014) Вербално насиље као део језичког понашања у студенској популацији. У: *Насиље у Србији-узроци, облици, последице и друштвена реакција*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија. стр. 246-255.

Аријес, Ф. (1989) *Векови детињства*. Београд. Завод за уџбенике и наставна средства

Б

Базић, Б. (2013). Феномен вршњачког насиља и облици његовог испољавања. *Баштина*, (35), 381-394.

Бакић, Д. (1996) Понашање одгајника тјekom институционалног третмана у СПМ Туропоље с обзиром на ступањ урбанизације мјеста порјекла. *Криминална и социјална интеграција*. вол.4, бр.1., стр.21-28.

Baldry, A.C. i Farrington, D.P. (2000). Bullies and delinquents: Personal characteristics and parental styles. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 10, 17-31.

Baldry, C. A. (2003). Bullying in Schools and Exposure to Domestic Violence. *Child Abuse Neglect*, Vol. 27, 713-732.

Barboza, G.E., Schiamberg, L.B., Oehmke, J., Korzeniewski, S.J., Post, L.A. i Heraux, C.G. (2009). Individual characteristics and the multiple contexts of adolescent bullying: An ecological perspective. *Journal of Youth Adolescence*, 38, 101-121.

Башић, Ј. (2009). *Теорије превенције: превенција поремећаја у понашању и ризичних понашања дјеце и младих*. Загреб: Школска књига. .

Бојанић, Ј., Матовић-Миљановић, С., Јанковић, С., Јандрић, Л., & Ражнатовић-Ђуровић, М. (2006). *Насиље и повреде међу школском децом у Републици Српској*. Медицински преглед, 59(7-8), 305-308.

Бошковић, М. (2009) *Кривично право*. Нови Сад: Факултет за правне и пословне студије. стр.74.

Братинић-Вукелић, М. (1979) Оспособљавање наставника и анализа интеракција у наставном процесу. У: *Савремене концепције и перспективе образовања наставника*. Нови Сад

Бронфенбренер, Ј. (1997) *Екологија људског развоја*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Брочић, М., Друштвени узроци васпитне запушености преступништва код омладине. *Гледшта* бр.2-3, стр. 62.

Бутиган, В. (2007) Сузбијање поткултуре насиља ученика у Србији. У: *Омладина Балкана између насиља и културе мира*. Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет. стр. 61- 74.

В

Велки, Т. (2012) Улога неких обитељских чинбеника у појави насиља међу дјецом. *Психологијске теме* 21(1), стр. 29-60.

Врсеља, И, Сучић, И., Франц, П. (2010) Починитељи и жетве вршњачког насиља: улога особина личности и прихваћености међу вршњацима. стр.151-180. У: Зборник радоваса скупа *Насиље над децом и међу децом*. Осјек: Филозофски факултет Свеучилишта Јосипа Јурја Стросмајера.

World Health Organisation <http://www.schooldevelopmentprogram.org/> преузето: 10.08.2013.године.

Vold, G. (1958). *Theoretical Criminology*. New Jersey: University of Delaware Press.

Wilson, J.Q.(Herrnstein, R.J. (1985) *Crime and human nature*, New York: A Touchstone book.

Г

Гашић-Павишић, С. Ж. (2004) "Мере и програми за превенцију насиља у школи". *Зборник Института за педагошка истраживања*, бр. 36, стр. 168-187.

Георгиевски, П. (2009) "Друштвени контекст кризе школе и облици школског насиља", *Социологија*, вол. 51, бр. 1.

Гиденс, Е. (2006) *Социологија*. Београд: Економски факултет.

Годишњи извештај:Србија 2008. Људска права, демократија и насиље. (2009) Београд: Хелсиншки одбор за људска права. Доступно: www.helsinki.org/serbia/doc.Izvestaj2008NASILJE.pdf.

Д

Диркем, Е. (1963) *Правила социолошке методе*. Београд: Савремена школа.

Dumay , M. J. (1994). *L 'école agresée: Reponses à la violence*, Paris: Belfond.

Ђ

Ђорђевић, Ј., Ђорђевић, Б. (1988) *Ученици о својствима наставника*. Београд. Просвета

Е

Еиснер, М.(2004) Према учинковитијој превенцији насиља младих-приказ стања. У: *Насиље у школама-изазов локалној заједници*. Извештај са Конференције Вијећа Европе. Загреб: Ибис графика.

Epstein, L., Sheldon, B. S. (2002) Present and accounted for:Improving student attendance through family and involvement. *The Journal of educational research*. 95(5), 308-318.

Espelage, D.L., Swearer, S.M. (2003) *Bullying in American school: A social-ecological perspective on prevention and intervention*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

Ж

Жегарац, Н. *Деца која чекају-изазови и трендови професионалне праксе у заштити деце од злостављања*. Београд: Центар за права детета, Save the children UK.

Жикић, М. (2008) *Водич кроз развојне сметње*. Пројекат Другачији заједно. Ниш.

Жлебник, (1972) *Психологија детета и младих 2*. Београд: Делта-прес. стр.342.

Жунић-Џицварић, Ј., Џицварић, Б. (2009) *Насиље у школи*. Ужице: Ужички центар за права детета.

З

Завод за статистику: [Смањење броја статистичких региона кроз измене Закона о регионалном развоју](#)

Закон о основама система образовања, доступан на: www.zakoni.rs

Зорица Жарковић, Регионалне специфичности руралних подручја: Сеоске пепељуге. Преузето са: <http://bif.rs/2010/04/regionalne-specificnosti-ruralnih-podrucja-seoske> .

Зрилић, С. (2007) Анализ школских изостанака с обзиром на брачни статус родитеља. *Magistra Iadertina*.2(1), стр. 31-42.

Зрилић, С (2011) *Повезаност бјежања с наставе и малољетничке деликвенције*. У :MAGISTRA IADERTINA. 6(6), стр.77.

И

Ивановић, С. (1997) *Социологија и образовање*. Јагодина: Учитељски факултет.

Игњатовић, Ђ. (2011) Појам и етиологија насилничког криминалитета. *CRIMEN*. II (2), стр.179-211

Игњатовић, Ђ. Ганг, Делинквенција, (2008) *Социолошки речник* (приредили Мимица, А., Богдановић, М.) Београд: Завод за уџбенике. стр.159, стр.70.

Иковић, М. (2003) *Социологија образовања*. Књажевац: НОТА. стр.52

Ивковић, М., Миленовић, Ж. (2009) Агресивност ученика основне школе према наставницима. У: *Противуречности социјализације младих и улога образовања у афирмацији вредности културе мира*. Ниш: Филозофски факултет. Центар за социолошка истраживања. стр. 137-154.

Ј

Јашовић, Ж. (1978) *Криминологија малолетничке делинквенције*. Београд: Научна књига.

Јевтић, Б., Кнежевић-Флорић, О. (2011) *Изазови социјално педагошке делатности*. Ниш: Филозофски факултет.

Јовановић, В. (2001) Малолетничко преступништво у Србији крајем 19-ог века. *Годишњак за друштвену историју*. Београд: Чигоја. стр. 19-31.

Јовановић, Н. (2007) Адолесценти између насиља и толеранције. У: *Омладина Балкана између насиља и културе мира*. Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет. стр.21-30.

Јовановић, Н. (2009) Дисфункционална породица и малолетничка делинквенција. У: *Противуречности социјализације младих и улога образовања у афирмацији вредности културе мира*. Ниш: Филозофски факултет. Центар за социолошка истраживања. стр.193-203.

Јовановић-Крањец, М. (2011). Испитивање ставова о остваривању улоге и задатака тимова за заштиту ученика од насиља. *Годишњак за социологију*, 7(7), 69-85.

Јовашевић, Д., Митровић, Љ. (2011) Казнена одговорност за учествовање у Тучи у Босни и Херцеговини. *Годишњак факултета правних наука-АПЕИРОН*. свеска 1., бр.1.стр. 45-60.

Југовић, А., Бркић, М., Симеуновић-Патић, Б. (2008). Социјалне неједнакости и сиромаштво као друштвени контекст криминала. *Годишњак Факултета политичких наука*, бр. 2(2), 447-461.

Југовић, А., Илић, З. (2011) Социо- културни контекст криминалитета малолетника у Србији. *Теме*. 35(2), 385-402.

Југовић, А., Бркић, М. (2010) Социјална заштита и превенција малолетничког преступништва, улоге, контроверзе и добре праксе. *Годишњак ФПН*. бр.4. стр.435-452. УДК 343.91-053.6.

К

Калезић-Вигњевић и сар. (2007) *Посебни протокол за заштиту ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама*. Београд: Министарство просвете Републике Србије. Доступно на: www.mps.rs.gov.rs/Protokoli/ преузето 12.08.2013.године.

Калезић-Вигњевић, А. (2011) Улога образовно-васпитног система у заштити детета од насиља, злостављања и занемаривања. У: *Заштита детета од злостављања и занемаривања-Примена општег протокола*. Београд: Центар за права детета.

Klarin, M. (2002). Dimenzije obiteljskih odnosa kao prediktori vršnjačkim odnosima djece školske dobi. *Društvena istraživanja*, 11(4-5), 805-825.

Kyriakide, L., Kaloyirou, C., Lindsay, G. (2006): An analysis of the Revised Olweus Bully/Victim Questionnaire using the Rasch measurement model. *British Journal of Educational Psychology*, 76, 781–80.

Кнежевић-Флорић, О. (2007) *Основе социјалне педагогике*. Нови Сад: СПД Војводине.

Књига пописа Школска спрема, писменост и компјутерска писменост. Преузето са: <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Skolska%20sprema,%20pismenost%20i%20kompjuterska%20pismenost.crp.11>.

Колоросо, Б. (2003.) *Насилник, жртва и проматрач*. Загреб. Тискара Милленниум, д.о.о

Köhler, J. (2006) *Kinder lösen Konflikte selbst*. Evaluation eines Gewaltpräventionsprogramms. Holzkirchen, Felix.

Коцопелић, Ј., Смедеревац, С., Чоловић, П. (2010) Разлике у учесталости и облицима насилног понашања између ученика основних и средњих школа. *Примењена психологија*. вол.3, бр.4., стр.289-305.

Крмек. (2006) Крије ли се у вашем детету жртва или насолно понашање. Доступно на: www.vasezdravlje.com/чланак/преузето: 04.12.2012.

Крстић, О. (2009) *Малолетничка делинквенција*. Бања Лука: Факултет за бјезбедност и заштиту.

Clark,R.D., Shields, G. (1997) Family communication and delinquency. *Adolescence*, no.32.

Cowie, H., Wallace, P. (2000). *Peer support in action*. London: Sage.

Chassin, L., Hussong, A., Barrera, M. Jr., Molina, B. S. G., Trim, R., Ritter, J. (2004) Adolescent substance use. In R.M. Lerner, L. Steinberg (Eds.), *Handbook of adolescent psychology*. New Jersey: Hoboken. John Wiley and Sons.

Кузмановић, Д.(2013) Школско насиље у контексту политичког насиља. *Психолошка истраживања*. Институт за психолошка истраживања. Филозофски факултет Универзитета у Београду. вол.16., бр.1. стр. 57-79

Л

Лазих, М., Цвејић, С. (2004) Промене друштвене структуре у Србији: случај блокиране пост-социјалистичке трансформације, У: *Милић, А. Друштвена трансформација и стратегије друштвених група: свакодневница Србије на почетку трећег миленијума*. Београд: ИСИ ФФ, стр. 39-70.

Lahey, B. B., Loeber, R., Hart, E. L., Frick, P. J., Applegate, B., Zhang, Q., Green, S. M., Russo, M. F. (1995). Four-year longitudinal study of conduct disorder in boys: Patterns and predictors of persistence. *Journal of Abnormal Psychology*, 104, 83-93.

Lee, C.H. (2009). Personal and interpersonal correlates of bullying behaviors among Korean middle school students. *Journal of Interpersonal Violence*, 20(10), 1-25.

Љ

Љубичић, М. (2006) Кретање малолетничког преступништва у Србији 1980-2004. *Социолошки преглед* вол.40, број 4., стр. 591-613

М

Марић, М. (2011) Проблематично понашање деце и адолесцената – појам, учесталост, порекло и превенција. *Норма*. 16(2), стр. 176. 175-183.

Марић, М. (2012). Учесталост употребе психоактивних средстава у адолесцентском узрасту. *Социолошки преглед*, 46(1), 57-76.

Марић, М. (2013). Друштвени контекст, личност и употреба илегалних психоактивних супстанци у адолесценцији. *Социологија*, 55(1), 141-154.

Мартић, М (2012) Насиље у школи. *Сварог*. Бања Лука: Независни Универзитет. Свеска 1, бр.4, стр 124(117-131)

Милковић, М. (2004) *Малолетничка делинквенција и социјални рад*. Сарајево: Магистрат.

Милосављевић, М. (2003) *Девијације и друштво*. Београд: Издавачка кућа Драганић.

Милосављевић, М., Југовић, А. (2009) *Изван граница друштва-савремено друштво и маргиналне групе*. Београд: Факултет за специјалну рехабилитацију и едукацију.

Милошевић, Б. (2009) *Насиље у школи и школско насиље: Сусрет социјалне патологије и „црне педагогије“*. У: *Противуречности социјализације младих и улога образовања у афирмацији вредности културе мира*. Ниш: Филозофски факултет, Центар за социолошка истраживања. стр.123-137.

Милошевић, Л., Марковић-Крстић, Л. (2009) *Проблеми насиља у школама у неким земљама Балкана*. У: *Противуречности социјализације младих и улога образовања у афирмацији вредности културе мира*. Ниш: Филозофски факултет. Центар за социолошка истраживања. стр. 359-375.

Милутиновић, М. (1981) *Основи феноменолошких и етиолошких проблема омладинске делинквенције*. Београд: Осврти.

Митровић, Љ. (2009) *Пледоаје за студије културе мира на балкану*. У: *Противуречности социјализације младих и улога образовања у афирмацији вредности културе мира*. Ниш: Филозофски факултет. Центар за социолошка истраживања. стр.397-408.

Михајловић, М. (2013) *Мастер рад Заступљеност деликвентног понашања ученика у средњим школама*. Филозофски факултет Универзитета у Нишу. Доступно: <http://www.scribd.com/doc/237244346/Zastupljenost-Delikventnog-Ponasanja-Mladih-u-Srednjim-skolama#scribd>. Преузето 15.8.2014. год

Н

Недимовић, Т., Биро, М. (2013). *Ко су жртве вршњачког насиља?. Зборник Института за педагошка истраживања*, 45(1), 150-168.

Нешић, С., Јовић, Н. (2011) *Извештај Заштитника грађана и Панела младих саветника - Заштита деце од насиља* Београд. Доступно: www.zastitnik.rs/izvestaj-zastita-dece-od-nasilja-u-skolama.pdf.

Николић, З., Јоксић, И. (2011) *Малолетничка делинквенција - социјалнопсихолошки и кривичноправни аспекти*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.

Николоћ, Д. (2007) *Болести зависности - пушење, алкохолизам, наркоманија*. Београд: Народна књига.

О

Олвеус, Д. (1989) *Насиље међу децом у школи*. Загреб. Школска књига.

Олвеус, Д. (1998) *Насиље међу децом у школи - што знамо и што можемо учинити*. Загреб: Школска књига. стр. 26.

Olweus, D. (1991). Bully/victim problems among school children: basic facts and effects of a school based intervention program. In Debra J. Pepler and Kenneth H. Rubin (ed.), *The Development and Treatment of Childhood Aggression* (page 411-449). Lawrence Erlbaum Associates.

Опић, С.(2000) Учесталост манифестирања облика ризичног понашања дјече и младежи. *Дијете и друштво*. 5(2-3), стр. 291-309

Ortega. R., Lera. M. J (2000) The Seville anti-bullying and School project. *Aggressive Behavior*. 26, стр.112-123.

II

Павловић, З., Јаковљевић, Б. (2008) Учесталост и фактори ризика од употребе психоактивних супстанција код младих. *Војносанитетски преглед*. 65(6), стр.441-448.

Перасовић, Б. (2001) *Урбана племена*. Загреб: Хрватска свеучилишна наклада.

Плут Д., и Д. Попадић. (2007) Реаговање деце и одраслих на школско насиље. *Зборник Института за педагошка истраживања*, бр. 39, стр. 347-366.

Phillips, N. (1992) *School problems of adolescents. Handbook of clinical child psychology*. Oxford.

Полдругач, З., цајнер-Мраовић (1998) Разлике у структури обитељи малољетних поинитеља насилничких казнених дела. *Хрватска ревија за рехабилитацијска истраживања*. 34(1), стр. 75-82.

Попадић, Д. (200) *Насиље у школама*. Београд: Институт за психологију. Електронска верзија <http://www.unicef.rs/files/nasilje-u-skolama-za-web.pdf>.

Поповић, М. (1974) *Проблеми друштвене структуре*. Београд: БИГЗ

Посебни протокол за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно васпитним установама (2008). Београд. Министарство просвете Републике Србије.

Правилник о безбедности и процедурама поступања у ситуацијама насиља у образовно-васпитним институцијама. Доступно : www.paragraf.rs/propisi/pravilnik_o_protokolu_postupanja_u_ustanovi.html.

Пушица, М. *Ставови наставника о агресивном понашању ученика у основној школи*. Дипломски рад. Доступно на: <http://www.pedagog.rs/stavovinastavnika.php>.

Р

Радовановић, И. (2006) Понашање наставника као фактор социјалне климе у разреду. У: *Социјални односи у школи и проблеми у понашању ученика*. Београд: Учитељски факултет. стр. 34-44.

Rahey, L., Craig, W.M. (2002) Evaluation of an ecological program to reduce bullying in school. *Canadian Journal of Counselling*. 36 (281-296).

Rigby, K. (2002). *A meta-evaluation of methods and approaches to reducing bullying in pre-schools and early primary school in Australia*. Canberra: Attorney-General's Department.

С

Савовић Б. (2002) Дисциплински проблеми у основној и средњој школи - мишљење наставника. *Зборник Института за педагошка истраживања*, (34): 258.

Савовић, Б. (2006) Социјални односи у школи и агресивно понашање ученика. У: *Социјални односи у школи и проблеми у понашању ученика*. Београд: Учитељски факултет. стр. 58-72.

Саопштења РЗС о школској спреми, писмености и компјутерској писмености. Преузето са: <http://www.inkluzija.gov.rs/wp-content/uploads/2013/02/Saopstenje-Skolska-sprema.pdf>.

Саопштење бр. 217. Анкета о радној снази, II квартал, издато 31.07.2014. Ребублички завод за статистику

Sauer, B., Ajanović, E. (2013) Schools as a “Protected Space”? *Good Practices but Lack of Resources: the Case of Austria*. In: (editors Medarić, Z., Sedmak, M.) *Children's Voices: Interethnic Violence in the School Environment*. Koper : University of Primorska, Science and Research Centre, Annales University Press.

Сесар, К. (2011) Објележија вршњачког насиља. *Летопис социјалног рада*. 18(3), стр.497-526.

Синобад, С. (2005) *Обележија вршњачког насиља у школама*. Деца жртве. Доступно на: www.doiserbia.nb.rs/ преузето 10.04. 2014. године

Scardaccione, G. (2013) Процена личности малолетника у малолетничком кривичном поступку у Италији. *CRIMEN*. Vol. IV, br.1. стр.12(13-26).

Smith, P.K. (2003) *Violence in school: The Response in Europe*. London: Routledge

Спасић, И. (1998) *Интерпретативна социологија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства

Стјепановић-Захаријевски, Д. (2009) Породица као ризични фактор узрочности насиља у школи. У: *Противуречности социјализације младих и улога образовања у афирмацији вредности културе мира*. Ниш: Филозофски факултет. Центар за социолошка истраживања. стр.167-179.

Т

Тарнер, Ц. (2009) *Социологија*. Нови Сад/Београд: Центар за демократију.

Tackling Violence in Schools: A global perspective (2012) New York: Office on the Special Representative of the Secretary General on Violence against Children

Теофиловић, Н. (2006). Доминантни видови преступништва младих у Србији. *Политичка ревија*, 5(4), 769-787.

Тодоровић, Ј., Стојиљковић, С. (2007) Породични чиниоци насилног понашања деце и омладине. У: *Омладина Балкана између насиља и културе мира*. Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултеи. стр. 115-128.

Томановић, С. (2009) Проблеми родитељства као одраз друштвеног контекста одрастања. У: *Противуречности социјализације младих и улога образовања у афирмацији вредности културе мира*. Ниш: Филозофски факултет. Центар за социолошка истраживања. стр. 155-166.

Требјешанин, Б. (2006) Школа као чинилац проблема у понашању ученика: анализа истраживања у основним школама у последњих петнаест година. У: *Социјални односи у школи и проблеми у понашању ученика*. Београд: Учитељски факултет. стр. 21-33.

Trentacosta, C.J., Hyde, L.W., Shaw, D.S. i Cheong, J. (2009). Adolescent dispositions for antisocial behavior in context: The roles of neighborhood dangerousness and parental knowledge. *Journal of Abnormal Psychology*, 118(3), 564-575.

Трипковић, М. Насиље (2008) *Социолошки речник* (приредили Мимица, А., Богдановић, М.) Београд: Завод за уџбенике.

Ф

Frick, P. J. (1998). *Conduct disorders and severe antisocial behavior*. New York: Plenum Press.

Х

Хавелика, Н. (2000) Изостајање ученика са наставе: Показатељ узајамног односа школе и ученика. У: *Ученик и наставник у образовном процесу*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Holzbauer, J. J., Berven, N. L. (1996). Disability harassment: A new term for a long-standing problem. *Journal of Counseling & Development*, 74 (5), 478–486.

Huesmann, R. et al. (2003) Longitudinal relations between children's exposure to TV violence and their aggressive and violent behavior in young adulthood: 1977–1992, *Developmental Psychology*, vol. 39.

Ч

Чимбуровић, Љ. (2014) Преступништво малолетника. *Правне теме*. 2(3), стр.225-253.

Ш

Шабани, А., Будимлић, М. (2007) *Криминологија*. Сарајево: Факултет криминалистичких наука.

Шпадијер-Џинић, Ј. (1988) *Социјална патологија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства

ПРИЛОЗИ

ПРИЛОГ 1.

Истраживање за потребе израде докторске дисертације *Карактеристике и облици преступничког понашања ученика средње школе у југоисточној Србији* на Филозофском факултету Универзитета у Нишу, на Департману за социологију.

Упитник је анониман. Зато Вас молим да на питања одговорите што искреније јер ће се сви подаци које на овај начин прикупимо користити у даљем истраживачком раду. На тај начин ћете допринети успеху истраживања.

ХВАЛА

УПИТНИК ЗА УЧЕНИКЕ

ПРВИ СЕТ ПИТАЊА (Опита питања)

1. Пол:	2. Разред:
а) мушки	а) први
б) женски	б) други
	в) трећи
3. Тип школе:	г) четврти
а) гимназија	
б) средња стручна школа	
4. Успех у досадашњем школовању:	5. Место становања:
а) недовољан	а) град
б) довољан	б) село
в) добар	
г) врло добар	
д) одличан	
6. образовање оца:	7. образовање мајке:
а) без школе	а) без школе
б) основна школа	б) основна школа
в) средња школа	в) средња школа
г) виша школа	г) виша школа
д) факултет	д) факултет

8. Запослење оца:

- а) запослен
- б) незапослен

9. Запослење мајке:

- а) запослена
- б) незапослена

10. Брачни статус родитеља:

- а) у браку
- б) разведени
- в) ванбрачна заједница

11. Социо-економски статус породице:

- а) низак (подстанари, незапослени или само један запослени чији приходи не задовољавају потребе породице)
- б) задовољавајући (приходи задовољавају потребе породице)
- в) висок (приходи превазилазе потребе породице)

12. Редовно долазите у школу:

- а) редовно
- б) касним на наставу
- в) нередовно
- г) не долазим

13. Град у ком похађаш школу: а) Ниш; б) Врање; в) Трговиште; г) Пирот; г) Зајечар д) Бор***ПРВИ СЕТ: Упитник облика и учесталости преступничког понашања ученика средње школе***

	Ни једном	Једном	Више пута	Често ми се деси
1. Да ли си током последња <u>три месеца</u> био изложен некој врсти насиља у школи?	1	2	3	4
2. Да ли си током <u>досадашњег школовања</u> био изложен некој врсти насиља у школи?	1	2	3	4
3. Да ли су те други ученици називали погрдним именима, псовали исмевали и вређали у школи? (ВЕРБАЛНО НАСИЉЕ)	1	2	3	4
4. Да ли су те други ученици шутирали, шамарали, гурали, ударали у школи? (ФИЗИЧКО НАСИЉЕ)	1	2	3	4

	Ни једном	Једном	Више пута	Често ми се деси
5. Да ли су ти други ученици претили?(ПСИХИЧКО НАСИЉЕ)	1	2	3	4
6. Да ли су ти други ученици уништавали личне ствари или школски прибор?	1	2	3	4
7. Да ли су ти други ученици отимали ствари, школски прибор или новац?	1	2	3	4
8. Да ли су те други ученици додиривали по телу на начин који је био непријатан?(СЕКСУАЛНО НАСИЉЕ)	1	2	3	4
9. Да ли су други ученици на интернету (друштвеним мрежама) постављали увредљиве слике или коментаре о теби?(ЕЛЕКТРОНСКО НАСИЉЕ)	1	2	3	4
10. Да ли су други ученици причали лажи о теби и оговарали те у школи? (ПСИХИЧКО НАСИЉЕ)	1	2	3	4
11. Да ли си у последња три месеца био изложен некој врсти насиља од стране наставника?	1	2	3	4
12. Да ли си у току досадашњег школовања био изложен некој врсти насиља од стране наставника?	1	2	3	4
13. Да ли те је наставник називао погрдним именима, псовао, исмевао или вређао? (ВЕРБАЛНО НАСИЉЕ)	1	2	3	4
14. Да ли те је наставник шамарао или ударао? (ФИЗИЧКО НАСИЉЕ)	1	2	3	4
15. Да ли ти је наставник претио? (ПСИХИЧКО НАСИЉЕ)	1	2	3	4
16. Да ли те је наставник додиривао на начин који је био непријатан? (СЕКСУАЛНО НАСИЉЕ)	1	2	3	4

ДРУГИ СЕТ: Испитивање ученика да ли су били починиоци преступничког понашања

	Ни једном	Једном	Више пута	Често ми се деси
1. Називао сам друге ученике у школи погрдним именима, вређао их и псовао.	1	2	3	4
2. Ја сам друге ученике у школи шамарао, шутирао, гурао, ударао.	1	2	3	4
3. Ја сам другим ученицима у школи претио	1	2	3	4
4. Ја сам о другим ученицима на интернету (друштвеним мрежама) постављао увредљиве коментаре или слике	1	2	3	4
5. Ја сам о другим ученицима причао лажи и оговарао их	1	2	3	4
6. Ја сам другим ученицима отимао личне ствари, школски прибор или новац	1	2	3	4
7. Ја сам друге ученике додиривао на начин који им није био пријатан (СЕКСУАЛНО)	1	2	3	4
8. Ја сам у школи организовао и учествовао у тучи	1	2	3	4
9. Носио сам нож у школу	1	2	3	4
10. Носио сам пиштољ у школу	1	2	3	4
11. Бежао сам са часова	1	2	3	4
12. Пушио сам цигарете у школи	1	2	3	4
13. Пушио сам марихуану у школи	1	2	3	4
14. Уништавао сам школску имовину (ломио сам, шврљао)	1	2	3	4
15. Вређао сам ученике ромске националне мањине у школи	1	2	3	4
16. Ја сам шутирао и ударао ученике ромске националне мањине)	1	2	3	4
17. Ја сам вређао ученике укључене инклузијом(ученике са посебном подршком)	1	2	3	4
18. Ја сам вређао и називао погрдним именима наставника у школи	1	2	3	4
19. Ја сам шамарао, шутирао или ударао наставника у школи	1	2	3	4

ТРЕЋИ СЕТ: Питања која се односи на карактеристике преступничког понашања

1. Где се најчешће одиграва неко преступничко понашање ученика у школи:
 - а) у учионици
 - б) у школском дворишту
 - в) у школском тоалету
 - г) на путу од школе до куће

2. Када се најчешће одиграва нека врста преступничког понашања у школи:
 - а) за време часа
 - б) на одмору
 - в) после часова
 - в) пре часова

3. Да ли сте се некада обратили за помоћ уколико сте били жртва преступничког понашања у школи од стране ученика или наставника?
 - а) да
 - б) не

4. Кома сте се најчешће обраћали за помоћ уколико сте били жртва преступничког понашања у школи?
 - а) наставницима
 - б) стручној служби (педагогу, психологу, социологу...)
 - в) Тиму за заштиту ученика од насиља у школи
 - г) друговима
 - д) родитељима

ХВАЛА НА САРАДЊИ

ПРИЛОГ 2.

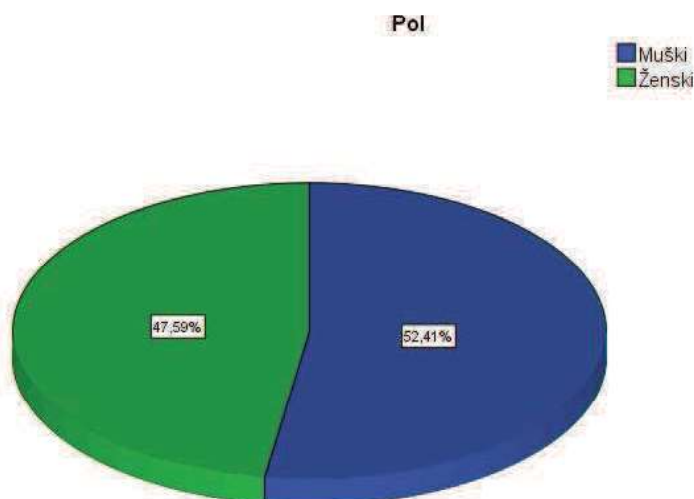
У прилогу бр. 2 приказане су табеле које показују узорак истраживања (број и проценат испитаних ученика) према полу, разреду, типу школе, успеху у досадашњем школовању, месту становања, месту у ком ученици похађају школу, образовање оца, образовање мајке, запослење оца, запослење мајке, брачни статус родитеља као и соци-економски статус породице као и број ученика по типу школе и граду у ком ученици похађају школу.

Такође, у овом прилогу приказане су табеле које показују дистрибуцију испитаника(ученика) по разреду и типу школе и дистрибуцију испитаника (ученика) по разреду и граду у ком похађају школу.

Табела 1. *Пол испитаника*

	Frekvencija	Procenat (%)
Мушки	283	52,4
Женски	257	47,6
Тотал	540	100,0

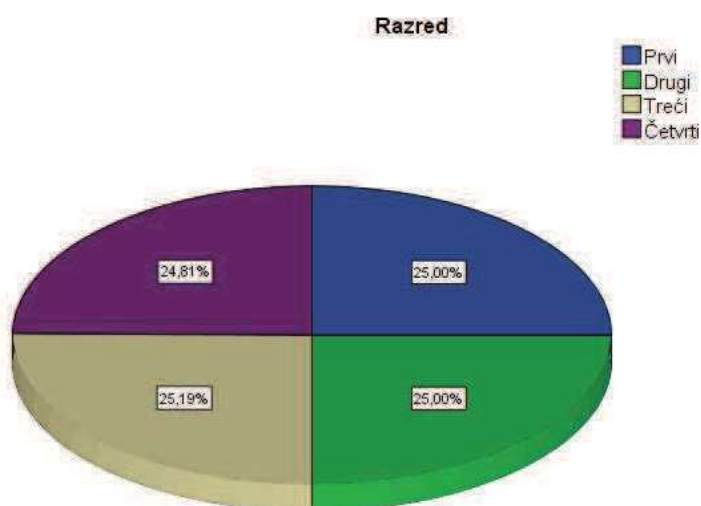
График 1. *Пол испитаника*

Табела 2. Разред испитаника

		Frekvencija	Procenat (%)
	Први	135	25,0
	Други	135	25,0
	Трећи	136	25,2
	Четврти	134	24,8
	Тотал	540	100,0

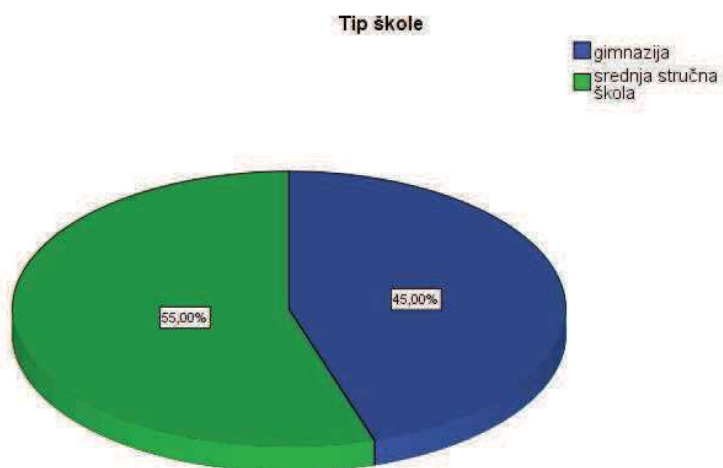
График 2. Разред испитаника

Табела 3. Тип школе

		Frekvencija	Procenat (%)
	Гимназија	243	45,0
	Средња стручна школа	297	55,0
	Тотал	540	100,0

График 3. Тип школе

Табела 4. Успех у досадашњем школовању

	Frekvencija	Procenat (%)
Довољан	21	3,9
Добар	96	17,8
Врло добра	256	47,4
Одличан	167	30,9
Тотал	540	100,0

График 4. Успех у досадашњем школовању

Табела 5. Место становања ученика

	Frekvencija	Procenat (%)	Validni procenat (%)
Град	400	74,1	74,5
Село	137	25,4	25,5
Тотал	537	99,4	100,0
Непостојећи подаци	3	,6	
Тотал	540	100,0	

График 5. Место становања ученика

Табела 6. Град у којем ученици похађају школу

Град	Frekvenci j	Procenat (%)
Ниш	118	21,9
Врање	122	22,6
Трговиште	60	11,1
Пирот	120	22,2
Зајечар	120	22,2
Тотал	540	100,0

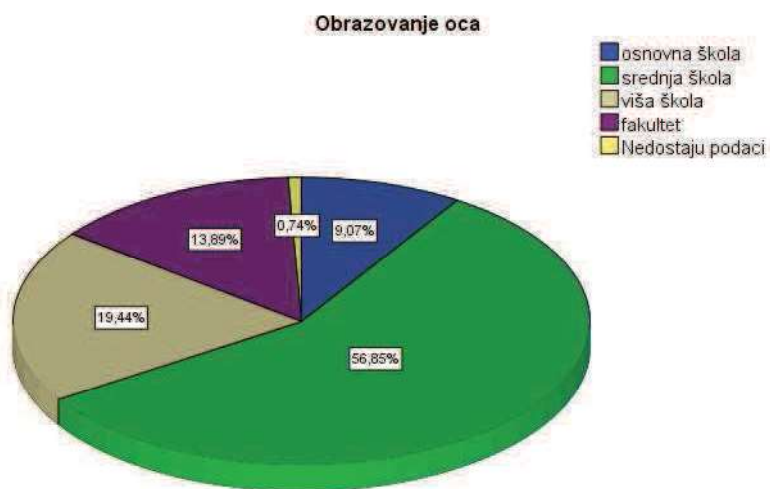
График 6. Град у ком ученици похађају школу

Табела 7. *Образовање оца*

	Frekvenci ja	Procenat (%)	Validni procenat (%)
Основна школа	49	9,1	9,1
Средња школа	307	56,9	57,3
Виша школа	105	19,4	19,6
Факултет	75	13,9	14,0
Тотал	536	99,3	100,0
Недостају подаци	4	,7	
Тотал	540	100,0	

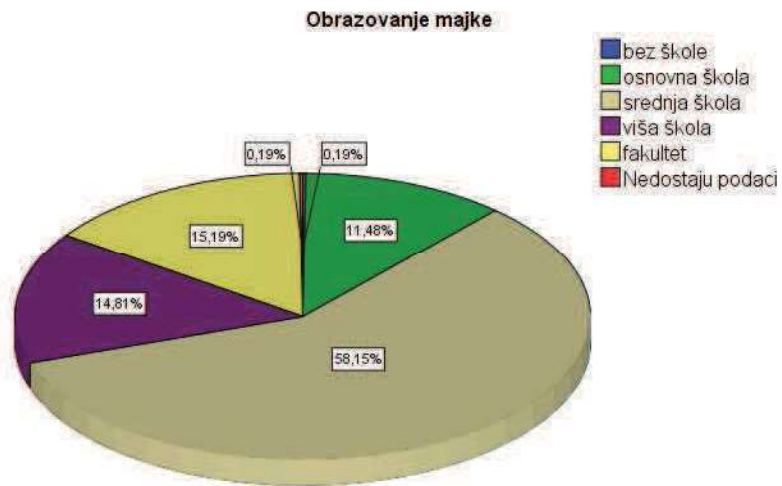
График 7. *Образовање оца*

Табела 8. *Образовање мајке*

	Frekvenci ja	Procenat (%)	Validni procenat (%)
Без школе	1	,2	,2
Основна школа	62	11,5	11,5
Средња школа	314	58,1	58,3
Виша школа	80	14,8	14,8
Факултет	82	15,2	15,2
Тотал	539	99,8	100,0
Недостају подаци	1	,2	
Тотал	540	100,0	

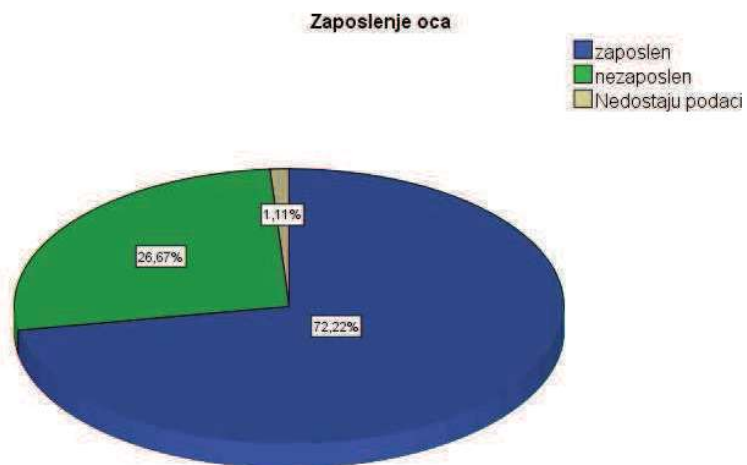
График 8. *Образовање мајке*

Табела 9. Запослење оца

	Frekvencija	Procenat (%)	Validni procenat (%)
Запослен	390	72,2	73,0
Незапослен	144	26,7	27,0
Тотал	534	98,9	100,0
Недостају подаци	6	1,1	
Тотал	540	100,0	

График 9. Запослење оца

Табела 10. *Запослење мајке*

	Frekvencija	Procenat (%)	Validni procenat (%)
Запослена	323	59,8	60,1
Незапослена	214	39,6	39,9
Тотал	537	99,4	100,0
Недостају подаци	3	,6	
Тотал	540	100,0	

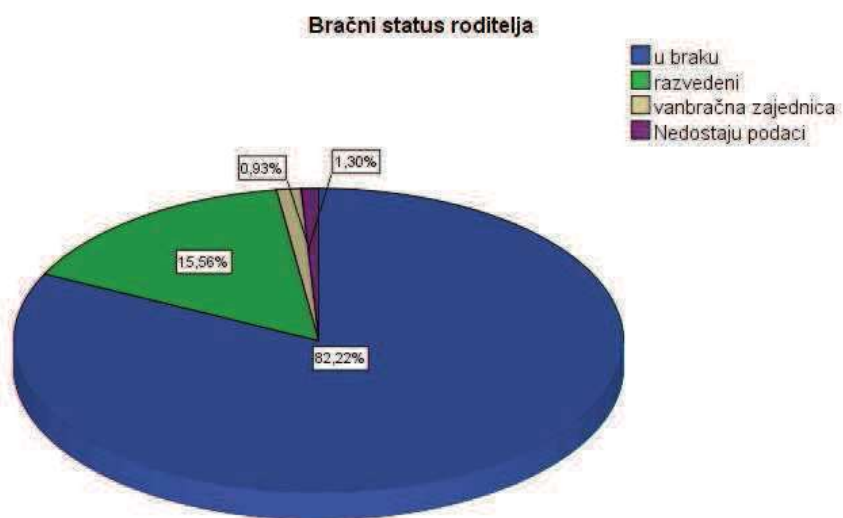
График 10. *Запослење мајке*

Табела 11. Брачни статус родитеља

	Frekvencija	Procenat (%)	Validni procenat (%)
У браку	444	82,2	83,0
Разведени	84	15,6	15,7
Ванбрачна заједница	7	1,3	1,3
Тотал	535	99,1	100,0
Недостају подаци	5	,9	
Тотал	540	100,0	

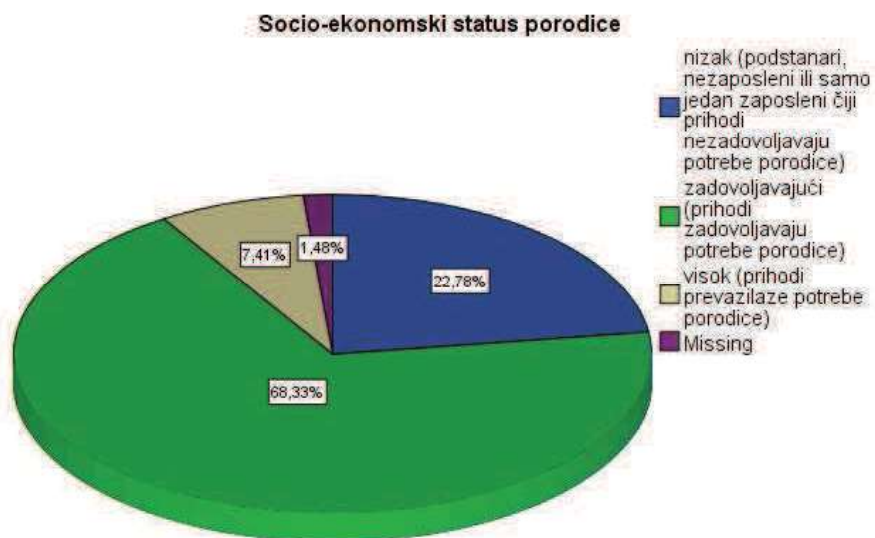
График 11. Брачни статус родитеља

Табела 12. Социо-економски статус породице

	Frekvencija	Procenat (%)	Validni procenat (%)
низак (подстанари, незапослени или само један запослени чији приходи незадовољавају потребе породице)	123	22,8	23,1
задовољавајући (приходи задовољавају потребе породице)	369	68,3	69,4
висок (приходи превазилазе потребе породице)	40	7,4	7,5
Тотал	532	98,5	100,0
Недостају подаци	8	1,5	
Тотал	540	100,0	

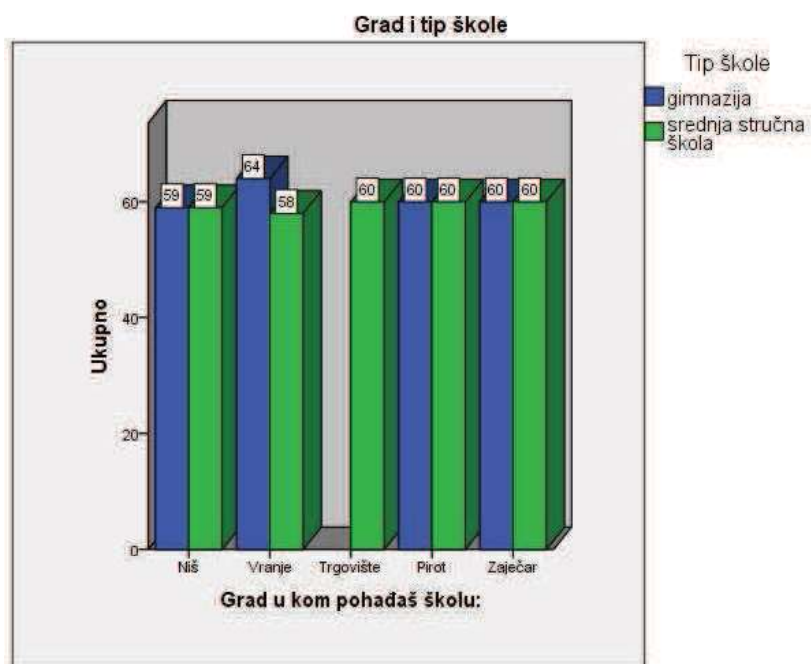
График 12. Социо-економски статус родитеља

Табела 13. Број ученика по типу школе и граду у ком иду у школу

			Тип школе		Тотал
			Гимназија	Средња стручна школа	
Град у ком ученик похађа школу	Ниш	Укупно	59	59	118
		%	50,0%	50,0%	100,0%
	Врање	Укупно	64	58	122
		%	52,5%	47,5%	100,0%
	Трговиште	Укупно	0	60	60
		%	0,0%	100,0%	100,0%
	Пирот	Укупно	60	60	120
		%	50,0%	50,0%	100,0%
	Зајечар	Укупно	60	60	120
		%	50,0%	50,0%	100,0%
Тотал		Укупно	243	297	540
		%	45,0%	55,0%	100,0%

График 13. Број ученика по типу школе и граду у ком иду у школу

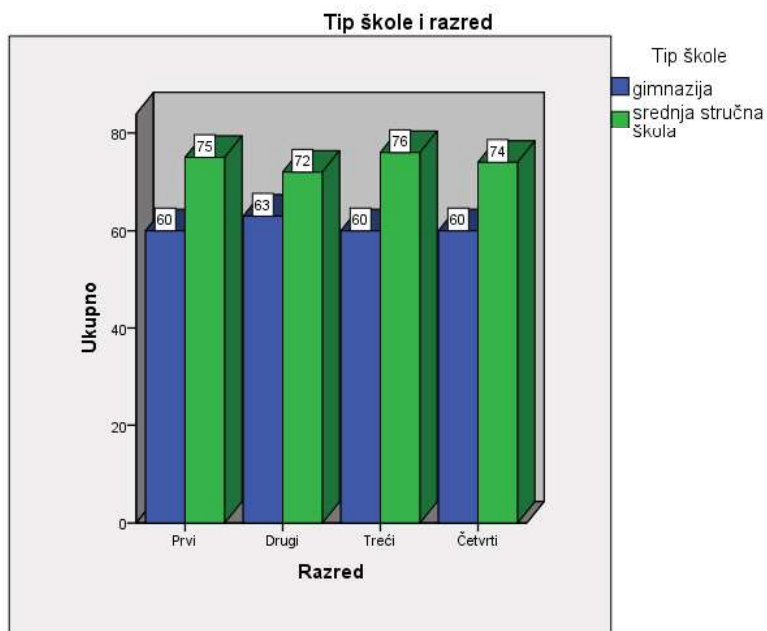

Табела 14. Дистрибуција испитаника (ученика) по разреду и типу школе

			Тип школе		Тотал
			Гимназија	Средња стручна школа	
	Први	Укупно	60	75	135
		%	44,4%	55,6%	100,0%
	Други	Укупно	63	72	135
		%	46,7%	53,3%	100,0%
	Трећи	Укупно	60	76	136
		%	44,1%	55,9%	100,0%
	Четврти	Укупно	60	74	134
		%	44,8%	55,2%	100,0%
Тотал		Укупно	243	297	540
		%	45,0%	55,0%	100,0%

$\chi^2=0,214$, $df=3$, $p=0,975$

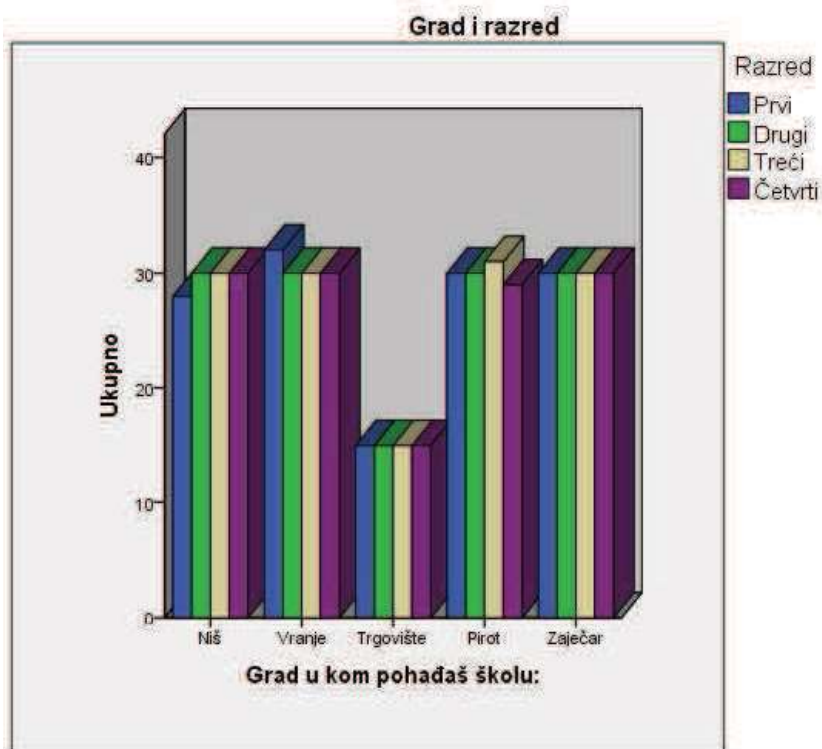
График 14. Дистрибуција испитаника (ученика) по разреду и типу школе

Табела 15. Дистрибуција испитаника (ученика) по разреду и граду у ком похађају школу

			Разред				Тотал
			Први	Други	Трећи	Четврти	
Град у ком ученици иду у школу	Ниш	Укупно	28	30	30	30	118
		%	23,7%	25,4%	25,4%	25,4%	100,0%
	Врање	Укупно	32	30	30	30	122
		%	26,2%	24,6%	24,6%	24,6%	100,0%
	Трговиште	Укупно	15	15	15	15	60
		%	25,0%	25,0%	25,0%	25,0%	100,0%
	Пирот	Укупно	30	30	31	29	120
		%	25,0%	25,0%	25,8%	24,2%	100,0%
	Зајечар	Укупно	30	30	30	30	120
		%	25,0%	25,0%	25,0%	25,0%	100,0%
Тотал		Укупан	135	135	136	134	540
		%	25,0%	25,0%	25,2%	24,8%	100,0%

График 15. Дистрибуција испитаника (ученика) по разреду и граду у ком похађају школу

БИОГРАФИЈА АУТОРКЕ

Милена Јовановић-Крањец рођена је 15.01.1980. године у Нишу. Основну школу „*Вожд Карађорђе*“ и Гимназију „*Стеван Сремац*“ (Природно-математички смер) завршила је у Нишу.

Филозофски факултет Универзитета у Нишу, департман за Социологију, уписала је школске 1999/2000. године. Дипломирала је у року, 24.09.2004. године са просечном оценом 8.93 (осам деведесет три). Дипломски рад из предмета Социологија васпитања и образовања, на тему *Настанак, развој и организација српских школа у 19. веку*, одбранила је са оценом 10 (десет). У току основних студија била је награђена као најбољи студент на департману за Социологију у школској 2003/2004. години.

Последипломске студије на Филозофском факултету Универзитета у Нишу, смер Социологија васпитања и образовања, уписала је 2004/2005. године. Испите је положила са просечном оценом 9.16 (девет шеснаест). Магистарски рад на тему *Остваривање улоге и задатака стручних тимова за заштиту ученика основне школе од насолја* одбранила је 10.11.2010. године на Филозофском факултету Универзитета у Нишу.

У мају 2012. године н Филозофском факултету Универзитета у Нишу одобрена јој је израда докторске дисертације *Карактеристике и облици преступничког понашања ученика средње школе у југоисточној Србији*.

Кључне области њеног истраживања су проблеми из области Социологије васпитања и образовања.

Удата је и мајка је двоје деце.

Професионална каријера

Од 01.02.2006. године ради на Економском факултету Универзитета у Крагујевцу као асистент - приправник на наставном предмету Социологија. Вежбе на наставном предмету Социологија изводила је и на одељењима Економског факултета Универзитета у Крагујевцу, у Врњачкој Бањи и Новом Пазару.

Од 01.03.2011. године ради као сарадник у настави на Економском факултету Универзитета у Крагујевцу на наставном предмету Социологија, а од марта 2012. године као асистент на предмету Социологија на првој години основних академских студија и у школској 2012/2013. је радила као асистент на предмету Методологија научно-истраживачког рада на мастер академским студијама.

Члан је Катедре за Општу економију и привредни развој, Наставно-научног већа Економском факултету Универзитета у Крагујевцу и Комисије за припрему и спровођење пријемног испита.

До сада је објавила неколико стручних и научних радова, као и неколико приказа књига.

- Магистарски рад: *Остваривање улоге и задатака стручних тимова за заштиту ученика основне школе од насиља*. (Одбрањен на Филозофском факултету Универзитета у Нишу)
- Јовановић-Крањец М.. 2009. Конрад Паул Лисман: Лисманова критика Европске образовне политике-теорија необразованости - заблуде друштва знања, Јасенски и Турк, Загреб, 2008. *Годишњак за социологију* 5, (5): 225-227.
- Јовановић-Крањец М.. 2010. Ка новим компетенцијама наставника, *Економика*.
- Јовановић-Крањец М. 2010. Демократизација образовања. *Иновације у настави - часопис за савремену наставу* 23, (4): 142-149.
- Јовановић-Крањец, М. (2011). Испитивање ставова о остваривању улоге и задатака тимова за заштиту ученика од насиља. *Годишњак за социологију*. 7(7), 69-85.
- Јовановић-Крањец М. (2012) Драгана Стјепановић-Захаријевски: Род, идентитет и развој, Ниш, Филозофски факултет, 2010. *Социологија*. 54(3):575-576. (Приказ књиге).

- Јовановић-Крањец, М. (2013). Економизација високог образовања у Републици Србији. *Економски хоризонти*, 15(1), 87-96.
- Јовановић-Крањец, М. (2013) Реформа високог образовања и транзиција у Србији. У: *Ефекти транзиције и перспективе привреде Србије*. Економски факултет Универзитета у Крагујевцу. 229-242.
- Јовановић-Крањец, М., Луковић, М. (2014) Социјална карта становништва на подручју града Крагујевца. У: *Стање и перспективе економског развоја града Крагујевца*. 141-149.

Универзитет у Нишу

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

Изјављујем да је докторска дисертација, под насловом

**КАРАКТЕРИСТИКЕ И ОБЛИЦИ ПРЕСТУПНИЧКОГ ПОНАШАЊА УЧЕНИКА
СРЕДЊЕ ШКОЛЕ У ЈУГОИСТОЧНОЈ СРБИЈИ**

која је одбрањена на Филозофском факултету Универзитета у Нишу:

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да ову дисертацију, ни у целини, нити у деловима, нисам пријављивао/ла на другим факултетима, нити универзитетима;
- да нисам повредио/ла ауторска права, нити злоупотребио/ла интелектуалну својину других лица.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци, који су у вези са ауторством и добијањем академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада, и то у каталогу Библиотеке, Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Нишу, као и у публикацијама Универзитета у Нишу.

У Нишу, 23.03.2013.

Аутор дисертације: Милена Јовановић-Косић

Потпис аутора дисертације:

Милена Јовановић-Косић

Универзитет у Нишу

**ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ ШТАМПАНОГ И ЕЛЕКТРОНСКОГ ОБЛИКА
ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ**

Име и презиме аутора: Милена Јовановић-Крањец

Наслов дисертације: КАРАКТЕРИСТИКЕ И ОБЛИЦИ ПРЕСТУПНИЧКОГ
ПОНАШАЊА УЧЕНИКА СРЕДЊЕ ШКОЛЕ У ЈУГОИСТОЧНОЈ СРБИЈИ

Ментор: Др Наталија Јовановић, редовни професор Филозофског факултета
Универзитета у Нишу

Изјављујем да је штампани облик моје докторске дисертације истоветан
електронском облику, који сам предао/ла за уношење у **Дигитални репозиторијум
Универзитета у Нишу.**

У Нишу, 23.03.2015.

Потпис аутора дисертације:

Милена Јовановић-Крањец

Универзитет у Нишу

ИЗЈАВА О КОРИШЋЕЊУ

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Никола Тесла“ да, у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу, унесе моју докторску дисертацију, под насловом:

КАРАКТЕРИСТИКЕ И ОБЛИЦИ ПРЕСТУПНИЧКОГ ПОНАШАЊА УЧЕНИКА СРЕДЊЕ ШКОЛЕ У ЈУГОИСТОЧНОЈ СРБИЈИ

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском облику, погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију, унету у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу, могу користити сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons), за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прераде (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да подвучете само једну од шест понуђених лиценци; опис лиценци дат је у Упутству).

У Нишу, 23.03.2015.

Аутор дисертације: Милена Јовановић-Крањец

Потпис аутора дисертације:

Милена Јовановић-Крањец

НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ

ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА УНИВЕРЗИТЕТУ У НИШУ

Одлуком Наставно-научног већа Филозофског факултета Универзитета у Нишу, број 154/1-5-3-01, одржаној 29. 04. 2015. године, а сагласно одредбама члана 123. став 4., 128. и 32. Закона о високом образовању, формирана је Комисија за оцену и одбрану докторске дисертације кандидаткиње мр Милене Јовановић-Крањец, магистра социологије, под називом: *КАРАКТЕРИСТИКЕ И ОБЛИЦИ ПРЕСТУПНИЧКОГ ПОНАШАЊА УЧЕНИКА СРЕДЊЕ ШКОЛЕ У ЈУГОИСТОЧНОЈ СРБИЈИ*. Комисија је прегледала докторску дисертацију и на основу анализе целокупне докторске дисертације Већу подноси следећи

ИЗВЕШТАЈ

Основни подаци о кандидаткињи

Милена Јовановић-Крањец рођена је 15. 01. 1980. године у Нишу. Основну школу „Вожд Карађорђе“ и Гимназију „Стеван Сремац“ (Природно-математички смер) завршила је у Нишу.

Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Департман за социологију, уписала је школске 1999/2000. године. Дипломирала је 24. 09. 2004. године са просечном оценом 8.93 (осам деведесет три). Дипломски рад из предмета Социологија васпитања и образовања, на тему *Настанак, развој и организација српских школа у 19. веку*, одбранила је с оценом 10 (десет). У току основних студија била је награђена као најбољи студент на Департману за социологију у школској 2003/2004. години.

Последипломске студије на Филозофском факултету Универзитета у Нишу, смер Социологија васпитања и образовања, уписала је 2004/2005. године. Испите је положила са просечном оценом 9.16 (девет шеснаест). Магистарски рад на тему *Остваривање улоге и задатака стручних тимова за заштиту ученика основне школе од насиља* одбранила је 10. 11. 2010. године на Филозофском факултету Универзитета у Нишу.

У мају 2012. године на Филозофском факултету Универзитета у Нишу одобрена јој је израда докторске дисертације *Карактеристике и облици преступничког понашања ученика средње школе у југоисточној Србији*.

Од 01. 02. 2006. године ради на Економском факултету Универзитета у Крагујевцу као асистент-приправник, а затим као асистент, на наставном предмету Социологија. Вежбе на наставном предмету Социологија изводила је и на одељењима Економског факултета Универзитета у Крагујевцу, у Врњачкој Бањи и Новом Пазару.

Члан је Катедре за Општу економију и привредни развој, Наставно-научног већа Економског факултета Универзитета у Крагујевцу и Комисије за припрему и спровођење пријемног испита.

Милена Јовановић-Крањец је до сада излагала два рада на међународним научним скуповима, а ауторка је и седам стручних и научних радова и неколико приказа књига публикованих у часописима и зборницима.

Обим и структура докторске дисертације

Докторска дисертација мр Милене Јовановић-Крањец написана је у складу с Одлуком о достављању докторских дисертација за репозиторијум Универзитета у Нишу у складу СНУ број 29/1-15-11 од 29. 01. 2015. године и образложењем које је наведено приликом пријаве теме. Докторска дисертација написана је на 269 страна (XXI+248) од којих је основни текст од укупно 248 страна написан ћиричним писмом у формату А4. Поред података о ментору и члановима комисије, података о докторској дисертацији на српском и енглеском језику, резимеа са кључним речима на српском и енглеском језику и садржаја који претходе основном тексту, докторска дисертација садржи *Увод*, основни текст са 89 табела и 5 графикона, *Закључна разматрања* и *Литературу* са 134 библиографске јединице на српском и страним језицима. Посебан део чине *Прилози* који садрже анкетни упитник на основу кога су прикупљени подаци у истраживању и табеле са приказом одређених варијабли узорка истраживања. На крају рада налази се биографија са библиографијом ауторке, као и Изјаве о ауторству.

Докторска дисертација, поред Увода и Закључних разматрања, садржи два дела: *Теоријско-методолошки оквир истраживања* и *Резултати истраживања – анализа и интерпретација*.

У првом делу, изложеном на 112 страна дат је *Теоријско-методолошки оквир рада* који садржи две главе: *Теоријски оквир истраживања* и *Методолошки оквир истраживања*. Прва глава садржи осам поглавља: *Осврт на ранија објашњења преступничког понашања*, *Научни приступи и теоријске оријентације у проучавању преступничког понашања*, *Дефинисање основних појмова*, *Карактеристике преступничког понашања*, *Облици преступничког понашања ученика*, *Насиље у школи као облик преступничког понашања*, *Социоекономски и демографски фактори ризичног понашања ученика средњих школа и преглед неких досадашњих истраживања проблема преступничког понашања ученика у свету, региону и Републици Србији*. Друга глава садржи седам поглавља: *Проблем истраживања*, *Предмет, циљ и задаци истраживања*, *Значај истраживања*, *Хипотетички оквир*, *Методе, технике и инструменти истраживања*, *Узорак истраживања* и *Организација, ток и време истраживања*.

Други део докторске дисертације, *Резултати истраживања – анализа и интерпретација*, изложен је на 79 страна и подељен такође на две главе: *Карактеристике преступничког понашања ученика средње школе у југоисточној Србији* и *Облици преступничког понашања ученика средње школе у југоисточној Србији*. Прва глава садржи четири поглавља: *Место вршења преступничког понашања ученика у школи*, *Време када се преступничко понашање најчешће дешава у школи*, *Учесталост насиља у школи и осталих облика преступничког понашања ученика у школи* и *Ученици жртве насиља и обраћање за помоћ*. У оквиру сваког поглавља налазе се одговарајући поднаслови. Друга глава садржи такође четири поглавља: *Насиље у школи као облик преступничког понашања*, *Најзаступљенији облици преступничког понашања ученика средње школе*, *Ученици починиоци преступничког понашања – повезаност облика преступничког понашања и повезаност варијабли пол*,

разред, успех у школовању и тип школе и Повезаност насиља као облика преступничког понашања и социоекономских карактеристика ученика када су ученици жртве и када су починиоци преступничког понашања. Свако поглавље садржи и одговарајуће поднасловe.

Анализа докторске дисертације

У уводном делу докторске дисертације кандидаткиња нам указује на проблем истраживања, као и на значај самог проблема. Она наводи да смо данас сведоци правe експанзије понашања младих које називамо деструктивним, насилничким, агресивним, преступничким, проблематичним, антисоцијалним, девијантним, ризичним, делинквентним, неприхватљивим и да појава таквог преступничког понашања данас изазива пажњу стручне и друштвене јавности и отвара низ различитих питања од социолошких, психолошких, преко криминолошких, правних, етичких, али и многих других. Како је ово веома комплексна тема, ауторка овог рада акценат ставља на истраживање карактеристика и облика преступничког понашања ученика средње школе, као и на испитивање повезаности карактеристика и облика оваквог понашања са социоекономским и демографским карактеристикама ученика. Уводни део рада садржи и кратак преглед структуре докторске дисертације.

Први део докторске дисертације *Теоријско-методолошки оквир истраживања* подељен је на две главе. Прва глава, *Теоријски оквир истраживања*, подељена је на осам поглавља. У оквиру првог поглавља *Осврт на ранија објашњења преступничког понашања* кандидаткиња даје преглед ранијих објашњења преступничког понашања, као и веома занимљиве наводе различитих облика преступничког понашања младих кроз историјске епохе (од времена старих Сумераца, античких филозофа, малолетничког преступништва за време хуманизма и ренесансе, преко периода 18. и 19. века па све до данашњих дана). Поглавље *Научни приступи и теоријске оријентације у проучавању преступничког понашања* садржи преглед најутицајнијих теоријских приступа у социологији који су дали свој допринос у осветљавању проблема девијантног и преступничког понашања. Поред тога, садржи и етимолошко и појмовно одређење преступничког понашања, као и преглед великог броја дефиниција домаћих и страних аутора који су дали свој допринос у покушају да се проблем преступничког понашања младих најпре појмовно одреди, а затим и расветли. Полазећи од тога да је много различитих карактеристика преступничког понашања младих, кандидаткиња у оквиру трећег поглавља *Карактеристике преступничког понашања* дефинише и анализира неке од најзначајнијих карактеристика, као што су: место у школи на коме се преступничко понашање најчесталије дешава, време дешавања преступничког понашања ученика у школи, учесталост дешавања преступничког понашања када су ученици жртве, али и када су починиоци, да ли се ученици који су доживели неки облик насиља у школи обраћају за помоћ и, уколико се обраћају за помоћ, коме се најчешће обраћају. Поред карактеристика преступничког понашања, предмет овог рада су и облици таквог понашања, те је кандидаткиња у оквиру следећег поглавља *Облици преступничког понашања ученика* дефинисала и подробно објаснила најчешће облике преступничког понашања ученика средње школе, као што су: бежање са часова, организовање туча и ношење оружја, пушење цигарета и марихуане. Како се данас наводи у стручној литератури, најчесталији и најризичнији облик преступничког понашања ученика јесте насиље на релацији ученик – ученик, наставник – ученик, али и ученик – наставник, те је и сама кандидаткиња имала

потребу да о овом облику преступничког понашања подробније говори. Посебан поднаслов посвећен је насиљу у школи, као горућем проблему образовно-васпитних институција у нашој земљи.

Мр Милена Јовановић-Крањец је кроз социолошку призму проучавала проблем преступничког понашања у школи што подразумева разумевање феномена преступничког понашања у оквиру конкретног друштва, а како се развој младих људи одвија у врло сложеном социјалном окружењу и под утицајем је бројних, како индивидуалних, тако и социоекономских и демографских фактора, она се у поглављу *Социоекономски и демографски фактори ризичног понашања ученика средњих школа* бавила најзначајнијим факторима ризичног понашања, као што су: породица (породични односи, насиље у породици, дисфункционална породица, васпитна улога и тако даље), друштвена средина (социоекономски чиниоци, незапосленост, сиромаштво, насиље у медијима, миграције, пермисивни став друштва према насиљу), школа (слаб успех у школи, вршњачке групе, однос наставника према ученику) и вршњачки фактори (отуђеност, изолација од вршњачких група, али и укључивање у вршњачке групе са проблемима у понашању и слично). На крају овог поглавља кандидаткиња је дала преглед појединих досадашњих истраживања преступничког понашања у Републици Србији, региону и свету.

У другој глави, *Методолошки оквир истраживања*, кандидаткиња одређује проблем истраживања, дефинише предмет истраживања докторске дисертације, поставља циљеве и задатке, одређује хипотетички оквир истраживања, објашњава узорак истраживања и избор метода, техника и инструмената које је користила и даје кратак преглед организације и самог тока истраживања.

Преступничко понашање није нова појава међу ученицима, али и на релацији ученик – наставник, међутим, оно што посебно забрињава јесте његова ескалација последњих година. Кандидаткиња је препознала да проблем преступничког понашања поприма озбиљне размере, тако да је и проблем овог рада дефинисала као учесталост преступничког понашања ученика средње школе у југоисточној Србији. У складу са комплексним проблемом ескалације преступничког понашања, *предмет* истраживања у овој дисертацији је истраживање карактеристика и облика преступничког понашања у средњој школи на територији југоисточне Србије. Као основни *циљ* истраживања кандидаткиња је поставила истраживање заступљености преступничког понашања у средњој школи у југоисточној Србији, као и истраживање утицаја социоекономских и демографских карактеристика ученика на појаву и начин испољавања преступничког понашања код ученика средње школе у југоисточној Србији. Из овако дефинисаног циља истраживања произашли су многобројни задаци истраживања. Кандидаткиња је за прикупљање података користила анкетни упитник, а за обраду и анализу података статистички метод. Компаративни метод примењивала је за утврђивање веза између различитих облика, врста и учесталости преступничког понашања у школи и неких социодемографских карактеристика наставника и ученика.

У другом делу докторске дисертације, *Резултати истраживања – анализа и интерпретација*, кандидаткиња је представила резултате истраживања и анализирала их и интерпретирала у складу са постављеним истраживачким задацима. Резултати су представљени табеларно, а поједини и графички. После сваке табеле или графикона уследио је компаративна анализа добијених резултата са резултатима других релевантних истраживања овог проблема о којима је и говорила у теоријском делу докторске дисертације.

Резултати који се односе на карактеристике преступничког понашања: *место* где се преступничко понашање најчешће дешава у школи (у школском дворишту, учионици, на ходнику, у школском тоалету и тако даље), *време* када се оно најчешће дешава (за време часа, после часова и на школском одмору), затим *учесталост* преступничког понашања када је ученик починилац или жртва таквог понашања представљени су табеларно и графички. Кандидаткиња је такође анализираола и интерпретирала резултате истраживања учесталости насиља као најчешћег облика преступничког понашања на релацији ученик – ученик и наставник – ученик када је ученик жртва преступничког понашања и карактеристике преступничког понашања ученика на релацији ученик – ученик и ученик – наставник када је ученик починилац насиља. На наведеним релацијама испитивала је различите врсте насиља – од вербалног, физичког, емоционалног, преко електронског до сексуалног насиља.

У овом делу приказани су и резултати истраживања који се односе на остале облике преступничког понашања: бежање са часова, пушење цигарета у школи, пушење марихуане у школи, организовање туча и ношење оружја у школу. Резултати приказују облике преступничког понашања које ученици најчешће врше, односно када су ученици починиоци преступничког понашања. На крају овог дела рада дати су резултати истраживања који су имали за циљ да прикажу корелацију облика преступничког понашања ученика и социоекономских и демографских варијабли.

У оквиру *Закључних разматрања* кандидаткиња Милена Јовановић-Крањец приказује основне закључке до којих је дошла у истраживању преступничког понашања ученика средње школе у југоисточној Србији. Указује на потребу да се сви превентивни програми и програми за решавање већ постојећих облика насиља и осталих облика преступничког понашања формулишу у складу са специфичним социоекономским и демографским карактеристикама појединих региона у нашој земљи, а не само преузимањем постојећих међународних програма.

У *Литератури* која садржи 134 библиографских јединица, које су поређане азбучним редом, приказане су библиографске јединице домаћих и страних аутора, као и законски и подзаконски акти и правилници у области образовања који регулишу понашање актера у образовно-васпитном процесу. Све библиографске јединице наведене у *Литератури* цитиране су и у самој докторској дисертацији.

У *Прилозима* су приказани инструменти истраживања помоћу којих је кандидаткиња прикупљала податке и подаци који се односе на узорак истраживања.

На самом крају докторске дисертације налази се биографија са библиографијом ауторке, као и *Изјаве о ауторству*.

Вредновање докторске дисертације

Комисија је вредновала докторску дисертацију мр Милене Јовановић-Крањец, полазећи најпре од избора саме теме која је веома актуелна и научно релевантна. Иако постоје бројна научна истраживања овог проблема, резултати овог истраживања су значајни јер је кандидаткиња у расветљавању овог комплексног проблема дала нову димензију и пружила шири приступ разумевању насиља и осталих облика преступничког понашања у школи у контексту друштвених услова и утицаја у којима се насиље врши или трпи, као и у светлу социоекономских и демографских карактеристика региона у којем се јавља преступничко понашање.

Када је реч о структури и садржају, докторска дисертација задовољава све критеријуме научног рада. Његова теоријска утемељеност огледа се у опсежном теоријском приступу самом проблему преступничког понашања ученика средње школе, почев од осврта на раније облике преступничког понашања кроз историјске епохе, преко прегледа различитих бројних научних приступа и теоријских оријентација у области проучавања преступничког понашања. Због природе и комплексности проблема који је предмет истраживања у раду је примењен мултидисциплинарни приступ. У разумевању и тумачењу резултата овог истраживања коришћени су подаци не само досадашњих социолошких истраживања, који су били примарни, већ и резултати педагошких, психолошких, криминолошких и других истраживања у циљу што потпуније анализе и интерпретације добијених резултата истраживања, јер на преступничко понашање ученика утичу многобројни социоекономски и демографски фактори.

Методолошка утемељеност докторске дисертације утврђена је на основу методолошког оквира истраживања који садржи све елементе једног емпиријског истраживања спроведеног на релевантном узорку. Јасно је одређен проблем истраживања, прецизно је дефинисан предмет истраживања и на основу тога постављени циљеви и задаци истраживања. Избор метода, техника и инструмената које је кандидаткиња користила приликом прикупљања, обраде и интерпретације података такође говори о методолошкој утемељености докторске дисертације.

На основу теоријске и методолошке утемељености докторске дисертације можемо закључити да је научни допринос овог рада у следећем:

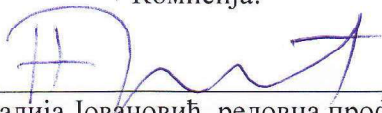
- Како су досадашња истраживања преступничког понашања ученика била усмерена на истраживање идентитета учесника у насилној комуникацији (насилник – жртва), особина личности насилника и жртве, облика насиља у школи и препознавања облика насиља у школи од стране ученика и наставника допринос ове социолошке анализе истраживања преступничког понашања ученика у средњој школи огледа се у утврђивању везе између различитих карактеристика и облика преступничког понашања ученика са социоекономским и демографским карактеристикама ученика, полом ученика, разредом, типом средње школе, социјалним пореклом ученика и образовањем родитеља испитаних ученика у југоисточној Србији. Ови подаци ће свакако употпунити и продубити већ постојећу научну грађу о проблему преступничког понашања у школи и дати једну нову, социолошку димензију, у проучавању овог друштвеног феномена.
- Резултати истраживања ове докторске дисертације такође ће употпунити научну грађу која се односи на облике преступничког понашања. Стручна и научна јавност се последњих неколико година највише баве насиљем у школи као најучесталијем обликом преступничког понашања, стављајући у други план остале облике преступничког понашања. Да би се припремио функционалан програм заштите деце од преступничког понашања неопходно је да се анализира стање безбедности у школи, при чему би посебну пажњу требало усмерити на конкретне облике преступничког понашања у школи. С обзиром на то да овај рад обилује подацима о облицима и учесталости и других облика преступничког понашања (бежање са часова, пушење цигарета, пушење марихуане, организовање туча у школи и слично), видан је његов научни допринос.

Резултати ове докторске дисертације и резултати досадашњих истраживања о проблему преступничког понашања у образовно-васпитним установама, као и сазнања до којих ће се доћи у неким будућим истраживањима, могу да допринесу да стручна и академска јавност сваку врсту преступничког понашања у школи сагледа као национални проблем који се не решава сензационалистичким новинским натписима, већ стручним истраживањима ове појаве, анализом узрока и последица, предлогом мера за превентивно и интервентно деловање, континуираном превенцијом и адекватном интервенцијом на свим нивоима образовања уз активно ангажовање кључних друштвених фактора.

На основу горе наведеног чланови комисије дају позитивну оцену докторске дисертације *КАРАКТЕРИСТИКЕ И ОБЛИЦИ ПРЕСТУПНИЧКОГ ПОНАШАЊА УЧЕНИКА СРЕДЊЕ ШКОЛЕ У ЈУГОИСТОЧНОЈ СРБИЈИ*, кандидаткиње мр Милене Јовановић-Крањец и предлажу Наставно-научном већу Филозофског факултета Универзитета у Нишу да прихвати извештај и одобри усмену одбрану докторске дисертације пред именованом Комисијом.

У Нишу/Београду,

Комисија:

Др Наталија Јовановић, редовна професорка
Филозофског факултета Универзитета у Нишу

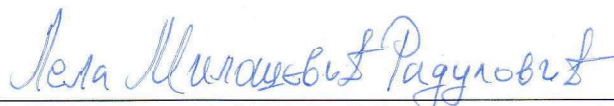
Др Драгана Захаријевић, редовна професорка
Филозофског факултета Универзитета у Нишу

Др Невенка Жегарац, редовна професорка
Факултета политичких наука Универзитета у Београду

Др Сузана Марковић-Крстић, доцент
Филозофског факултета Универзитета у Нишу

Др Лела Милошевић-Радуловић, доцент
Филозофског факултета Универзитета у Нишу